

З побаченого і пережитого

Спогади
архимандрита Спиридона

Переклали з російської
Тетяна Метик і о. Ігор Цар

Зміст

Духовний подвижник	2
Дитинство та юність	5
Афон	10
Блаженний Максим.....	12
Місійна праця в Сибірі	15
Паломництво на Святу Землю	16
Повернення в Сибір	17
Буддисти	19
Читинська тюрма.....	22
Семінарист	22
Розкольник.....	23
Молитва злодія	24
Розбійник з Одеси	25
Старообрядець.....	27
Навернення повії	29
Зрада в Церкві.....	30
Магометанин Алі	32
Інтелігент	33
Сектант.....	34
Злодій у рясі.....	36
Гімназист.....	37
Нерчинська каторга	38
Апостол серед повій	38
Лютеранин	39
Сахалінець	40
Мулла	42
Аборти.....	42
Перс	43
Злодійська філософія	44
Молдаванин	45
Звір при владі.....	47
Розпусник.....	49

Спогади архимандрита Спиридона є безцінними для історії всього людства. Як ніхто інший, він відверто описав своє життя і нелегку працю в забайкальських тюрмах. Важко навіть читати розділи, де мова йде про навернення страшних грішників. Ця книга відкриє очі не одній людині, бо кожний побачить себе в ній і зрозуміє, що тяжким моральним злочином є фальшиве християнство, яке сьогодні так масово шириться поміж людьми, нищить Церкву зсередини і прискорює кінець світу.

ДУХОВНИЙ ПОДВИЖНИК

*Прийде колись час,
і люди аж занедужають,
побачивши непіддатливого
загальній хворобі,
повстануть проти нього, кажучи:
«Ти більше за всіх у недужі,
бо не є подібний до нас»*

(Св. Антоній Великий).

Сьогодні, після десяти років праці з ув'язненими в колонії суворого режиму, бачу, що великим щастям є нести з любов'ю свій хрест і йти туди, де найважче. Життя раз дається і дуже скоро прийде час, коли на Страшному Суді Христос спитає: З чим ти до мене прийшов? Чи твоє серце наповнене любов'ю до Бога і ближнього, чи твої руки добро чинили, чи твої ноги стежками правди ходили? Від того, як ми прожили на землі, буде залежати наша вічність. З цим жартувати не можна, бо наша віра в Бога має бути підтверджена ділом. Треба спішити робити добро, поки сонце світить і брати приклад з тих людей, які рвали з минулим в ім'я майбутнього.

Мені довелося у 1977-79 роках служити в армії у тих краях, де рятував людські душі архимандрит Спиридон і я на власній шкірі відчув цю дику, звірячу систему, яка там панувала. Дещо з того жахіття я описав у своїй книзі «Останні будуть першими» і бачу, що ця книга перемінює людські долі, бо не один засуджений, прочитавши її, змінив своє життя в кращу сторону. Гарні приклади в'язнів заохочують інших відважитися перемогти себе, щоб стати на добру дорогу. Крім того, багато людей у вільному світі стали по-іншому дивитися на засуджених, бо побачили причину, через яку людина опиняється за ґратами. Вже дві тисячі років людство постійно забуває, що першим до раю пішов зек, а не фарисей, чи той, хто просто відбув своє життя – їв, пив, кутив і спав.

Жалію, що раніше не мав змоги прочитати безцінні спогади архимандрита Спиридона. Це була б велика поміч для мене в душпастирській праці з в'язнями. Вперше ці спогади були опубліковані в журналі «Християнська думка» № 2-10 за 1917 рік під заголовком «З побаченого і пережитого» за редакцією професора Київської Духовної академії Володимира Екземплярського. У 50-х роках минулого століття друкувались на Заході французькою мовою, з якої зробили переклад російською, а в 1994 році вийшли німецькою мовою. З ласки Божої маємо ще одну довершену працю в українському перекладі. Книга доповнена цікавими повчальними висловами, а також подано назви розділів.

Спогади архимандрита Спиридона різко висвітлюють гострі проблеми з життя держави та Церкви, які нагромадились перед революцією 1917 року і багато в чому наблизили її. По нинішній день багато з цих проблем ще не вижиті з суспільства, бо ті, що на керівних посадах далі дуріють від влади, грошей і слави. Не здають собі рахунку з того, що від них залежать

людські долі, за які доведеться відповідати на Страшному Суді перед Богом.

Проповідникам і взагалі духовним особам всіх часів необхідно мати тверду віру, щиру любов і пам'ятати, що особистий приклад діє незрівнянно сильніше, ніж багато сказаних слів. Світлом віри і діяльної любови – таким був архимандрит Спиридон.

Кожний, хто прочитає цю книгу і, мабуть, не один раз, буде змушений ставити собі питання: чи не ангел з неба її написав? Цим ангелом в тілі був священник від Бога – архимандрит Спиридон, в миру Юрій Степанович Кисляков, який народився 4 березня 1875 року в селі Козинка Скопинського району Воронежської області в бідній селянській родині.

Вже з п'яти років Юрій починає уникати своїх ровесників, тягнеться до самоти і на природі роздумує про Бога. В одинадцять років іде на прощу до монастиря і там залишається послушником в ризниці. Через два роки несподівано залишає монастир і йде на поклоніння мощам святих до Києво-Печерської лаври. Звідтам пішки добирається до Одеси і в чудесний спосіб дістається на Афон у 1889 році та приймає чернече ім'я Спиридон.

Здається, мрія молодої людини збулася, однак в монастирі були постійні чвари. Друга річ, що монастирі мали свої доми у великих містах, де монахи цілковито йшли на погибель. А третя, найбільш закорінена спокуса – гроші понад усе! Важко було на це все дивитися. У 1890 році Спиридон поїхав до Константинополя, де два з половиною роки працював кухарем і там вивчив грецьку мову. Любив читати твори святих Отців, особливо Оригена і святого Василя Великого. Сильно молився до Господа і Цариці Небесної, щоб стати проповідником. Згодом його відправили в Санкт-Петербург, а звідтам у 1894 році – до Сибіру в Томськ. Через рік – на Алтай, щоб проповідувати Слово Боже під час щорічного хресного ходу по селах і містах.

Успіх юного проповідника був неймовірним, але за ним прийшов і упадок. У важку годину Спиридон іде на Святу Землю, де набирається духовної сили, але й також – гіркоти від тих, що торгують небом, заради наживи. Спиридон повертається до Києва і мріє посвятити себе проповіді в магометанських країнах. Згодом їде в Середню Азію, але безуспішно. Тоді повертається в Сибір і добирається аж до Чити. Там два роки проповідує на хресних ходах і мучиться від того, що приймає участь не так у спасінні людських душ, як у зборі великої кількості грошей для єпархіальної скарбниці.

З великою ревністю Спиридон іде проповідувати до буддистського монастиря в Бурятії. Там його прийняли з любов'ю, уважно вислухали і відповіли: «Христос проповідував любов до Бога і людей, мир, лагідність, покору, всепрощення. Так навчав Христос, але ви не є такі, християни. Ви живете між собою, як звірі якісь кровожерливі. Ми бачили ваших служителів, які люблять гроші, курять, п'ють і бешкетують, як найгірші серед наших бурятів. Але місіонерів, які дійсно люблять Христа більше, ніж самих себе, ми зовсім не бачили. Нехай християни почнуть вірити в свого Бога і покажуть нам, як вони його люблять. Тоді, може, ми приймемо вас, наступних проповідників, як ангелів Божих, і станемо християнами».

У 1903 році Спиридон хоче одружитися, але в останню хвилину єпископ відмовляє йому у благословенні на шлюб. Пекельна безнадія і упадок душевних сил доводять Спиридона до отруєння, але порція яду не була смертельною. Після цього Спиридон зрозумів, як тяжко згрішив перед Богом. Покаявся і віддав себе на волю архиєрея – приймає монаший постриг і стає священником.

У 1905 році отець Спиридон стає духівником Читинської тюрми і на каторзі в Нерчинську. Через його серце перейшло близько 25 тисяч в'язнів, які слухали його проповіді, сповідалися, причащалися і народжувалися до нового життя в Христі. «Як тільки я зблизився з арештантами, то відразу зрозумів, що з моєї сторони необхідно мати любов до них. Ці люди надто скривджені долею, сильно озлоблені на всіх і на все. Щоб вирвати їх з цього стану, священнику необхідно стати, і то стати твердо, обома ногами, на ґрунт діяльної любови до них».

Серед ув'язнених отець Спиридон зустрічає старообрядця, який добровільно взяв на себе два вбивства і 18 років невинно страждав, без нарікань. А коли помирав, то побачив відкрите небо, Ісуса Христа, Матір Божу і святих, які прийшли по його душу. На жаль, ми ніколи не будемо знати імени цього святого чоловіка, а також іншого – апостола серед повій, який врятував багато

нещасних жінок і був за це підступно засуджений.

Каторжники надзвичайно любили отця Спиридона не тільки за його жертвенну і милосердну любов, а й за те, що він не робив найменшої різниці серед них по мірі тяжкості здійсненого злочину, походження, національності, віри чи невірства, хто б не був – магометанин чи православний, старообрядець чи сектант. З особистого досвіду, набутого під час спілкування з в'язнями і служіння їм, отець Спиридон визнає, що в їхньому середовищі було набагато більше моралі й релігійності, ніж серед вільних громадян вільного суспільства.

Звичайно такі думки не подобались ні церковній, ні світській владі, а тому після революції 1905 року його арештували як політичного діяча. Обурені в'язні зібрали 14 тисяч підписів на підтримку свого улюбленого пастиря і послали телеграму до царя. Однак весь 1906 рік отець Спиридон провів під домашнім арештом.

У 1908 році переселяється назавжди в Україну. Спочатку до Кременця, а згодом чотири роки служив у Камінці-Подільському. В 1913 році перевівся до Одеси і там застала його війна. Отцю Спиридону було важко пережити те, що церква є замішана в політиці. В одній з проповідей він сказав, що поки християни будуть воювати між собою, до тих пір вони ні в якому випадку не мають права називати себе християнами.

Виник конфлікт з церковним начальством, після якого у 1915 році отець Спиридон поїхав на фронт, де не жаліючи себе рятував людські душі, хоч і сам заразився холерою. Того ж року, за заслуги на фронті, йому надали титул архимандрита, а в 1917 році переїжджає до Києва і до кінця життя служить настоятелем Преображенського храму на вулиці Павлівській.

У Києві ще більше розкрився його дар пастирського служіння. Архимандрит Спиридон стремів відродити давньохристиянські норми життя і заснував братство «Найсолодшого Ісуса». Його називали «місіонером чайних і нічліжок», провісником Євангелії для бідних. Займався доброчинністю і в 1918 році опублікував ще дві свої книги: «Сповідь священника перед Церквою» та «Христос-Цар».

Архимандрит Спиридон не піддався спокусі співпрацювати з обновицями. Після пробільшовицької «Декларації» митрополита Сергія, пішов у «правий розкол» до йосифітів. Але й там мав терпіння через сильні гоніння «від своїх», бо з благословення патріарха Тихона служив з відкритими царськими воротами, читаючи тайні молитви вголос, зрозумілою мовою, а не церковно-слов'янською, тобто македоно-болгарською.

Архимандрит Спиридон помер 11 вересня 1930 року від серцевого нападу. Похоронна процесія розтягнулась на декілька кілометрів. За труною йшло багато вбогих і калік, яким він помагав. Архимандрита Спиридона поховали в Києві на Байковому кладовищі.

На проповіді після поховання було сказано: «В цю неділю ми стали свідками і учасниками надзвичайної події. Цей натовп, тисячі людей, які вийшли назустріч труні з тілом священника, – особливі. Ці люди, що стояли біля церкви багато годин і ті, які зустрічали на вулицях, на окраїні міста, – прийшли хоронити свого священника, вождя, друга, який навчив їх вірити, любити і молитися. Все було велично: тисячі людей, квіти, вінок, який несли вбогі, юрби дітей... Не було більш незвичайного, ніж це поховання, незвичайного тому, що чоловік, якого ми проводжали в останню дорогу, був незвичайним»...

о. Ігор Цар

ДИТИНСТВО ТА ЮНІСТЬ

На світ Божий з'явився я у 1875 році. Батьки мої були бідні селяни. Перші три роки життя я не пам'ятаю. З четвертого року до сьогодні пам'ятаю все. З раннього дитинства я відчув у собі потяг до споглядання Бога на самоті серед природи. Наскільки пригадую, мене вже змалечку сусіди вважали дивним хлопчиком. З п'яти років я почав уникати друзів мого віку, втікати до лісу, прогулюватися полями, просиджувати на курганах, де роздумував про те: чи є Бог, чи є в Нього дружина, діти, що Він їсть, п'є, звідки Він з'явився, хто Його батьки, чому Він Бог, а не хтось інший; чому я не Бог, що таке я, чому я ходжу, хитаю головою, говорю, їм, п'ю, сиджу, лежу та інше, а дерева, трави, квіти цього робити не можуть? Найбільший і просто неймовірний вплив на мене робило сонце, а вночі – зорі! Довгий час я ніяк не міг зрозуміти, як рухається сонце.

Були дні, коли я захоплювався сонцем настільки, що ввечері, лягаючи спати, думав: як тільки завтра прокинуся, обов'язково вирушу туди, звідки воно з'являється. Лише треба взяти скибку хліба і щоб мама не побачила мене. Не менше від сонця мене дуже цікавили зорі. Я ніяк не міг зрозуміти: чому вони показувались тільки вночі? Що вони таке? Живуть, як люди, чи вони є засвічені лампи? Особливо мою увагу приковував Чумацький Шлях.

Одного разу я почув від свого товариша, що вчитель, який мешкав у них на квартирі, розповідав його батькам про сонце, яке набагато-багато більше від цілої землі, а зірки також такі великі, як наша земля. Є такі, які більші від сонця, але вони здаються такими маленькими, бо знаходяться дуже і дуже далеко від нас. Цей хлопчик своєю розповіддю настільки мене зацікавив, що я від почутого цілу ніч не спав, а рано-вранці, як тільки з'явилося сонце, вирушив до того вчителя. Учитель прийняв мене і, коли довідався про мету мого візиту, то відразу почав мені розповідати про землю, сонце, зірки та інше.

Я довго слухав його. Коли ж учитель закінчив розмову, то запитав, чий я хлопець і скільки мені років? Під впливом його розповідей я вирушив на наш город, де росли коноплі. Зайшов у їх гущавину і, впавши на коліна, почав молитися Богу. Не можу зараз пригадати, що я на той час просив в Бога. Молився так ревно і з такими сльозами, що лице моє розпухло й очі були налиті кров'ю. Через кілька днів після розповіді вчителя я захворів і лежав деякий час у ліжку. Моя мама після цього почала дивитись на мене з якоюсь тривогою.

Не знаю скільки минуло часу, як я почав вчитися читати молитви. Перша молитва була «Отче наш», потім «Богородице Діво», «Достойно єсть» та інші. Треба сказати правду, що я з дитинства чомусь волів молитися своїми словами, і це відчуття до сьогодні мене не покидає. У нашому селі, де я народився, були побожні селяни, мама часто водила мене до них. Ці селяни дуже багато зробили корисного для моєї душі. Але найбільший вплив на мою дитячу душу робили ліси, поля, сонце і небесні зорі. Ніколи не забуду, з якою насолодою я задивлявся на сонце та Чумацький Шлях!

Коли мені було сім років, тоді я все частіше почав залишати свій дім і перебував у полі. Часто з батьком, з дядьком, з робітниками я виїжджав у поле. Тут природа ще більше приваблювала мене. Були ночі, коли все біля мене спало мертвим сном, тільки я один не спав, насолоджувався до сліз красою і гармонією небесних світил. Але що найбільше мене дивувало, це те, що я завжди в самому собі з раннього дитинства відчував сильний потяг до молитви. Як би не приваблювала мене природа своєю красою, як би вона не наповнювала моє серце і мій розум благоговінням, я все ж відчував, що цього мені замало, бо є ще куточок у моїй душі, який потрібно заповнити молитвою. Але молитвою не церковною, не вивченою напам'ять, а такою, яка сама по собі є дитячою молитвою, котра зближує з Богом того, хто молиться. Якось я почув, не пригадую від кого, що на свято Трійці в Єрусалимі апостоли отримали вогненні язики з неба і, ніколи не вивчаючи іноземних мов, відразу почали вільно розмовляти різними мовами. Ця звістка настільки мене зворушила, що я ще до світанку вирушив шукати Єрусалим.

Пройшовши понад п'ять кілометрів, побачив, що назустріч мені йде жінка з дитиною на руках. Вона запитала мене: «Куди ти, хлопчику, біжиш?». Я зупинився і замість того, щоб відповісти, почав сам розпитувати в неї про те, де знаходиться Єрусалим і куди, в який бік, мені треба йти, щоб потрапити до Єрусалиму? Жінка дивилася на мене і посміхалася, а я чекав, коли вона щось

скаже про Єрусалим і як туди швидше потрапити. Нарешті відповіла мені: «Я чула, що Єрусалим є в тій стороні, де заходить сонце». Я поклонився їй і вирушив у той бік. Мандрував переважно чистим полем і прийшов у журавинський ліс. Увечері того дня почалася сильна злива і вдарив грім. Я тоді зійшов з дороги і присів під кущем. Настала ніч. Хліба в мене не було, а їсти страшенно хотілося. Вранці наступного дня я встав і знову пішов по тій самій дорозі шукати Єрусалим.

Щойно увійшов до лісу, як почув, що хтось навздогін мені гукає: «Зупинися, куди тебе чорт несе?» Як я оглянувся, то так і присів на місці. Це був мій батько. Він їхав верхи на білому коні і, тримаючи нагайку в правій руці, що духу мчав до мене. Коли він порівнявся зі мною, зліз з коня, закупив махорку, посадив мене на коня, сів сам – і ми повільно вирушили додому. Ще до вечора того ж дня ми були вже вдома. Мама зі сльозами зустріла нас. Батько прив'язав коня до плоту, з нагайкою в руці зайшов у хату і намалював на моєму тілі такі язички, що я два тижні не міг навіть з боку на бік повернутися.

Цього ж року я почав вчитися грамоти. Спочатку мене навчав один побожний сусід, селянин Сергій Тимофійович Тимошкін. Вчився я погано. Думаю, що причиною цього була та сама природа, якою я тоді повністю перейнявся. Почав читати Псалтир, Євангеліє та інші книжки.

У вісім років я пішов до школи. Вона була для мене справжньою тюрмою. Мене, відлюдька, посадили з такими самими як я хлопчиками. Вони кричали, верещали незрозумілою мені говіркою, метушилися. Я відчував себе там надзвичайно погано. Два роки ходив до школи. У той час мене дуже захоплювало життя святих. Найбільше з усіх мене цікавили мученики і пустельники, але з-поміж них я чомусь багато думав про Оригена. Не можу зараз пригадати, чому Ориген так глибоко врився тоді в мою дитячу пам'ять. Я навіть у той час бачив його якось уві сні. Він із клунком на спині, з видовженим обличчям, без бороди, босий, з посохом в руках явився мені.

У цей час в наш дім почали навідуватися монахи і монахині з різних монастирів, яких висилали на збір коштів. Також, хоч і рідко, приходив у наш дім один чоловік з нашого села. Він деколи ставав юродивим, а потім, через деякий час, знову вертався до нормального стану. Цей напівюродивий селянин почав сильно впливати на мене своєю дуже симпатичною особистістю. Одного літнього вечора я пригнав вівці з поля додому. Дивлюся, а в нашій хаті сидить той самий напівюродивий селянин. Я йому вклонився. Він підійшов до мене і сказав: «Ходімо в монастир помолитися». Я погодився. На другий день ми раненько вирушили в монастир. До вечора цього ж дня ми вже стояли в монастирській церкві.

Треба сказати правду, що на мене монастир не зробив жодного особливого враження, але дуже сподобався мені ліс, який кільцем охоплював монастир. Ігумен настирливо наполягав на тому, щоб я залишився в монастирі. Я послухав його. Перша повинність, яку доручили мені, – це бути паламарем при церкві. Я ревно виконував свою працю. Хоч щодня перебував у храмі, однак для заспокоєння душі йшов до лісу і там молився. Так я прожив у цьому монастирі два роки. В один з останніх днів я сидів увечері при трапезі і уважно слухав, коли читали про життя святого Степана Пермського. Як дійшли до його місіонерської діяльності, у моїй душі моментально загорілось бажання стати місіонером.

Закінчилася трапеза. Я пішов у келію, але не міг спати. Вийшов із келії та пішов у сад, і там ревно молився. Не знаю, чи я просив щось у Бога, чи просто виливав свої почуття перед Ним. Зранку я не пішов у келію, а просто до церкви. Що зі мною сталося, зараз важко пригадати. Пам'ятаю лише те, що я босий, без шапки, в одному підряснику покинув монастир і прибів додому. Вдома мене зустріли перелякані батьки. Вони ніяк не могли зрозуміти, чому я босоніж, без шапки, повернувся з монастиря додому. Через два дні після моєї втечі керівництво монастиря довідалося, що я знаходжуся в батьків. Ігумен декілька разів посилав за мною, але я чомусь не повернувся до монастиря.

Живучи вдома, я знову, як завжди, поривався в поле, особливо, коли жито починало цвісти. Боже мій, як добре я відчував себе у ці хвилини! Мені здавалося, що в цей час кожна травинка, кожна квіточка, кожен житній колосочок нашіптували мені про якесь таємниче Божественне

ество, яке так дуже близьке і миле. Близьке до людини, до кожної тваринки, до всіх трав, квітів, дерев, землі, сонця, зірок і всього всесвіту. У такому п'яному відчутті я заходив у глиб польових хлібів і там промовляв якусь дивну молитву: то з плачем, то з радістю, або з диким воанням, зверненням до неба, або лягав на спину і, завмерши, очікував останньої хвилини життя. Коли мені випадало орати чи боронувати, тоді я і тут час від часу, особливо зранку, під час того, як сходило сонце і співали жайворонки, впадав у якийсь п'яний стан духа.

У цей час в нашому селі жив один селянин на ім'я Семен Самсонович. Він при зустрічі завжди перший знімав свою шапку і, низько вклоняючись, вітався: «Раб Божий, Царство тобі Небесне». Цей Семен жив дуже бідно. Як видавав свою доньку заміж, то гостей пригощав тільки хлібом, а замість горілки – свяченою йорданською водою. Ніколи нікого він словом не ображав. Якщо хтось з ним сварився, чи обзивав якимсь поганим словом, він на все всім відповідав: «Раб Божий, Царство тобі Небесне!»

Ось я з ним і познайомився. Полюбили ми одне одного щирим серцем. Якось навідався він до нашої хати. Довго з ним розмовляли, нарешті він запропонував мені таке: «Ходімо, раб Божий, до Тихона Задонського, помолимося йому, а раптом він вкаже тобі шлях». Батьки погодилися мене відпустити, і ми вирушили в дорогу. Був Великий піст. Йшли ми чотири дні. У монастирі Тихона Задонського ми висповідалися і причастилися Святими Тайнами. У цьому монастирі був ясновидець ієромонах Йосиф. Ми зайшли до нього. Він Семена прийняв дуже добре, а мені сказав, що я через рік буду на Старому Афоні.

Ми повернулися додому, а через тиждень Семен знову, нічого не повідомивши дружині, крадькома, вирушив помолитися до Києва. Це він одинадцятий раз у своєму житті таким способом йшов до Києва молитися. Були навіть і такі випадки у його житті: хтось віддасть йому свого коня зі сохою, щоб він виорав свою якусь десятину землі. Раптом Семен побачив, що жінки-бабусі вирушили на молитви до Києва, зупиняє їх, розпитує, куди вони йдуть. Як почує, що вони йдуть у Київ до отця Йони, то відразу на тому ж місці залишає чужого коня і без будь-якого клунка вирушає з ними.

Чудним і рідкісним християнином був Семен Самсонович! Цього разу, коли Семен повернувся з Києва, то через день відвідав мене. Ми провели цей день у духовних розмовах. Семен багато розповідав мені цікавого і повчального зі свого минулого життя. Він любив говорити про апостола Павла. Вважав його найвищим зі всіх святих і стверджував, що апостол Павло найбільше з усіх апостолів любив Христа. Часто ми з Семеном йшли в поле і там у релігійних розмовах проводили час. Семен якось по-особливому любив мене. Але найбільше мене до нього притягувало те, що він був дуже врівноваженим у духовному житті і цим якось особливо прихилив мене до себе.

Окрім Семена, була в мене ще інша близька мені людина, – це Ігнатій Якимчкін. Той чоловік також був богобоязливий, але далеко не такий, як Семен. Була ще третя людина в мене, але і він сильно поступався в духовному житті Семенові. Часто я їх відвідував, а вони в свою чергу приходили до мене. Однак моя душа була для них закритою. Дивна річ, цього року я відчув сильний потяг до одної молодої дівчини, але потяг цей був чистим, для мене зовсім незнайомим. Тоді мені було тринадцять років. Окрім цього захоплення, мною заволоділи богохульні думки – і все це було якось одночасно. Любов до дівчини у моїй душі довго не могла горіти, вона швидко згасла, а богохульні думки мене зовсім замучили. Я через них втратив апетит, сон, почав неймовірно швидко худнути і нарешті зліг у ліжку. Настав Великий піст. Я від цих думок боявся приступати до сповіді та Святого Причастя. Так і не зробив цього.

Настав Великдень. На другий день свят зайшов до мене той самий Семен і каже мені: Раб Божий Юрію, Христос Воскрес! Царство тобі Небесне! Я відповів йому: Воістину воскрес! – Що ти, – продовжував Семен, – захворів? Ходімо до Києва до святих угодників, вони нас чекають до себе в гості. – Ходімо, – відповів я. Мама моя заплакала. Батька в цей день вдома не було. Семен Самсонович звернувся до моєї мами: Раба Божа, Пелагіє, відпускаєш ти свого сина в Київ до угодників Христових, чи ні? Чого ти плачеш? Треба радіти, що твій син вирушить до Києва на богомілья.

– Я не заперечую, але він у мене якийсь дивний, ще втече від нас куди-небудь, а тоді будемо вічно його оплакувати. Ось батько прийде, і тоді ми вирішимо. Семен сказав: Раба Божа, Пелагіє, у всіх нас отець один – Бог. Ми лише Йому одному повинні служити і служити без будь-яких роздумів.

Через годину чи дві повертається мій батько додому трохи напідпитку. Мати йому переказує, що я з Семеном хочу йти до Києва на богомілья, і що для цієї справи треба дістати мені паспорт. Батько замислився, а потім, звертаючись до мене, сказав: Не знаю, що з тебе буде. Одні тебе дуже хвалять, а інші тебе мають за божевільного. Я не знаю, що з тобою робити. Скільки разів я тебе бив, залишав без обіду, карав, але ти все робиш по-своєму. Якщо хочеш йти до Києва, то вже йди.

Я зрадив. Через два дні ми вирушили з Семеном до Києва. Треба сказати ще й таке, що Семен Самсонович йшов зі мною до Києва без будь-якого клунка і без ціпка. Йому було тоді десь шістдесят років. Перший день ми мало говорили між собою. Я зауважив, що у нього на душі був якийсь тягар. На другий день він зовсім змінився, повеселішав.

– Раб Божий, – почав першим Семен, – тобі зараз скільки років? – Чотирнадцятий, – відповів я йому. – Роки минають, – сказав Семен Самсонович. – Життя з дня на день стає все коротшим, і не побачимо, як наблизиться кінець земного життя, а потім – Суд Божий. Я чув якось від грамотних селян, які читали Святе Євангеліє, де написано, що праведні люди просвітяться у Царстві Божім, як сонце. Ох, ягідко моя, адже це тільки треба подумати про їхню славу, як це буде! Я би тут, на землі, був готовий землю гризти, хробакам себе віддати, робочим конем бути, поганим псом, лиш би серед цих праведних людей жити. Люди чомусь цього не розуміють.

Потім я також чув, що грішники будуть вічно мучитися у вогні. Але це, як би не було нестерпно зносити такі страждання, це ще не є остання кара. Найбільша кара, це те, що Бог назавжди відвернеться від грішників! (Семен заплакав). Для мене муки не настільки страшні, лякає лиш те, що Бог позбавить грішників Своєї ласки. Я коли про це подумаю, то мені стає дуже страшно. Я готовий просити в Бога не лише за всіх християн, але й за тих, котрі не є хрещені. Мені їх всіх стає дуже шкода. Жаль мені жидів, татар, самогубців, вішалників, шкода мені нехрещених немовлят, всіх померлих мені шкода, навіть і диявола. Ось, раб Божий, що я відчуваю в серці своєму. Добре це, чи не добре, але в мене таке серце.

Слова Семена перевертали все моє єство. Мені ставало якось легко і світло на душі, я хвилинами плакав. Серце моє наповнювалося якоюсь дивною невимовною радістю і я запитав його, як мені жити, щоб догодити Богу? Семен відповів мені: Я думаю, що коли ти проживеш все своє життя так, як тепер, то спасешся.

– Ти знаєш, дідусю Семене, я від Бога нічого не хочу, навіть і не бажаю бути таким праведним, щоб світити, наче сонце, натомість бажав би усім своїм єством любити Його так, щоб більше за мене Його ніхто не міг любити. Я б хотів все, все забути, забути батьків, забути дім, забути весь світ, забути і себе і перетворитися на одну любов до Нього. Нехай я не заслужу Царство Небесне, нехай я і ніколи не побачу Христа на тамтому світі, але я хотів би бути не людиною, а самою любов'ю до Нього.

Якось, Семене Самсоновичу, в лузі я молився Богу, і від цієї молитви ледь не помер. У мене почало битися серце, виступив піт, і я повалився на землю. В цей час я не був собою, а тільки одною предивною як вогонь любов'ю. Ось такою любов'ю хотів би я бути. Тепер ні про що не прошу Бога, крім лише однієї любови до Нього. Я хотів би настільки любити Бога, щоб у цій любові повністю розтанути, згоріти і вічно бути тільки однією любов'ю до Нього. *Святі тужили за смертю так, як тужить мореплавець за берегом вітчизни, як мандруючий тужить за ціллю своєї подорожі, а рільник – за жнивом (св. Іван Золотоустий).*

Семен Самсонович слухав мене. Нарешті сонце почало заходити, а день вечоріти, і ми попросили чоловіка, не пригадую з якого села, щоб взяв нас переночувати. Селянин прийняв нас лагідно, нагодував, і ми під враженням денної розмови довго не могли заснути. Нарешті сон таки переміг – і ми міцно заснули. Дідусь Семен встав удосвіта і розбудив мене. Господар нагодував нас молоком, яйцями, і ми знову вирушили далі. Семен нагадав нашу вчорашню розмову і продовжував її у такому ж руслі.

– Ось, раб Божий Юрію, ти вчора говорив про любов до Бога. Мені це дуже припало до серця. Якщо ти будеш просити в Бога таку любов, а Він же всемогутній, то може тобі і дарувати її. Ти лише проси Бога. А чи не мав ти коли-небудь якихось видінь?– Ні, – відповів я йому. – А ось багато святих мали видіння, – сказав Семен. – Дідусю! Мені нічого не треба, я тільки дуже хотів би перетворитися на одну любов, чисту любов до Бога. Мене найбільше до цієї любови вабить те, що сам Бог, здається мені, більше від Себе любить своє творіння.

Коли я задумаюся, що стільки на небі зірок і на цих зірках також хто-небудь живе, а подивлюся на землю – все зеленіє, цвіте, пташки радіють, співають, коники-стрибунці цвіркочуть, ох! Як можна Його не любити?! Ось чому я хотів би весь перетворитися на любов до Бога.

Семен відповів: Так, дитинко моя, щоб любити Бога, треба відмовитися від себе. Кажуть, що є великі угодники Божі на Старому Афоні. Дав би Бог хоч один раз там побувати, а потім і вмирати можна.

Я за ці слова відразу схопився. Мені було дуже цікаво знати, де є цей Афон, але запитати не міг, тому що я ще не зовсім добре проник у його слова. Я найбільше думав про любов до Бога. Моє дитяче серце в цей час від таких приємних розмов все ще палало сильною любов'ю до Господа. Надходив полудень. Семен був замислений. Ми йшли лісом. Семен глянув на мене, зітхнув і промовив: Зійдемо зі шляху і трохи присядемо, я змучився. Сіли ми під дубом і Семен сказав до мене: Юрію, давай помолимося Господу Богу, адже Він наш Батько.

Він молився стоячи, а я став на коліна. Коли ж він заспівав своїм старечим голосом «Отче наш» і впав на коліна, тоді зразу загорілось моє серце якоюсь незвичайною любов'ю. Так само, як це було перший раз зі мною на лугах. Сльози ринули з моїх очей, а рясний піт виступив на тілі. Я не зміг втриматися, щоб приховати від Семена такий стан моєї душі. Чим довше співав Семен, тим все більше і більше душа моя наповнювалася полум'ям невимовної любови до Бога. Мені хотілося на той час згоріти і перетворитися на це солодке полум'я любови до Бога, бути лише однією любов'ю до свого Творця.

Семен закінчив співати «Отче наш», а я лежав на землі повністю обезсилений і виснажений від того вогню, що горів у моїй душі. Через годину ми встали і рушили далі. Йшли мовчки, та на душі у нас було спокійно. Уже сонце ховалося за обрій, але до найближчого села було ще далеко.

– Семене Самсоновичу, – звернувся я, – ти вчора говорив про Старий Афон, якщо щось знаєш, розкажи мені про нього. Семен почав розповідати: На Афоні живуть лише святі, вибрані раби Христові. Декотрі з них бачили там Матір Божу, а інші до самої смерти своєї бачать Її та розмовляють з Нею. Ось що розповідали мені ті, хто був на Святій горі. Якби тобі, моя ягідко, вибратися туди! Я думаю, що ти там будеш.

– Мені, дідусю, паспорт тільки на три місяці дали, а грошей, тільки карбованець маю. – Ягідко моя, якщо буде на то воля Божа, Він все тобі дасть – і ти будеш на Афоні. Ти пригадуєш, що тобі сказав отець Йосиф у Задонську? Він передбачив, що ти будеш на Афоні. Афон – жереб Божої Матері. Ти будеш на Афоні і то незабаром, так моє серце підказує мені.

Я більше не міг слухати його і впав йому до ніг. Почав дуже просити, щоб він помолився за мене до Цариці Небесної. Семен, коли побачив мене розпростертим біля своїх ніг, заплакав, як дитина, підняв мене і сказав: Я вірю, що цього року будеш на Афоні, але звідтам повернешся знову в Росію.

Зайшли ми в село, переночували. Рано-вранці знову вирушили в дорогу. Дивна річ, чим далі йдемо, тим все більше я захоплююся творінням Живого Бога. Будь-яка людина, будь-яка тварина, комашка, цвіркуни, квіти, всяка трава настільки були мені близькі, рідні, що я навіть цілував їх, як своїх рідних братів і сестер. Радісно мені було тоді!

Якось під час нашої подорожі Семен захворів. Мені його було дуже шкода. Я дістав йому молока і попросив одного чоловіка, щоб натопив для Семена лазню. Селянин послухав мене і пустив нас до лазні. Я сам її нагрів, наносив води і завів Семена до лазні. Викупав його і попарив як слід. Наступного дня мій Семен був здоровий.

Так ми йшли з ним до Києва. Щодня в полі молилися Богу і розмовляли про Бога, про Царство Небесне. Легко нам було на душі. Ми відчували себе володарями, царями на землі. Вся природа

наче веселилася з нами. Я особливо добре почував себе, коли нам доводилося йти полями та лісами. Зворушували мою душу жайворонки, солов'ї, шпаки, щиглі, журавлі, взагалі всі птахи, тварини, ліси і трави, а вночі – небесні зорі. Подорожували ми двадцять днів, а наступного дня ввійшли до Києва. Тут мене особливо вразив спів у Лаврі. Мені здавалося, що якби диявол хоч один раз заглянув в Успенський храм цієї Лаври, то він, почувши цей спів, напевно би, розкався!

АФОН

У Лаврі я перебув лише кілька днів. Мій Семен, відвідавши всі святі місця Києва і попрощавшись зі мною, вирушив назад додому. Я залишився в Києві. Провівши ще кілька днів у Лаврі, я ревно помолився Господу Богу і вирішив пішки йти до Одеси, а звідти – і на святий Афон. Це був десь початок червня. Йшов я переважно залізницею, боявся заблудити. Йшов сам. Мушу сказати, що від самого Києва і до Одеси я відчував себе ще більш зануреним в безмежний океан Божої любови до мене. Треба сказати також те, що любов Божа відчувається лише любов'ю серця до Бога. О, як добре любити Бога! Я ніколи не забуду тих золотих днів мого життя!

З самого ранку, ще до сходу сонця вирушаєш в дорогу. Солодко стає на душі! Пшениця, овес, жито, як море, гойдаються, то в той, то в інший бік. Жайворонки співають, ластівки, як феєрверк, – поруч і навколо тебе літають, а ти йдеш, наче володар, переступаючи з ноги на ногу по чудесному розпростертому перед тобою різнокольоровому килимі дивовижної, п'яної, м'якої зелені. Ох, дивні діла Божі! *Люди йдуть на край світу, щоб здобути децицію золота, а я не мав би піти туди задля любови Ісуса Христа? (св.Франциск Ксаверій).*

Були дні і ночі, коли я цілковито помирав з любови до Бога. Всі частинки моєї душі і тіла були охоплені полум'ям любови до мого Ісуса. Одне слово «Христос», «Бог» відразу робило мене новою істотою. В цей час у мене було Євангеліє російською мовою. Я щодня серед польових хлібів сідав де-небудь на пісок чи на якийсь пагорб, покритий травою, і брався з запалом читати цю Божественну книгу.

Під час читання мене охоплював такий урочистий стан душі, що я відкладав Євангеліє і брався за молитву. О, як тоді близько був до мене Христос! Я Його відчував у собі, відчував у всіх формах природи. Все наче мені говорило: Христос в мені. Так говорили поля, ліси, трави, квіти, каміння, ріки, гори, долини і, взагалі, будь-яке сотворіння. Все ставало Його храмом, Його келією. Не було такого предмета малого і великого, чистого і нечистого, де б я не відчував свого Господа.

Мені тоді здавалося, що тільки в самому грісі нема Христа, а все творіння і весь світ був храмом, носієм Христа. Були дні, коли в мене від сильної любови до Бога зникав апетит, і я нічого не хотів ні пити, ні їсти. Одного разу я йшов лісом і побачив дику козу з маленьким козенятком. Далі вже йти не міг. У мене відмовили ноги, і я заледве зійшовши з дороги, впав на коліна і знову полинула моя молитва до Бога, і я тут декілька годин простояв на одному місці.

Ці дні моєї подорожі до Одеси були найбільш урочистими днями у моєму житті. Були в цей час і світлі ночі. Я багато разів всю ніч проводив у торжестві духа і ночував переважно в полі. В одній місцевості зустрівся з поліцаєм і дільничний запитав мене: хто я і звідки, вимагав документи. Як дізнався, що я пішки йду на Афон, то покотився від сміху. Потім повів до себе на квартиру і повторно опитав мене, а я те саме йому сказав. Тут він уже не сміявся. Напоїв мене чаєм, дав двадцять копійок і я вирушив знову далі.

Пригадую, що з цього дня до самої Одеси не ночував в будинках, а лише в полі. Мушу сказати, що я чомусь за ці дні почав уникати людей. По два, по три дні я нічого в роті не мав, але почувався цілком здоровим і сильним. Через п'ятнадцять днів я нарешті дістався Одеси. Як тільки почав наблизитися до міста і побачив море, то в моїй душі знову завирувало джерело радості. Я весь у сльозах дивився на море і постійно шепотів: Господи, Ти все можеш, проведи мене на Афон. Коли я зайшов у саме місто, то, насамперед, почав розпитувати, де Пантелеймонівський двір і мені показали, де він знаходиться.

Я пішов на ту вулицю, де був двір. Один бідолаха, побачивши, що я сільський хлопчисько, схопив у мене мою останню шубку і втік. Я нічого йому не сказав, хоч і шкода було шубки. Приходжу у двір. Монахи, побачивши мене стомленого, почали мною цікавитися, розпитувати.

Коли вони дізналися, що я хочу бути на Афоні, то одні сміялися наді мною, інші ж дивилися на мене як на ненормального хлопчиська. Тільки один з них приголубив мене і сказав серйозно, що я через свої малі роки, а потім, через те, що втік від батьків, навіть якщо мав би гроші та документи, однаково, на Афоні не зможу бути.

Ці слова монаха наче грім вдарили мене. Я заплакав. Настала ніч. Від туги ні пити, ні їсти не міг. Коли всі паломники лягли спати, я вийшов з кімнати і почав у молитві виливати весь свій жаль. На світанку я повернувся до кімнати, де мені було відведене місце серед інших паломників, і ліг спати. Уві сні побачив ікону святого мученика Пантелеймона. Вранці встав і вирушив у місто шукати для себе якусь працю. Всі, до кого б я не звертався, сміялися наді мною, а сльози так і котилися по моїх щоках.

Не пригадую на якій вулиці підійшов до мене один пан, досить пристойно одягнений, і як побачив, що я так сильно плачу, запитав мене: «Хлопчику, чому ти так плачеш?» Я розповів все детально: як пішов від батьків, як дістався цього місця і як хочу бути на Афоні. Вислухавши, пан завів мене до свого дому, сів за письмовий стіл і написав мені прохання на ім'я градоначальника Зеленого. Велів мені взяти свої документи, і докласти до прохання, та вирушити негайно до градоначальника. Я так і зробив. Коли градоначальник Зелений побачив мене, то засміявся. Взяв моє прохання і почав читати. Після цього він попросив до телефону ігумена Пантелеймонівського двору. Коли ігумен з'явився, то градоначальник повелів йому відправити мене на святий Афон за рахунок монастиря.

Боже мій, якою радістю сповнилося тоді моє серце. Я не знав, як і дякувати Господу Богу за Його велику милість до мене! А паломники один перед одним поспішали розпитувати мене і майже всі дивувалися провидінню Божому, що звершилося наді мною. Наступного дня я разом з паломниками вирушив на пароплаві у Константинополь. Море не дуже мені подобалось. Але ось на третій день, рано-вранці, я побачив місто надзвичайної краси – Константинополь. Мене особливо вразило його розташування і численна кількість мінаретів.

У Константинополі ми пробули п'ять днів і за цей час обійшли майже усі святі місця. Сильне, неповторне враження на мене справив храм святої Софії. Тут я плакав, але сльози мої були не відчуттям всепоглинаючого страху, а від величі цього святилища Господнього. Я не сумував як інші, що цей храм став мечеттю, а з цим у своїй душі мирився, бо знав, що і мечеть є храм Божий. Був я і в турецьких монастирях, де іноді якось дивно метушаться дервіші.

Нарешті настав день нашого від'їзду з Константинополя на святий Афон. Їхали ми декілька днів. Коли ж почали під'їжджати до Афону, то я не міг байдуже дивитися на це святе місце: ноги тремтіли, а серце билось. «Боже мій, – говорив я сам до себе, – ось де живуть святі! Ось де Цариця Небесна з'являється своїм праведникам, ось де спочиває благодать Божа!» З'явилися на нашому пароплаві афонські монахи, взяли нас запрошувати до себе, і я з іншими паломниками вирушив у Пантелеймонівський монастир. Тут мені не сподобалося: монахи якісь байдужі у відносинах між собою. З цього монастиря я вирушив в Андріївський монастир і ось там мені дуже сподобалося.

Андріївці чомусь звернули на мене свою увагу, особливо ієросхимонах Мартиніан, потім Єзекиїл, Варнава і сам ігумен – великий Теоксит. Він був видатним монахом у цій святій обителі. Теоксит був надзвичайно покірний і лагідний серцем. До нього і після нього не було йому рівного настоятеля в цій обителі. Цей отець Теоксит прийняв мене до свого монастиря. Мене чомусь називали японцем. Я думаю, що це було тому, що в мене губи якось виділялись, і через них афонці дали мені таку дивну кличку. Коли я вже числився послушником на крилосі, то душа моя немовби стала наповнюватися чимось світлим, добрим і святим.

Я щодня ходив до отця Мартиніана і звіряв йому всі свої думки й почуття. Молитва на той час була в мені дуже сильна. Кожного дня я наче розвивався, ріс, вдосконалювався, розширювався. Невдовзі захворів на ангіну і мене відвідував сам отець Теоксит. Через два тижні я виздоровів. Незабаром після цього мене відправили у Константинополь. Тут я був певний час кухарем і водночас вивчав грецьку мову.

У Константинополі монахи також мене любили і то щиро. Тут я часто ходив у різні святі

місця. Одного разу вирушив у Софію, і там зустрівся з муллами. Вони обступили мене. Двоє з них добре говорили по-російськи. Я почав з ними люб'язно розмовляти. Вони мені сказали, що тут, у цьому храмі, колись лунали проповіді Івана Золотоустого. Ці слова турецького мулли так на мене сильно вплинули, що я з того часу відчув у собі потяг до проповідництва. Я дуже просив у Господа Бога і Цариці Небесної, щоб стати проповідником. Відтоді я почав читати Святе Письмо, книги святих Отців Церкви. Більше від інших я любив Оригена та святого Василя Великого.

У Константинополі я прожив декілька років. Потім повернувся знову на Афон і тут взявся за подвижницьке життя. Цього разу у переддень Святої Трійці, після довгого стояння на церковній службі, я заснув і побачив дуже реальний сон. Перед моїм зором розкривається якийсь дивний сад, перекопаний грядками, а ці грядки, наче хвилі, одна за одною тягнуться ланцюжком. На грядках ростуть дивовижні квіти, а між ними ходять чоловік і жінка. Вони до кожної квітки нахиляються і співають: «Раю мій, раю мій». Я прокинувся і відразу відчув, що я десь побував. З цієї хвилини я три доби не їв і не пив, а лише від якоїсь великої внутрішньої радості безперервно плакав. Отець Мартиніан бачив мене у такому стані духа і радів.

Часто моє життя на Афоні, при всьому моєму прагненню до духовного подвигу, було наповнене великими спокусами. Вони проявлялися в тому, що на Афоні більше, ніж самого диявола, бояться національної байдужості. Для малороса великорос – сатана, а для великороса малорос – демон. Крім того, всі вони, щонайгірше, діляться на губернське, повітове земляцтво. Інша спокуса – це збудовані у великих містах двори – представництва, де монахи повністю гинуть. Третя спокуса найбільше закорінена – це гроші, гроші і гроші! *З усього вашого майна в хвилині смерті залишиться вам єдине – те, що ви дали убогому! (Митрополит Андрей Шептицький).*

Я не раз з деякими монахами намагався відверто говорити, але завжди поступався їм, бо вони озлоблювалися. Великих подвижників я там не бачив. Якщо і доводилося з деякими зближатися, то я швидко розчаровувався у них. Попри всі їхні духовні подвиги в них був відсутній моральний бік життя. Особливо це було помітно по відношенню до ближніх. Так я прожив якийсь час на Афоні. Згодом ігумен вирішив відправити мене у Санкт-Петербург, також у двір. Там я випадково познайомився зі старшим келійником митрополита Паладія. Він мене познайомив з митрополитом, а той за свій рахунок скерував мене в Сибір, у Томськ, до єпископа Макарія, а єпископ Макарій до начальника Алтайської духовної місії.

БЛАЖЕННИЙ МАКСИМ

Я не відразу поїхав у Сибір, бо спочатку відвідав батьків, а потім знову повернувся у Санкт-Петербург і вже після цього вирушив у Томськ. Мої батьки були дуже і дуже втішені моїм приїздом. Вони вже не знали, що і думати про мене. Коли я вислав їм першого листа, то вони так і не повірили, що я на Афоні. Не повірив у це і наш сільський священник. І ось Бог дав нагоду побачитися. Моя мама дуже хотіла, щоб я побував в одного чоловіка, якого в околиці вважали святим і прозорливим. До нього в П. з'їжджалося і приходило багато людей, але він ні від кого не брав грошей.

Я поставився до маминої пропозиції з якоюсь недовірою, але зацікавився і відразу, наступного дня, вирушив з одним чоловіком до цього незвичайного Максима. Як тільки увійшов в його хатину, то побачив щось вражаюче. Максим стояв на колінах і, піднявши свої руки до неба, кричав: «Звідки до мене прийшов сибірський місіонер! Ох, Боже мій, сибірський місіонер! Предивні діла Божі! Степан, Степан Пермський прийшов до мене! Боже мій, Боже мій, так, Степан Пермський прийшов до мене!»

Максим випростався, кинувся до мене і почав цілувати мене. Потім швидко, наче юродивий, вибіг з хати, і як кішка поліз на горище, схопив цілий оберемок якихось кілочків, обрубаних деревець, гілок, пеньків і заніс до хати. Все це він чомусь називав літерами. – Ось це є літери, – почав скоро говорити Максим, пояснював мені свою мудрість. – Ці літери є також мудрість, так, мудрість. Він взяв один кілок, який на одному кінці був загнутий і мав форму серпа, а другий кінець мав форму ножа чи меча. І це не штучно зроблено, а було витвором самої природи.

І ось дядько Максим бере цей кілок і починає мені пояснювати: Це є літери, по яких я читаю премудрість Божу. Ось дивись: з одного кінця серп. Це, батечку мій, вказує на те, що будуть часи, коли мечі перекують на серпи. Ох, чудні діла Божі! Невдовзі буде час, коли війни не буде, так, не буде. О, Господи Боже мій, чудні діла Твої... Я горобець, а моя мати – синичка, і моя справа – не боятися. Прегарні діла Божі, війна на землі повинна щезнути назавжди (Максим плаче). Настане час, коли ніхто не буде воювати (повністю цитує місце з пророка Ісаї). Потім бере другий кілок, третій, а всі кілочки відрізняються поміж собою. Використавши цю їхню неподібність, Максим по них пояснює Святе Письмо або передбачає якісь важливі події.

Коли я дивився на нього і слухав, що він каже, то так розчулився, що, наче дитина, плакав рясними сльозами. Мені було в той же час дуже радісно. Послухай, батечку, – звернувся до мене Максим, – у той час, коли Господь тебе поставить вершити предивні справи Свої, тоді пом'яни і мене грішного. Ти знаєш, тут прославиться ім'я Христа, тут буде святе місце. Ох, Боже мій, Боже мій! От лихо – нема тепер християн, от горе – всі майже стали ворогами Христовими (сам плаче). Євангеліє зневажено, так, зневажено. А ти, батечку, будеш місіонером і будеш у Сибірі. Туди і батьків своїх перевезеш. Ох, прегарні діла Божі!

Кажуть, що я божевільний, але ж без божевілья, батечку, не увійти у Царство Боже. Я, батечку (падає на коліна і молиться), бачив у лісі Святу Трійцю у вигляді трьох світовидних, подібних до сонця, воїнів, перепоясаних сонячними променями. Предивні діла Твої, Господи! (Максим ридає). Вчора я бачив Петра і Павла, апостолів Христових. Вони, батечку, вони мені сказали про тебе, і ось ти, будеш їхню справу виконувати. Господи, Господи, Господи! Справа Божа доручається людині. Максим стає переді мною на коліна, а я впав перед ним, як перед самим Господом, і ми обоє завели такий плач, немовби над якимсь щойно померлим близьким другом. А люди, які прийшли до Максима, побачивши наші сльози, і самі почали ридати.

– Я просив Бога і святих апостолів, щоб вони охоронили тебе. На тебе сатана збирає, батечку, всю свою рать і хоче тебе знищити, цілковито знищити, але я молився, і твоя мама також молиться до Христа. Потім, батечку мій, диявол, як я чув, все життя буде переслідувати тебе. Ось настануть дні, коли, батечку, буде страшна війна, весь світ буде воювати. А ти з Сибіру поїдеш туди і будеш на війні. Війна – це суд Божий. Це ще не останній суд Божий. Суд цей над християнами за те, друже мій, що вони зневажили Святе Євангеліє. Християни нині знехтували Святе Євангеліє (Максим ридає). А що буде після війни, я наразі, батечку, тобі не скажу... Після цих слів Максим відразу засумував і замкнувся в собі. Двадцять хвилин він зовсім мовчав, а я не переставав на нього дивитися. Після цього мовчання Максим звернувся до людей і почав до них говорити якимись безладними афоризмами. А потім знову почав говорити про те, що Святе Євангеліє зневажене християнами і щоб жити згідно Євангелія, треба бути божевільним. Доки люди будуть мудрі і розумні, Царства Божого на землі не буде.

У той самий день ввечері я вирушив додому. Максим справив на мене таке сильне, неповторне враження, що я пішов від нього, однозначно, зовсім іншою людиною. Коли я приїхав додому і розповів про все побачене та почуте, то моя мама прямо сказала, що Максим передбачає саму тільки правду.

Через сім днів я вирушив до лісу, який називали Висоцьким. В кінці лісу присів відпочити. Чую кроки, озирнувся і, о жах! Максим ішов до мене. – Друже мій, я тут шукав ослиць, а знайшов тебе. Ти знаєш, я полюбив тебе всім своїм серцем. Ходімо в інший ліс (я погодився). – Дивись, батечку, всі діла Божі предивні, о, предивні! Ось ліс, струмки течуть, квіти цвітуть, трави зеленіють, пташки Божі співають, і все це – діла Божі!

Як ми зайшли в саму гущавину лісу, тоді Максим впав на землю, простягнув свої руки до неба і заспівав: «Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний, помилуй нас». Коли він втретє заспівав, то я повалився на землю і втратив свідомість. Не знаю, чи довго перебував у такому стані, але, як прийшов до тями, побачив, що Максим стоїть на тому самому місці з піднятими до неба руками. Він щось шепотів, але що саме, зрозуміти я не міг. Почав і я з ним молитися. О, ці хвилини ніколи не зітруться з моєї пам'яті! По закінченні молитви, Максим глянув на мене і знову кілька разів вклонився.

Після цього ми сіли, помовчали, а потім почав говорити Максим: Без молитви всі чесноти – наче дерева без ґрунту. Нині нема молитви у житті християн, а якщо є, то життя в собі вона не має. Христос сам молився і молився найбільше в горах, на гірських вершинах, де, крім Нього одного, нікого не було. Християнин, друже, є людиною молитви. Його батько, його мати, його жінка, його діти, його життя – це Христос.

Як він так буде любити Христа, тоді обов'язково буде любити і всі творіння Божі. Люди думають, що треба перш за все любити людей, а потім і Бога. Я й сам так робив, але все було на-марно. Коли ж почав насамперед любити Бога, тоді в цій любові я знайшов і свого ближнього, і в тій же самій любові до Бога будь-який мій ворог робився мені другом і людиною Божою. Найперша форма любові до Бога є молитва.

В теперішній час християни повсюдно набудували велику кількість храмів, стали грамотними і вченими, а живої молитви нема. Ось в чому велика біда. Молитва перетворює людину в євангельську людину, людину Христа. Якщо б християни знали, якою є сила молитви, тоді вони були б переродженими. Я ж малописьменний, а молитва вчить мене, як мислити, говорити і робити. Ти, друже мій, був знайомий із Семеном Самсоновичем. Його молитва переродила, і якою він був великою людиною! Ми часто в лісі з ним молилися.

Але цього замало, щоб тільки молитися. Треба за Христа щодня вмирати, і у цій смерті – життя християнина. Так дух у мені говорить: треба за Христа вмирати. Ми живемо, і це життя наше є тільки ще стан душі немовляти. Зрілість його – смерть і смерть заради Христа. Коли мученики вмирали за Христа, тоді якраз відчували справжнє життя. Це життя для них було таке солодке, що вони забували про страждання і саму смерть! Я, юродивий Максим, і стверджую, що без юродства не можна здобути Царство Небесне.

– Дядечку Максиме, ти помолись за мене до Бога, щоб я любив Його більше від самого себе. Я хотів би бути однією чистою любов'ю до свого Ісуса. Я нічого від Бога не хочу, як лише одного тільки, щоб безперестанно любити Його до самозабуття, – так я благав Максима. Він відповів мені: Без молитви не можна любити Христа. Частіше молися, і молитва породить у тобі любов до Бога. Молись у лісі, молись за сохою, молись в полі, молись у ровах, але молись так, щоб тебе ніхто не бачив. Ще треба сказати, як і дух у мені говорить: з хвилини Воскресіння Христового вся земля стала тронем Спасителя Господа. Цей трон, де являється Воскреслий, то наші серця. О, предивні діла Божі!

Коли я пом'яну ім'я воскреслого Христа, тоді я стаю наче п'яний від радості. Тоді Христос здається мені не стільки небесним, як таким, що живе серед нас на землі, живим і справжнім Царем Слави, який спочиває у наших серцях. Якщо б ми мали чисте серце, то бачили б Його навіть тілесними очима, як воскреслого Сина Божого, що живе на землі з нами – зі Своїми братами й учнями. О, предивний Христос! Воскреслий Господь – брат наш як людина і Бог за Своєю Божественною природою.

Максим заспівав «Христос Воскрес». Радісно і світло стало в мене на душі. Серце запалало якимось дивним вогнем, і я схилив коліна та почав молитися до Бога. Максим поклав на мою голову свою ліву руку і ще голосніше заспівав «Христос Воскрес». Коли він завмовк, то на душі було настільки солодко, що я готовий був розтанути від цього.

Стало вечоріти. Задивившись на сонце, Максим почав урочисто промовляти: Буде час, і праведні просвітяться, наче сонце, в Царстві Небесному. Це – Дух Божий. О, предивний Христос! Він створив нас, із небуття покликав до життя, забезпечує нас усім необхідним, і через короткий порівняно з вічністю час просвітить нас Своєю славою настільки, що ми будемо подібні до сонця! Я думаю, що настане час, коли все творіння відчує воскреслого Господа.

Після цього Максим впав на траву і голосно закричав: Господи, якщо можливо, помилуй і спаси також і диявола та всю його ратну силу. Юрію! Молися і люби Бога та весь Його всесвіт, і всі Його творіння. Чого собі не бажаєш, того і самому дияволу не бажай. У ньому є ще усвідомлення Бога, можливо, це усвідомлення дасть йому ще можливість покаятися. Це моє співчуття до творіння Божого (стемніло, треба було йти додому).

– Скажи мені, дядьку Максиме, – звертаюся на прощання до нього, – що мені робити, щоб

бути любов'ю до Христа? – Я тобі сказав уже, а тепер ще додам: буде час, коли Сам Бог вкаже тобі, що треба робити. Ось дух у мені каже: задля Христа завжди на все будь готовий. Хто в Христі, для того нема страждання і смерті.

Після цього Максим попросився зі мною і пішов ще далі вглиб лісу, а я помандрував до хати. Вдома я не міг ні їсти, ні пити. Цілу ніч моє серце палало якимось дивним вогнем любови до Бога і людей. Сну не було. Мені здавалося, що я перебував в іншому світі, зовсім не схожому на справжній. Декілька разів я починав плакати. Відтоді мені стало шкода всіх і все: шкода померлих, шкода живих, шкода всіх людей без розрізнення їх національності, віри, статі, віку. Шкода всіх тварин, пташок, комах, шкода рослин, землі, сонця і повітря. Предивний Максиме! Славний Семене! Вас Господь нагородив своєю великою милістю, а що мене очікує, чи можу я навіть мріяти про таку духовну висоту, на якій стоять ці сини Царства Христового?

Завтра, думав я, знову піду до лісу. Але не судилося: я захворів, пролежав декілька днів, і наблизився час мого від'їзду з дому. Я вибрався до найближчого залізничного двірця. Тільки-но виїхав зі свого села, то відразу побачив Максима, який чекав на мене. Максим в повному значенні слова вже юродствував. І в рухах, і у словах це була зовсім не та людина, яку я зустрів декілька тижнів тому в лісі. Він говорив уривчасто, влітав у свою мову віршовані рядки, зрозуміти його було дуже важко. Я всю дорогу плакав. Його слова хоч і були незрозумілими, але натомість мали якусь гостроту і з незвичайною силою проникали в мою душу. Коли ми вже під'їжджали до залізничного двірця, Максим, не прощаючись зі мною, побіг полем до лісу, і більше я його цього дня не бачив. *Небо є вітчизною тих людей, якими на землі погорджували і топтали ногами (св. Альварез).* Відтак попрощався з батьками і знову поїхав до Санкт-Петербурга.

МІСІЙНА ПРАЦЯ В СИБІРІ

Я поселився в Андріївському дворі на Пісках. Жити було дуже важко через образи від хористів, але я терпів. Випадково зі мною познайомився келійник митрополита Паладія, і, не знаю чому, але він запитав мене, чи не бажаю я поїхати в Сибір місіонером. І ось, 13 грудня, в день Андрія Первозванного, рано-вранці кличуть мене до митрополита. Він розпитав дещо і запропонував їхати в Сибір до Томського єпископа Макарія. Я погодився. Тоді митрополит дав мені листа до єпископа Макарія і гроші на потяг. Я аж ахнув: значить ось, що Максим пророкував!..

Залізницею мені довелося їхати лише до Омська, а звідти – кіньми, оскільки сибірську колію ще тільки будували. Єпископ Макарій прийняв мене надзвичайно лагідно. Я жив у нього два тижні і в пам'яті залишились якнайкращі спогади. А на другий день Різдва вирушив у Бійськ до єпископа Методія. Дорога в Бійськ, а це понад 700 км, була дуже важкою, не через труднощі на шляху, але через моральні спокуси. Однак Бог оберіг мене і я думаю, що завдяки молитвам єпископа Макарія.

Дуже і дуже гостинно прийняв мене єпископ Методій. У нього я прожив без визначеного завдання до 17 травня, а з цього дня мене, як псаломщика, відправили з хресним ходом, який щороку ходив з іконою мученика Пантелеймона довколишніми селами і містами Бійської округи. Тоді у хресному ході був предивний і благочестивий простий священник отець Іван Тамаркін, мордвин за походженням. Якраз з ним я і вирушив.

Напередодні празника Святої Трійці я бачив такий сон, який дуже сильно вплинув на мою душу. Снилось мені, що я у Санкт-Петербурзі в соборі святого Ісаака. З лівого крилосу до мене підходить святий апостол Петро і на вухо шепоче: «Віднині будеш говорити все Божественне». Також святий Павло у монашому клобуці з тихою посмішкою благословив мене, але нічого не сказав. Коли я зранку встав з ліжка, то відчув надзвичайну радість у собі. З того ж дня я почав виголошувати проповіді! Для людей ці проповіді були настільки сильними, що з'їжджалися слухати їх місцеві священники і старообрядці. Я для них був якоюсь загадкою. Багато хто запитував мене, де я вчився. Бог свідок, з цього дня тисячний натовп йшов слідом за нами. Бувало, що з самого ранку люди вже займали який-небудь схил гори і чекали, щоб почути від мене Слово Боже.

Були такі випадки, що у вечірній час величезна кількість людей очікувала моєї появи і після трьох-чотирьох проповідей починали настільки сильно заливатися слізьми, що мені самому ставало не по собі. Багато жінок навіть перед всіма людьми говорили свої гріхи, і весь народ брав з них приклад. Місцевий священник тут же давав їм розрішення, а наступного дня причащав Святими Тайнами. Інколи, на таких місцях будували каплиці і навіть храми. Три роки з травня місяця і до першого жовтня щоденно я проповідував Слово Боже в Томській області. Деякі священники були цим незадоволені, але більшість з них любили мене. Єпископ Методій на той час був моїм керівником, учителем і благодійником. Багато чим я йому зобов'язаний...

Окрім участі в хресному ході, я ще їздив на Алтай з отцем Михаїлом. Алтай зробив на мене дуже сильне враження. Тут мені довелося не раз чути відомого місіонера і багато що у нього перейняти. На третій рік єпископи надали мені повноваження усюди виголошувати проповіді. Але трапилося так, що я на якийсь час повністю втратив проповідницький хист. Випало нам зупинитися у великому селі. Мені виділили квартиру в будинку одного купця, а в нього була донька, молода дівчина, прекрасна, мов ангел.

Тут диявол кинув мене до своїх ніг: я згрішив з тією дівчиною. Не знаю, як це і сталося. Вона дуже оплакувала свою втрачену чистоту, а я ледь не вмер. Мені здавалося, що все закінчено, що я занапастив її і сам загинув. Батьки дізналися, але нам нічого не казали. І яким би сильним не було моє каяття, пристрасть була ще сильнішою. Я тепер, грішним ділом, думаю, чи не було це все сплановано самими батьками. Я вирішив одружитися з нею, але Бог присудив іншу долю: вона простудилася і померла від запалення легенів. З цього часу щезла сила моїх проповідей і тимчасово відійшла від мене сама молитва та любов до Бога. Я дуже переживав, тужив, молився, але вже не було моїх попередніх духовних сил. Тоді я вирішив поїхати на прощу до Святої Землі. *Людська є річ згрішити, християнська – з гріхів повстати, а диявольська – в гріхах перебувати (св. Августин).*

ПАЛОМНИЦТВО НА СВЯТУ ЗЕМЛЮ

По дорозі в Палестину я заїхав до батьків, котрі вже готувалися до переїзду в Сибір, у Барнаульський повіт. Також відвідав своїх друзів у Константинополі й на Афоні і поїхав на поклін святому Спиридону Тримифунтському в місті Кернеро. Я ревно молився біля мощів цього угодника Божого. Ігумен показав мені лице Святого і я тримав його за руку. Рука була м'якою і гнучкою, а борода майже вся випала, уста трошки привідкриті, колір обличчя землистий. *Біси трясуться не тільки від самого Розп'ятого, але й від мощей тих, що за нього віддали життя (св. Іван Золотоустий).* Прожив я тут два тижні серед природи незбагненої краси. Нарешті приїхав у Палестину і рівно два місяці прожив у Єрусалимі. Декілька разів побував біля гробу Господнього, гробу Матері Божої і подорожував по навколишніх Господніх святинях.

Біля гробу Господнього я почувався дуже і дуже нерадісно. Вперше у житті побачив таку жахливу торгівлю Христовою свяतिною. Що крок паломника – гроші, гроші і гроші. Йдуть насамперед до патріарха. Він вимиває їм ноги разом з їхніми кишнями. Греки навіюють прочанам, що як в когось померли діти нехрещеними чи родичі – сильні грішники, вбивці, то, щоб спасти їхні душі треба тут, біля гробу Господнього, відслужити Божественну Літургію, яка ще називається «відпускною». Ця Літургія від усіх гріхів «звільняє», – запевнюють грецькі монахи наших прочан. І ті вірять їм та платять по 25 карбованців за ім'я. Літургію у цьому випадку служить який-небудь єпископ і під час Великого входу поминає тих покійників, читаючи відпускну молитву.

Цей випадок дуже тяжко мене пригнітив. Подібне враження залишилося від споглядання жахливої торгівлі священними предметами. Тут цілі діжки, навантажені маленькими флакончиками з миром від святителя Миколая, хрести й іконки з мамврійського дуба та інші подібні речі. Монастирі зі всіма їхніми святинями здаються в оренду. Торгують греки всім, чим лиш тільки вдається: гробом Господнім, Таїнствами Церкви, святими мощами, торгують самим Христом...

Але якщо біля гробу Господнього мене так сильно відштовхнула ця торгівля Христовою

святиною і негідне життя монахів, то одночасно велику радість і втіху мені принесло поклоніння на тих святих місцях, які описані в Євангелії. Побував я на Оливній горі у Вифліємі, бачив Йордан, Мертве море і Генезаретське озеро. Ходив у Назарет і бачив Тавор, був на тому пагорбі, на якому, за переказами, Христос виголосив Свою велику Нагірну проповідь.

Просто неповторне враження серед усіх святих місць, навіть більше від самої Голготи, на мене зробило те місце, на якому за переказами Христос молився в Гетсиманії. *Бог стався чоловіком, аби чоловік обожився (св. Атаназій Великий)*. Тут я щиро плакав! Слава Богу, хоч тут як слід помолвився, бо важко і сумно було на душі. Я сумував тому, що свідомо зневажається святиня, торгують нею, торгують небом задля земної користи, торгують святими, які за гріх вважали те, щоб до грошей торкнутися. Мені було дуже прикро і боляче за наших паломників, особливо за жінок, яких всюди обдурювали і всіляко зневажали греки.

Зустрів у Палестині одного єврея, який прийняв християнство. З ним мені довелося багато говорити про Христа. Його радості після хрещення не було меж. Походив він з Росії, сюди приїхав поклонитися гробу Господньому. Сам був добрий майстер. Цей єврей до сліз вражав мене своєю любов'ю до Христа. Він ніколи не міг пройти повз палестинських євреїв, щоб не спинитися і не проповідувати їм Христа. Вони на нього кричали, плювали в обличчя, відштовхували, а він, як лагідний агнець, витирав обличчя своїм рукавом і продовжував їм благовістити Спасителя. Його віра була живою, всеохоплюючою, він весь дихав Христом. Христос для нього був усе і всім. Але його Христос був наче не всесвітній, а єврейський. Я мушу зізнатися, що навіть трошки ревнував Христа до цього єврея. Він так любив Христа, що цілував землю, яка була біля тої чи іншої святини.

Останні дні мого перебування в Єрусалимі я майже не розлучався з цим євреєм. Ось що почув від нього: Ви знаєте, пане, я знайшов Бога, і мені тепер нічого не потрібно. Я дуже співчуваю тим євреям, які не пізнали Христа, адже Він і є справжній Месія! О, засліплення Ізраїля! (Плаче). Краще б йому зовсім зникнути з поверхні землі, ніж втратити спасіння в Христі. Як тільки я повірив, відтоді мені більше нічого не потрібно. Піду ще тільки додому і батьків дружини неодмінно наведу до Христа. Ви знаєте, я відчуваю себе зараз зовсім іншою людиною. Смерти не боюся, серце моє належить тільки Христові. Ох, ну чому ж євреї не вірять у Христа?! Нас з пелюшок навчають ненависти до Христа, як до найбільшого ворога нашого народу.

Цей єврей був рідкісним християнином. У ньому я побачив злиття двох почувань до Христа: релігійного – любови до Ісуса як до Господа і Спасителя, і національного – любови до Ісуса як до єврея. Він сильно вплинув на мою душу під час прощі в Палестині. Моє серце знову запалало жагою любови до Христа, мені хотілося любити Його і любити безмежно...

ПОВЕРНЕННЯ В СИБІР

З Палестини я вернувся до Києва і вирішив їхати в Хіву та в Бухару. Я мріяв проповідувати християнство у цих магометанських країнах. Але в Хіві я прожив лише декілька днів, а в Бухарі – майже місяць. У Бухарі я познайомився з одним англійцем-місіонером, який жив там вже декілька років. Цей місіонер скаржився мені на те, що серед магометан дуже несприйнятливий ґрунт для проповідування Євангелії. Я вирішив повернутися в Сибір, і незабаром вже у Читі мене прийняв по-батьківськи, з розпростертими обіймами, єпископ Методій.

У Читі я був декілька тижнів, а потім владика Методій призначив мене псаломщиком у месіонерський стан Іргень. Через рік владика знову призначив мене до хресного ходу, де я і відновив свою проповідницьку діяльність. З цим хресним ходом ми вперше зайшли і на каторгу. З цього часу я щороку відвідував каторгу і без хресного ходу. І не тільки каторжні, але й інші тюрми Забайкальської області. Весь рік я ділив на три періоди: на участь у хресному ході, на місіонерство і на відвідування каторги. Хоч і в цьому році мої проповіді збирали натовпи, але все ж ці забайкальські проповіді, з мого погляду, жодним чином не могли порівнятися з Томськими. Не відчував я вже у собі колишньої сили...

Тут, у Забайкальській області, я більше, ніж будь-коли раніше, працював над собою під керівництвом єпископа Методія. Цій людині майже усім завдячую. Коли я жив спочатку в Іргені,

то швидко усвідомив для себе небезпеку відірватися від Бога і зануритися в земну суєту. Найсуворіша природа дуже багато сприяла такому моєму сумному настрою, наповнювала мою душу важкими помислами. Моя душа нерідко знемагала і жалісно ридала.

Якось в Іргені я молився на березі озера і на тому ж місці заснув. Уві сні явився мені отець Іван Кронштадтський і висповідав мене. Після цього мені стало наче легше. Все ж таки я не мав повного спокою на душі. Але найбільше мучила мене участь у хресному ході, не кажучи вже про багато спокус під час цих подорожей, з якими нелегко було дати собі раду. Та найважливіше те, що моя релігійна совість була неспокоїна.

Приблизно у цей час сталася розтрата свічок на складі, і це треба було сплатити тим, що зібрали на хресному ході. Чотири роки я брав участь у цьому ході – два роки світським і два роки ієромонахом. За ці роки моя душа втомилася і настраждалася. Майже у кожній своїй проповіді я звертався до людей і розповідав їм про те, що ця ікона – чудотворна, що перед нею вони повинні молитися, а лик цієї ікони сам дивиться у найвіддаленіші закутки нашої совісти, що ніхто не сховається від цього погляду і святі погляди звернені до вас для того, щоб пробудити дух молитви. Так я говорив, а потім боліла і скиглила в мені моя душа. Боже мій, що я роблю! Адже я сам торгую святинею, я ж думаю не про ваше спасіння, не про вашу молитву, а про те, яким би чином найбільше зібрати грошей для свого архиєрея. Хіба він захистить мене перед Богом в день Суду за це блюзнірство?

Я йшов до людей, що прагнули любови Божої і продавав цим добрим і довірливим людям дари Божественної благодаті. О, як далеко я відійшов від свого прямого євангельського обов'язку! І не я один, тому що я не сам від себе навчав, але відправив мене єпископ і я робив те, що й інші робили за традицією переді мною і після мене.

Два роки я ходив з хресним ходом як мирянин і знемагав душею. Після цього я знову вирішив одружитися з гімназисткою, якій було вісімнадцять років. Правду кажучи, я мало її любив, але вона мені подобалася. Про свій намір я сказав владиці, і він погодився на це. Але у владики була дивна старенька мати і вона вблагала свого сина, щоб він не давав мені благословення на шлюб. Так і сталося.

Вранці владику Методій погодився на те, щоб я взяв шлюб, а ввечері того ж дня сказав мені, що він не для цього готував мене, а для Христової Церкви. «Знай і пам'ятай, – сказав владику Методій, – що я ніколи не дам тобі своєї згоди на те, щоб ти взяв шлюб». Я покоровився єпископові, але затужив ще більше, ніж раніше. Рівно двадцять днів сумував, нудив світом. І Бог свідок, сам не знаю чому цими днями снівся мені Лев Толстой і я з ним багато уві сні говорив про Євангеліє. Тепер, коли я пригадую тягар пережитого мною тоді, всім серцем усвідомлюю, як близько я був до безодні і повного відчаю... На двадцятий день я отруївся. Слава Богу, отруєння не було смертельним.

Коли я прийшов до тями і усвідомив увесь жах мого гріха, тоді совість почала страшно мучити мене. Я вирішив виконати волю свого єпископа. Невдовзі після цього єпископ Методій постриг мене в монаший чин у Читинському архиєрейському домі. І сталося так, що єпископ постриг мене не в малий чин інок, але у великий (схиму), і це сталося не через його бажання, але через помилку диякон як розгорнув перед владикою требник, так єпископ і почав читати молитви, які виявилися молитвами великого чину інок. Невдовзі після цього мене рукоположили в диякони, а через декілька днів і в ієромонахи. *Усі ангели разом не мають такої влади, яку має священник, бо не можуть відпустити ні одного гріха. А вже найбільша священнича гідність у тому, що на слова священника в Службі Божій Христос сходить на землю (св. Григорій Богослов).*

Після рукоположення на мене чекало нове важке випробування: я знову був відряджений з хресним ходом по Забайкальській області. Якщо хресні ходи не вбили у мені до кінця віри, то це з Божої ласки. А тепер, через багато років, я не можу без душевного здригання згадувати всі жахи, які тоді пережив, те страшне блюзнірське обдирання кишень в побожних і добрих людей. Слава Богу, хресний хід, як я згадував, тривав тільки влітку. Решта часу я присвячував місіонерській праці серед чужинців і суто проповідницькій на каторзі.

БУДДИСТИ

Спочатку трошки згадаю про місіонерську діяльність. З чужинцями я почав знайомитися ще тоді, коли був псаломником в Іргені. У найближчі улуси я ходив пішки, а коли треба було вирушати у віддалені, тоді, як заведено серед місіонерів, брав три-чотири пуди сухарів, перекидав мішок через спину коня і сам сідав на нього та вирушав по улусах. Таким способом я їздив до бурятів, тунгусів і ороченів. Доводилося і перекладача брати з собою. Спочатку у своїй місіонерській праці я хотів понад усе якомога більше людей охрестити і дуже переживав, якщо мені не вдавалося нікого охрестити. Але потім зі мною сталася велика переміна.

Одного разу я заїхав до бурята в юрту заночувати. Дивлюся, а в його юрті, серед багатьох бурханів, стоїть ікона Божої Матері з Дитятком на руках. Запитую: ти хрещений? – Так, – відповідає, – хрещений. – Тоні нирс химда? – запитую його далі. – Іван, – відповідає мені бурят. – Для чого тоді тримаєш у себе в юрті бурхани? Тобі треба мати тільки самі ікони і молитися правдивому Богу – Ісусу Христу.

– Я, бачка, раніше так і робив, молився тільки вашому Богу. Але згодом в мене померла жінка, син, пропало багато коней. Мені сказали, що це наш старий бурятський бог сильно почав на мене гніватися і ось, що він мені заподіяв: жінку умертвив, сина також, коней покрав. Я почав тепер і йому молитися, і вашому Богу. Знаєш, бачка, важко і боляче мені тепер стало на душі, що я проміняв свого бога на вашого, нового (бурят заплакав).

А мені до болю стало жаль його, а разом з ним і всіх на нього подібних. Якимось одразу я зрозумів, що означає обікрати людину духовно, позбавити її найціннішого, видерти в неї і вкрати її святеє святих, її природний релігійний світогляд, і нічого не дати їй взамін цього, за винятком хіба лише нового імени та хреста на груди. Той бурят, про якого я говорив, видався мені найнужденнішою і найнещаснішою людиною у світі, позбавленою колишньої релігії і покинутою напризволяще. З того дня я дав собі слово, що хрестити чужинців не буду, а лише буду їм проповідувати Христа і Євангеліє. На моє переконання, так навертати людей до Христа, як вчинили наші місіонери з бурятим, це означало б бути насамперед катом людських душ, а не Христовим апостолом. Не знаю, чи правильно зробив, чи ні, але з цього часу я тільки проповідував Слово Боже, надаючи можливість іншим місіонерам хрестити чужинців.

Великі перепони спіткали мене, коли я проповідував Євангеліє буддистам. Якимось заїхав в один з буддійських монастирів. Шеретуї прийняв мене дуже лагідно. Але оскільки вже було пізно, то відклав нашу розмову до ранку. Наступного дня, вранці, у супроводі самого шеретуя я вирушив у їхню кумирню. Монахи-лами були вже там на своїх місцях.

Шеретуї сів поруч зі мною. Я почав свою благовість з того, що Бог сотворив світ, як Він послав Свого Сина Єдинородного у світ заради спасіння людства, як Господь упокорив Себе, виконуючи волю Небесного Отця, як Він страждав, воскрес, вознісся на небо і знову прийде судити живих і мертвих. Потім я перейшов на Його святе вчення і особливо наголосив на Нагірній проповіді Христа.

Як мені здавалося, лами слухали мене, затамувавши подих. Закінчивши свою промову, після маленької паузи, я вже вирішив йти геть, але бачу: встає один з тих лам, робить мені поклін, стає серед людей своєї віри і починає виголошувати цілу промову, виявляючи при цьому набагато більші знання, ніж я міг передбачити. Не можу докладно передати його слів, оскільки його промова була обширна, і я був тоді дуже вражений та схвилюваний.

Ось, приблизно, що він сказав: Пане місіонер, Ви нам виклали Вашу християнську релігію, і ми з великою любов'ю слухали Вас і до кожного Вашого слова дослухалися. Тепер Ми просимо послухати і нас, язичників, некультурних людей. Так, пане місіонер, справді, християнська релігія є релігія найвища, всесвітня. Якщо б на інших планетах жили подібні до нас розумні істоти, то і вони іншої, кращої релігії не могли б мати, ніж християнська, тому що християнська релігія не від світу, – це Боже одкровення. У християнській релігії нема нічого людського, тварного, вона є чиста як сльоза або кристал, мисль Божа. Ця мисль є той Логос, про який говорив Іван Богослов, що Він став плоттю, став вочлоченим Богом. Христос є вочлочений Логос. Його вчення показало світові нові шляхи життє для людини і було для нього одкровенням Божої волі. Ця воля у тому,

щоб християни жили так, як жив Христос. І вчення Христа було відлунням Його життя.

Але погляньте самі, пане місіонер, погляньте безпристрасно, чи живе світ так, як навчав Христос? Христос проповідував любов до Бога і людей, мир, лагідність, покору, всепрощення. Він заповідав за зло платити добром, не збирати маєтків, не лише не вбивати, але й не гніватися, зберігати в чистоті шлюбне життя, а Бога любити більше від батька, матері, сина, доньки, дружини, навіть більше від самого себе. Так навчав Христос, але ви, християни, не є такі. Ви живете між собою, як звірі якісь кровожерливі.

Вам би повинно було бути соромно навіть і говорити про Христа – у вас весь рот у крові. Серед нас нема нікого, хто б жив гірше від християн. Хто тут найбільше шахрує, займається розпустою, поводить як хижак, бреше, воює, вбиває? – Християни, вони – найперші боговідступники. Ви йдете до нас проповідувати Христа, натомість сієте серед нас страх і горе. Я не буду згадувати інквізиції, не буду говорити про те, що робили християни з дикунами. Я згадаю нещодавній час.

Почали будувати велику сибірську дорогу. Вона, як Вам відомо, проходить біля нас. І ми раділи, ось, мовляв, росіяни несуть у наше дике некультурне життя світло і любов християнського життя. Ми з нетерпінням чекали, коли дорога підійде до нас. І дочекалися на свій жах і горе. Ваші робітники заходили до нас у юрти вже п'яні, споювали бурятів, розбещували наших жінок, серед нас самих з'явилося пияцтво, грабунки, вбивства, бійки, сварки, хвороби. У нас до того часу не було замків, тому що не було злодіїв, тим більше, не було вбивства. А тепер, коли наші буряти частково перейняли вашу культуру і пізнали у чому, по-вашому, справжнє життя, то вже і ми не знаємо, що з ними робити. Хай бережуть нас Аббіда і Мойдари від таких християн!

Такі самі і ваші місіонери. Вони самі не вірять у те, що проповідують. Якщо б вони вірили в це і жили так як Христос навчав, то їм і проповідувати не треба було б нікому: ми б усі прийняли християнство. Адже діло сильніше від слова. Як ми могли залишатися у п'ятні, якби біля себе побачили світло? Ви даремно думаєте, пане місіонер, що ми такі невігласи і не знаємо, що таке добро і зло. Але ми боїмося, щоб від вашого християнства нам не стати ще гіршими, щоб зовсім не озвірити. Ми бачили ваших місіонерів таких, які люблять гроші, курять тютюн, п'ють і займаються розпустою, так само як наші найгірші буряти. А таких місіонерів, які б по-справжньому любили Христа більше від самих себе, ми не бачили.

Ваші священники кажуть, що вони від самого Христа отримали владу прощати гріхи і очищати душі, виганяти нечистих духів, зцілювати людей від всякої недуги. А ви, християни, не лише не показуєте цієї своєї влади, щоб все погане, нечисте, потворне відсікати, очищати і лікувати, але ви своїм життям тільки заражаєте язичників. Ні, пане місіонер, спочатку нехай самі християни повірять своєму Богу і покажуть нам, як вони Його люблять. Тоді і ми, можливо, приймемо вас, місіонерів, як ангелів Божих, і приймемо християнство.

Після цього лама сів, а я весь час сидів, як сам не свій, як побитий громом. Якби шеретуї не запропонував мені встати, я б, здається, не зрушив з того місця. У своєму житті я ще не відчував такого пекучого сорому і ганьби за християнство, як під час цієї розмови і після неї. Я попрощався з шеретуєм, сів на свого коня і поплентався світ за очі. На той час я був ще світським. Поїхав з найважчою думкою про себе, про своє життя і про сучасних християн взагалі. Як мені не було боляче і прикро, однак усвідомлював, що багато в чому буддійський лама був правий, і я не міг особисто на нього ображатися. *Священник має бути таким святим, щоб міг служити іншим за взір святості, бо для того поставив Бог священників на землі, щоб жили на ній як ангели, і були світлом та взірцем для інших людей (св. Іван Золотоустий).*

Що ж це таке, невже ворогами проповіді про Христа є ми самі – християни? Невже наше життя ганьбить у світі християнство? І я відчував, що дійсно моє життя йде всупереч Євангелії. Я пройшов понад вісім кілометрів, не міг далі рухатися через страшний головний біль. Зупинився і спутав коня. Розстелив войлок, ліг на землю вниз обличчям, і з моїх очей потоками хлинули сльози. Тут я і заснув. Прокинувся ввечері, голова перестала боліти, але на душі було до смерти тяжко. Хотілося плакати, ридати. «Боже мій, Боже мій! Язичники нас, християн, бояться, як напасти якоїсь, бояться заразитися від нашого нещасного, аморального життя».

Я, наче навіжений, почав кричати: «Господи, Господи! Що хочеш роби зі мною, тільки дай мені любити Тебе всім своїм єством. Нехай я буду якоюсь твариною, псом, вовком, змією, всім, чим Ти хочеш, лиш би я Тебе любив всім своїм єством. Мені мало в Тебе вірити. Я хочу любити Тебе і любити так, щоб весь я був однією лише любов'ю до Тебе! Чи чуєш, Господи, моє щире прохання, звернене до Тебе?» Так несамовито я кричав на весь голос.

Наступного дня зранку я приїхав в один з улусів, що примикав до буддійського монастиря і зайшов в юрту. Прийняли мене дуже лагідно. Господар юрти був дуже симпатичною людиною. Не встиг я і склянки чаю випити, як юрта наповнилася бурятами і бурятками. Всі вони на мене дивилися лагідно, і я подумав, що в цих простих дикунах більше природньої людської доброти, ніж у нас, культурних християн. Я поспілкувався з ними, розпитав про те, про інше, а потім запропонував розмову про Бога. Під час розмови дехто з бурятів курив, інші жували тютюн, але однаково уважно слухали мене.

Коли я закінчив свою проповідь, один старий бурят, на ім'я Зархой, лагідно подивився на мене, якимось так тихо, по-дитячому, посміхнувся і сказав мені: Віри різні, а Бог один. Я йому кажу: Зархою, ти б охрестився. Він відповідає: Я коня ще не вкрав, тоді навіщо мені хреститися?

Я отримав знову важкий удар і знову справедливий. Дід по-своєму був правий, оскільки пам'ятав, що при єпископі Мелетії хрестили всяких негідників, злодіїв, конокрадів. А вони хрестилися через те, щоб їм, як таким, що охрестилися, можна було уникнути кари за скоєні злочини... Переночувавши у доброго Зархоя, я вирушив далі. Таким чином я, зазвичай, переїжджав з улуса в улус зі словом проповіді про Христа і бачив багато виявів доброти бурятів до мене.

Одного разу я вирушив на ріку Витим, де, крім бурятів, зустрів і ороченів. Орочени ще менш культурні, ніж буряти. Очевидно, крім полювання, вони більше нічим не займалися. Спосіб життя у них кочовий. Ще раніше вони мали оленів, але вже в той час, коли я був у них, олені повимирали. В ороченів нема навіть юрт, натомість вони мають якісь мішки, зшиті з тваринячих шкір, шерстю наверх, і зшиті ті мішки не нитками, а жилами тих самих тварин. Раніше орочени мали лише кременисту зброю, а тепер в основному мають рушниці. Кажуть, що ці рушниці вони отримали після того, як покинули свою давню шаманську віру і перейшли у християнство. Скільки я не зустрічав ороченів, вони вже всі були хрещені і найбільше при єпископі Мелетії. Розповідали мені, що цих дітей природи приваблювали до церкви не лише тільки проповіддю про Христа, але й дуже земними спокусами.

Коли мені особисто довелося зустрітися з ороченями, то я переконався, що вони якими були язичниками до хрещення, такими і залишилися по нинішній день. На мою думку, провина у цьому випадку падає насамперед на наших місіонерів. Їхньою метою не було, перш за все, просвітити цих бідних, обездолених людей світлом Христового вчення і утвердити пастирським подвигом у християнському житті, а якнайбільше хрестити і через кількість охрещених показати себе перед своїм єпархіальним керівництвом та заслужити його прихильність.

Дуже мене зацікавили вчителі буддизму на нашій півночі. Після цього випадку, про який я розповідав, мені не раз доводилося зустрічатися з ламами, і вони нерідко вражали мене оригінальністю своїх релігійних поглядів та високою освітою. Деякі з них закінчили університет. Пригадую таку свою розмову з одним начитаним ламою. Він ближче познайомився зі мною, коли я вже був два роки ієромонахом.

Якимось запитусь мене: «Чому всі генії людства пантеїсти, тобто ближчі до нас, буддистів, ніж до християнської теїстичної релігії? Такими є давньогрецькі філософи і нові німецькі». Я відповів, що, на мою думку, людина не може жити без релігійної віри, і якщо вона не пізнала істинного Бога, то їй не залишалося нічого іншого, як обожествляти природу. У геніально обдарованої людини особливо велика спокуса творити релігію з самого себе, аби не протиставляти собі Бога і не поклонятися Йому.

— А ви, дорогий ламо, як ви самі думаєте про Христа? Лама відповів: Я думаю, що Христос і Будда — два брати, тільки Христос є світлішим і потужнішим, ніж Будда. Якщо б всі люди були справжніми буддистами, — продовжував лама, — вони спали б спокійно; а якщо б усі люди були

справжніми християнами, тоді б вони взагалі не спали, а вічно чували в невимовній радості, і тоді б земля була небом. Я вигукнув: о, як ви, мій друже, розмірковуєте! Чому ж ви не охреститесь? Він відповів: Суть не в купелі, а в перетворенні самого життя. Яка користь з того, що ви, росіяни, вважаєтеся християнами? Ви вибачте мені, якщо я скажу, що ви, росіяни, не знаєте Христа і не вірите в Нього, а живете таким життям, що ми, дикуни, уникаємо вас і часом боїмося вас, як зарази.

ЧИТИНСЬКА ТЮРМА

Я коротко описав своє місіонерство у Сибірі, а тепер розпочинаю побіжний, але достовірний опис моєї проповідницької діяльності в тюрмах Нерчинської каторги та інших тюрмах Забайкальської області. Я вже розповідав про те, як мені доводилося, ще світським, заходити хресним ходом в деякі тюрми Нерчинської каторги і виголошувати проповіді нещасним арештантам. Коли я був рукоположений в ієромонахи, тоді ще свободніше, ніж до того, розпочав свою працю в тюрмах. *Богові – серце, людям – праця, собі – хрест (св. Хосе Ескріва).*

Почну свій опис з Читинської тюрми. Тут, після мого рукоположення, я числився навіть тюремним священником. Ця тюрма була як останній перехідний пункт, з якого арештантів відправляли на каторгу. Як тільки я зблизився з арештантами, то відразу зрозумів, що для цього елемента з мого боку необхідна виняткова любов до них. Ця любов повинна бути щирою і діяльною. Без неї краще навіть не знайомитися з цим світом. Цей світ занадто ображений на долю, надто озлоблений на всіх і на все, і щоб його вивести з цього стану, священнику необхідно стати і то стати твердо, обома ногами, на ґрунт діяльної любови до них. Лихо тому тюремному священникові, який надає більшу перевагу начальству в'язниці, ніж арештантам.

І ось, коли я зблизився з тим світом, коли до самовідречення полюбив їх, тоді я побачив, що і для мене цей світ широко, навстіж відкрив свою власну душу і подарував мені повну свободу у будь-який час заглядати у найпотемніші закутки їхнього особистого життя! За моїм власним досвідом, який я виніс зі своєї тюремної практики, треба зізнатися, що цей злочинний світ є більш ідеальний, моральний і навіть побожніший, ніж ми, вільні громадяни вільного світу. Через мої руки пройшло близько 25 тисяч, котрих я не раз сповідав, причащав, переконував своїми проповідями змінити життя, бути вірними синами Євангелія та інше. Серед них були чудові особистості. Якраз про них я і маю намір розповісти тим, хто цікавиться психологією злочинця.

СЕМІНАРИСТ

У Читинській тюрмі я зустрів арештанта, який розповів мені свою трагедію: Я закінчив Духовну Семінарію і хотів поступати в університет, але мої батьки були дуже проти цього. Вони хотіли, щоб я одружився і швидше йшов на парафію, оскільки в мого батька ще, крім мене, були діти. Їх, власне, і треба було, як кажуть, поставити на ноги.

Довго я опирався батькам, але нарешті наважився підкоритися їхній волі. Я одружився з донькою одного протоієрея. Виявилось, що дружина моя чиста, невинна голубка. Я її дуже кохав. Одного разу вона якось жартома сказала мені: «Я тебе не кохаю і не знаю, як вийшла за тебе». Ці слова я також сприйняв як жарт, і ми тут же обоє посміялися, без будь-якої тіні сумніву одне до одного. Випадково цю нашу жартівливу розмову почула одна маленька, восьмилітня дівчинка, донька нашого волосного писаря, яка тоді була в нас у домі. Ця дівчинка переповіла почуте своїй мамі, а та своєму чоловікові, волосному писарю.

На другий день після цієї розмови я поїхав до свого єпископа просити для себе парафію і призначити день мого рукоположення на диякона. Повертаюся додому, а жінки нема. Пішов до саду, але там її не було. Вирушив до церкви, де сподівався її зустріти. Справді, я її знайшов біля церкви, вона сиділа у церковному саду на лавочці з братом нашого писаря. І коли я підійшов до них, вона наче зніяковіла, подала мені руку, але не піднялася мені назустріч. Серце моє забилося. Її слова, три дні тому сказані в жартівливій формі, тепер прорізали мені всі мої мізки і стали переді мною на весь свій ріст. Через п'ять хвилин я покликав її йти додому. Вона якось неохоче пішла зі мною. Я чекав, можливо, поцікавиться моєю поїздкою до єпископа, але вона ні слова.

Ось, думаю, я поїхав до єпископа, щоб якось влаштувати своє гніздечко, забезпечити куснем хліба себе і дружину. Можливо, будуть діти, треба виростити і виховати їх, а тут я запідозрюю щось інше, те, що руйнує все моє життя.

Я був того дня похмурим. Ввечері ліг спати, вона лягла окремо від мене. Блимнула думка в моїй голові: оглянь її білизну. Я, наче хижак, тихо підкрався до її ліжка і вжахнувся, бо переконався в правдивості своїх підозр. Можете собі уявити, до якого шалу я дійшов! Одразу пішов у дім того писаря, зарізав, спотворивши, його брата. Взяв сокиру і відрубав своїй жінці голову, рубав її до того часу, поки вона вся не перетворилася на якийсь страшний кровавий бруд. Але з яким задоволенням все це я здійснював! Я ще такої радості ніколи не переживав, як переживав у той час, коли вбивав свою милу.

Коли ж перестав рубати свою дружину і оглянувся назад, то біля себе я побачив її, що схилилася на колінах і в молитовній позі стояла на окровавленій підлозі нашої спальні. Тоді я, наче божевільний, вибіг надвір і закричав, що я вбивця, зарізав дві людини. Мене тут же схопили, засудили, і ось я йду на каторгу на дванадцять років. Знаєте, отче, переживаю жахливо гнітючий стан духа. Життя моє – суцільна моральна мука. Я повністю скалічений морально. Часом сам собі не вірю, що я це зробив. Брався до молитви, але молитва зі злочинної душі не лине чистою, прозорою. Буває страшна нудьга. Якось би Ви, отче, допомогли мені.

– Сину мій любий, я слізно благаю тебе, висповідайся, і так висповідайся, щоб після цієї сповіді в тебе жодного гріха, починаючи з дитинства не було. На найжахливіших, ганебних гріхах, тобою вчинених, ти навмисне зупинись і детально передай їх священнику. Потім причини твоїх гріхів перенеси особисто на самого себе і переноси, як на свідомо тобою створену причину цього гріха. І ти, мій дорогий, одразу відчуєш велику полегшу від такої сповіді. Потім, окрім цієї сповіді, я дуже прошу тебе сердечно і ревно молитися. Роби так два тижні і побачиш, що з тобою буде, мій друже. Арештант дав слово, що він неодмінно буде виконувати мою пораду.

Через п'ять днів я захотів його побачити і вирушив до тюрми. Зустрічаю його і питаю: що відчуваєш, мій дорогий? – Добре, солодко, але дуже важко виконувати Вашу пораду. Я почав його цілувати і просив та вмовляв продовжити свій подвиг. Він погодився.

У неділю під час моєї проповіді я помітив, що він сильніше від інших заливався сльозами. Мені було його шкода. Закінчувалась Літургія, я покликав його до вівтаря. Він спочатку відмовлявся увійти до вівтаря, усвідомлюючи себе дуже великим грішником. Нарешті я ще раз запросив його до себе, і коли він зайшов до вівтаря, то тут, б'ючи поклони, сильно заридав. Я його обійняв, почав цілувати і втішати милосердям Божим. Арештант кинувся мені на шию і, зволожуючи мене слізьми, промовляв: Ах, отче, як мені стало добре, як мені стало легко на душі. Дозвольте мені наступної неділі висповідатися і причаститися Святими Тайнами. Ще я прошу у Вас Святе Євангеліє.

Наступної неділі цей арештант прийшов до мене такий веселий і життєрадісний, що я не міг одразу його впізнати. Він мені на сповіді зі сльозами розповів, що йому в цю ніч з'явилася у сні дружина і сказала: «Я тобі прощаю, тільки про одне прошу тебе: вір і люби Господа нашого Ісуса Христа». Задля Божої любови до грішників, що каються, я його причастив у вівтарі, і він два дні плакав з надлишку радості та душевного захоплення. Після цього він здобув таку велику повагу серед арештантів, що вони його вважали високоморальним своїм товаришем. Тішився і я за нього, і тішився щирою радістю, як за людину, що на вернулася до Господа. *Якби ти був добрим християнином, мій брате, то ти б не осуджував мене, а гірко заплакав над моїми гріхами і помолвився Богові за спасіння моєї душі (св. Августин).*

РОЗКОЛЬНИК

Це був старообрядець. Раніше він сміявся наді мною, кепкував з інших арештантів через те, що вони любили мене і йшли на мої проповіді, котрі були введені мною, окрім святкових днів, ще і два рази на тиждень. Він їм часто казав: «Ось ваш рятівник іде, йдіть слухайте його». Якось я зустрів його одного разу, і, здається, запитав про щось. Він плюнув, відвернувся від мене і вимовив на мою адресу таке миле словечко, що мені було дуже соромно. Але я зацікавився та

подумав: подивимося, що сильніше – зло чи добро, ненависть чи любов? *Якщо роз'ярений натрапить на лагідного, то діється те саме, якби гаряче залізо занурив у воду (св. Іван Золотоустий).* Через два тижні він бідний захворів. Я почав його відвідувати. Він здивувався, що я відвідую розкольника-арештанта.

– Що Ви, отче, мене відвідуєте, чи хочете мене в Никонівську віру навести? – Ні, мій друже, це я за мету собі не ставлю. Для мене важливо те, що ти син Божий, образ і подоба Божа. – Чи правду, отче, Ви оце кажете? – Так, мій друже, чисту правду кажу. – О, Боже мій, я арештанта, людина, що гине, від злоти іноді навіть картав і Бога, а ось Ви кажете, отче, що я син Божий. При цих словах арештанта закутав свою голову в подушку і, наче дитина, заплакав. Я схопив його голову, почав цілувати і разом з ним також плакав, як і він.

– Любий отче, – донеслися слова арештанта, – простіть мене Христа ради. Я ж Вас так сильно весь час лаяв, що Ви уявити собі не можете. Як тільки, отче, я видужаю, буду ходити на Ваші проповіді та іншим буду розповідати про Вас. О, Боже мій, я син Божий! Так воно, можливо, і станеться, коли покаюся, а тепер я жадливий грішник. Ви знаєте, отче, я вісьмох людей убив, з матір'ю жив, мав зносини з тваринами, дві церкви спалив, з сестрою жив, з однієї церкви вашої Святі Дари викинув псам, крав коней, гвалтував жінок, дітей – ось такий я грішник!

Я мимоволі якось відкрив Вам себе. На мене Ви дуже вплинули тим, що в мені, такому великому грішнику і найгіршому з арештантів, знайшли людину, і яку людину – сина Божого! Ось що мене зворушило, і зворушило до глибини душі! Всі нас зневажають, всі на нас дивляться, як на якісь відходи, та й ми самі іноді ненавидимо себе, і ось Ви бачите нас зовсім іншими.

Ви знаєте, отче, як ми легко себе почуваємо, коли нас мають за людей. Але насправді, хіба ми звірі? Ми – люди. Чому ж до нас ставляться з презирством? Ах, отче, якщо б до нас так ставилися всі люди, якщо б вони так любили весь злочинний світ, як Ви до нас ставитеся, то повірте, злочинного світу не було б на землі, адже зло перемагається лише добром. Я наводжу як приклад хоча б самого себе. Я ж з дитинства майже ні від кого доброго слова не чув. Батько в мене був пияк, мати вела розпусний спосіб життя, і ось я з жалю до неї, після смерті мого батька, сам почав замінювати його стосовно своєї матері. Опустився так, що почав грішити навіть з тваринами. Одного разу мені було настільки важко, що я взяв шнур у руки і хотів повіситися, але товариш врятував мене від цієї страшної смерті.

Якось я зустрівся з одним своїм благочестивим начотчиком і розговорилися ми з ним. Між іншим, заговорили про гріхи, про покаєння. Він мені і каже: Якщо б у нас було священство, тоді покаєння як таїнство могло б мати силу. Ось тут у мене з'явилася думка: піду, мовляв, в один з найближчих до нашої місцевості православний монастир, покаюся, і, можливо, Бог мені простить.

Через тиждень я вирушив до монастиря у Сергіївську пустинь. Почав уже каятися перед священником, та й сказав йому заодно, що, мовляв, я, отче, розкольник. Як почув той священник, що я розкольник, то почав тут же, в церкві, мене ганьбити, сварити, називати Христовим ворогом, непутящою людиною та інше. Я стиснув зуби і вготив його по маківці! Ох, як я тоді розізлився! Відтоді наважився, як кажуть, на все. З того часу минуло п'ятнадцять років. І всі ці роки я не виходжу з людської крові. Що ж, посиджу тут і, можливо, якось та й звільнюся, і знову доведеться братися за те ж саме колишнє ремесло (арештанта замовчав і я теж мовчав).

Після великої паузи арештанта зиркнув на мене і запитав: Отче, чи Ви можете мене висповідати і причастити Святими Тайнами, тільки б так, без будь-якого приєднання? – Коли захочеш, сину мій, – відповів я, – то завжди готовий для тебе це зробити.

Арештанта поклав голову на подушку і весь затрясся від ридання. Через декілька днів я його висповідав і причастив Святими Тайнами. Можете собі уявити, який надзвичайно радісний стан духа був у цього бідного арештанта! Через два тижні він повторно забажав висповідатися і причаститися Святими Тайнами. Як мені було радісно бачити його, коли він завжди молився у церкві і молився зі сльозами на очах.

Це був чоловік високого зросту, 55 років. Худорлявий на вигляд, але добре збудований і дуже енергійний. Походив з Москви, по спеціальності інженер-технолог. У церкву майже ніколи не приходив, але на моїх бесідах він дуже часто був присутній. Одного разу він захотів наодинці порозмовляти зі мною і я погодився.

– Отче Спиридоне, я все намагаюся з Вами віч-на-віч поговорити щодо однієї справи, але самолюбство моє якось не давало мені на це відважитися. І ось тепер я нарешті переміг себе і наважився з Вами на відвертість. Справа ось в чому: у мене сформувалася звичка до крадіжок і до яких крадіжок! Я від цієї звички тяжко мучуся. Хоча важко зізнаватися, але я скажу тільки Вам. У мене сильна пристрасть здирати ризи і дорогоцінне каміння з різних ікон. Ви можете собі уявити, що я від цієї звички ні вдень, ні вночі не маю спокою. Весь час мене тягне у якусь багату церкву. Коли я ще був гімназистом у третьому класі, то вже тоді якось мимоволі зиркав на всі церковні багатства, з бажанням скористатися ними для себе. Як став я вже студентом, то для практики, а часто і задля розваги, ламав церковні кухлі, скриньки, щоб собі щось забрати.

Одного разу я проник в церкву, де була чудотворна ікона. Я підійшов до неї, щоб скористатися легкою здобиччю, але як глянув на маленького Ісусика, то так і завмер на місці. Через декілька хвилин я знову простягнув руку до цієї ікони, як знову Богонемовля-Христос Своїм поглядом паралізував мою волю. Ну, думаю, погані мої справи. Зайшов я в сам кут церкви і почав щиро молитися до Божої Матері, щоб вона простила мені мій гріх і допомогла щасливо вийти з цього храму.

Настав ранок, о шостій годині відчинили церкву і я вийшов з неї зовсім непомітно. Наступного дня я ліг відпочити і заснув. Що ж Ви думаєте, отче Спиридоне, уві сні до мене прийшла Матір Божа з тим Немовлям, котре я бачив вчора у церкві. Вона близько підійшла до мене і сказала: «Більше не роби цього, бо потрапиш у тюрму, а потім може бути ще гірше». Після цих слів я як обпечений миттєво вскочив на ноги і від страху зовсім розгубився.

З того часу минуло півтора року. Я познайомився з однією гімназисткою. І ось для неї я всіма силами намагався де-небудь і як-небудь отримати матеріальні засоби. На жаль! Всюди скупі і всюди бідно. Остання справа: наважився у Москві пограбувати церкву. Мене зловили і вислали в Сибір. Звідти я втік. Вислали вдруге. Через деякий час я знову втік і під час втечі вбив одного сільського купця. Викрав у нього документи і за цими документами у Тифлісі жив десять років. Жив я добре, але і не щадив церкви Божої. Вбивав сторожів, грабував храми, монастирі. І ось перст Божий дістав мене. Мене вислали на безстрокову каторгу. Як Ви гадаєте, якщо я покаюся і остаточно перестану займатися колишніми ділами, чи простить мені Бог?

Я йому відповів: сину мій, Христос і прийшов на землю, щоб рятувати таких, як ось ти і я. Адже нема жодного святого, який би не грішив перед Богом, і нема жодного грішника, який би не творив коли-небудь добро. Святість людини перед Богом створюється не кількістю чеснот, а якісною переминою життя згідно Його Святої волі. Арештант сказав: Ах, отче, я вже бачу дуже глибоке провалля в самому собі, і це провалля, мов холодна могила. Що ж мені тепер робити? Двадцять років я не причащався, та й боюся причащатися, бо вважаю себе дуже і дуже великим грішником.

Я дав йому російське Євангеліє. Через два тижні він захотів два рази в мене висповідатися, а потім вже причастився Святими Тайнами. Через місяць після цього, перед самим відправленням на каторгу, мій арештант зі сльозами на очах повідомив мені, що знову побачив уві сні Матір Божу з Немовлям, яка, підбадьоривши його, сказала: «Якщо так будеш жити, як тепер ти почав, то спасешся». Після цього побаченого ним сну, він знову висповідався і причастився Святими Тайнами. *Не з браку довір'я до Божого милосердя взиваємо Пречисту Діву Марію, але зі страху перед своєю негідністю (св. Анзельман).*

РОЗБІЙНИК З ОДЕСИ

Під час моїх духовно-моральних розмов я завжди старався довести арештантам, що для нас нема різниці між людьми, бо всі люди – діти Єдиного Бога Отця. Він так само любить і прощає найзапеклішого грішника-злочинця, як і великого святого. Навіть часто любов Божа через

співчуття до грішника більше виявляється до нього, ніж до великого святого. Бог через свого Єдинородного Сина вилив на нас безконечну любов, благодать, а нам достатньо тільки своє серце відкрити для цієї любови і ми відразу з надлишку любови Господньої, що в нас ринула, в урочистому захопленні вигукнемо: «Господи, невже це Ти відвідав брудну, окровавлену кров'ю моїх ближніх, хижину моєї душі!» Так я часто серед злочинного світу шукав у них образ Божий, щоб він відгукнувся на заклик Божого голосу. *Це більше діло, щоб грішник став праведним, ніж створити небо й землю, бо небо і земля минуться, а душа – безсмертна (св.Августин).* О, дивне діло Христове! Як і з якою любов'ю декотрі з них ловили і наче ковтали слова Христової любови до себе.

І ось один арештант в кайданах, ридаючи, підійшов до мене і закричав: Отче! Згляньтесь наді мною, врятуйте мене, я хочу Бога, Бога хочу, душа моя ожила від Ваших проповідей, і вона тягнеться до Бога. О, я хочу Бога! – Сину мій! Ти ожив? – Так, ожив, отче, ожив, я благаю Вас, дайте мені Бога, я хочу Бога. Всі арештанти вийшли з церкви. Залишився тільки цей один, закутий арештант, а також наглядачі біля нього. Я завів його до вітваря і він, як слухняна дитина, пішов за мною.

– Насамперед, мій друже, помолимося з тобою. – Помолимося, отче, – відповів арештант. Ми з ним молилися якихось десять хвилин. В'язень молився щиро. Після цього я попросив його сісти на крісло (арештант сів). – Друже мій, радість моя, який я радий, що ти так щиро шукаєш Бога, але Бог тільки через двері покаюння входить у душу грішника. Відчини ті двері, бо це в твоїй силі.

Арештант відповів: Я спочатку розкажу Вам про себе, а після цього і покаюся. Родом я з Одеси, вчився в університеті, але швидко спився. Університет не закінчив. Три роки оббивав пороги нічліжок. З Одеси якось вирушив у Ростов. Тут вів такий самий жебрацький, нетверезий спосіб життя, як і раніше.

Вирішив я жити краще, тобто матеріально себе забезпечити. На 26-му році свого життя поїхав з Ростова на Кавказ. Там я і поринув, як кажуть, з головою у кривавий бій. Організував шість банд розбійників. Не жаліли ми нікого. Невдовзі п'ять банд спіймала поліція. Лише моя банда переховувалася в горах, лісах і диких ущелинах Кавказу. Ми майже ніколи не були чистими від людської крові. Я сам своїми руками вбивав навіть вагітних жінок. Грошей у нас було багато, а різних золотих речей не було куди подіти. О, що я робив! Власною рукою я зарізав двох священників. А про гвалтування жінок і говорити нема чого.

Я запитав його: Що ж тебе спонукало до таких злочинів? Він відповів: Отче! Таких жорстоких звірів з нас роблять пристрасті, а їх вирощує і закріплює в нас світ та суспільство, у якому ми виникли, розвивалися і жили. Якби ми, злочинці, бачили і відчували, що до нас люди ставляться не так, як до якогось звіра, а як до подібних собі, то повірте мені, отче, ми не були б такі кровожерливі звірі.

Наприклад, взяти хоча б колишні корчми, а тепер монополюки. Ви знаєте, що це таке? Та це ж те саме вбивство, те саме розбійництво, тільки під іншим прапором! Чи не випивка мене таким зробила? Я, коли вбивав людей, то казав: мовчи, совісте, хіба не те саме робить світ? Тільки він ховається за законом державних умовностей.

Візьміть всіх богів і богинь цього світу. Чи не на хвилях людської крові вони почувають себе вище інших? Візьміть хоча б повій. Чи не суспільство їх продукує? Мало того, що вони через кусень хліба продають свою душу і тіло чужим пристрастям, але суспільство їх затирає, зневажає і робить з них одну ганьбу не лише християнству, але й взагалі усьому людству!

Коли подивишся, що весь світ живе лише насильством, а будь-які закони і влада представляють із себе один нелюдський гніт, яким гвалтується, пресується людство закривавленими руками маленької купки людей, тоді, якось мимоволі, повстають у тобі пристрасті, і вже тут наважуєшся на все! Нарешті озлоблюєшся і перетворюєшся у дикого звіра.

Повірте мені, отче, інколи хотілося знищити весь світ, хотілося б спалити його, розчавити, зробити з нього одне криваве болото. А потім це болото висушити, перетворити в порошок і розвіяти його над безмежним простором! Що це за світ? Його треба знищити! У ньому, крім одного лицемірства, підлости і насильства, нічого нема. Нас цураються, закривають у тюрми і

одягають на нас кайдани. Нас вішають і страчують, але нас від цього не зменшується. Навпаки, стає все більше і більше.

– Чому ж це так у житті людей стається? – А тому, отче, що в теперішній час люди перетворилися в працівників тої фабрики, де продукуються лише злочинці. А фабрика – це є життя, людське життя. Я, коли зустрічаю єпископів, священників, різних начальників, тоді думаю про себе: ех, ви, люди, люди! Які ви жалюгідні у своєму лицемірстві, насильницьких інстинктах. Чи не ви кати, наші кати, кати людської душі? Ви себе вважаєте пастирями Христової Церкви, оборонцями законів справедливості і просвітителями темного люду, а насправді всі ви кати і ще й які кати!

Я навіть здригаюся від такого явища, коли бачу, як священник причащає злочинця перед смертною карою, а через дві хвилини після Святого Причастя його вішають на шибениці. Водночас думаю, кого ж вони повісили: злочинця чи Христа? Ось що чинять представники Христової Церкви.

А де не глянь, то начальник тюрми за наші крихти живе великим паном. Отримуючи місячну зарплату 120 карбованців, навчає своїх дітей у вищих навчальних закладах, утримує цілу зграю мисливських собак, і, прослуживши шість-сім років при тюрмі, вивозить звідти тридцять-сорок тисяч капіталу! Ось, що нас робить злочинцями, мій любий отче!

А тепер, коли я почув від Вас заклик до Бога, то переконався, що Ви любите нас щиро і бажаєте нам спасіння. О! Перед світлим променем щирої любови не встоїть жодний злочинець. З їхніх рядів і я ось дійшов до того, щоб на Вашу любов до нас відповісти любов'ю. О, якщо б світ так любив нас, як Ви любите, повірте, ми були б святими людьми. Ось що значить любов! Проти любови жодні закони, жодна сила і жодне зло не встоїть. Але тепер, ось в чому справа: чи простить мені Бог мої гріхи?

Я відповів: дитино моя рідна, ті гріхи, що будуть прощені тобі, нехай вони належать тобі, а які не простяться, я їх, ось перед Богом, беру на себе. Арештант, почувши це, кинувся до моїх ніг і заридав на всю церкву: «О, наш янголе, ти зійшов з неба, щоб потішити нас, нещасних в'язнів». Так він говорив, обіймаючи мої ноги. Я також плакав з ним.

На третій день після цього я його висповідав і причастив Святими Тайнами, а через три тижні його повісили в Читинській тюрмі. За два дні перед його смертю я був у нього в одиночній камері і бачив, як він молився з гарячими сльозами. В'язень відчував, що дні його життя вже пораховані. Я глибоко вірю, що він знайшов Бога... *Море є дуже велике, однак має свої границі, а Божє милосердя є безграничне (Св. Іван Золотоустий).*

СТАРООБРЯДЕЦЬ

Один розкольник-арештант майже щоразу при зустрічі зі мною усміхався і виймав зі своєї кишені старе слов'янське Євангеліє. Запитував мене, як йому жити за Євангелієм і що треба робити, аби успадкувати Царство Боже? Я завжди йому казав: через свою діяльну любов до Бога і ближнього ти все Святе Євангеліє втілиш у себе. – Ви, отче, скажіть простіше, бо я мало що розумію. – Сину мій рідний, люби Бога і людину так, наче не ти живеш, а живе тільки один Бог і твій ближній. – Я вже сімнадцять років живу в тюрмах, а незабаром буду висланий на каторгу. Хотів би я, отче, порозмовляти з Вами. Я прошу Вас прийти до мене.

Через два тижні арештант-розкольник з Євангелієм в руках знову підійшов до мене. Отримавши від мене благословення, доповів, що він недавно просив начальника тюрми, аби його посадили в одиночну камеру. Дійсно, тюремне начальство задовільнило його прохання. Незабаром наглядач тюрми повідомив, що мене хоче бачити арештант, якого помістили в таку-то одиночну камеру. Я пішов до нього. Арештант-розкольник з великою радістю прийняв мене. Сіли ми з ним на підлогу.

– Отче! Я відчуваю, що мені вже недовго залишилося жити. Я хочу Вам довіритися, і Ви, лише Ви один, будете знати про мене. Родом я з Москви і був багатою людиною. Одружився, але дітей у нас не було. Познайомився з єпископом старообрядцем, святим Методієм, якого, отче, влада заслала кудись у Сибір. Я хоча і безпоповець, але цей єпископ на мене дуже сильно вплинув. Я як

поїхав від нього, то вирішив постійно про себе читати «Отче наш». Спершу мені було важко, але через два місяці я так звик до «Отче наш», що спав і повторював цю дивовижну молитву. Заразив я цією молитвою і свою дружину, яка з того часу навіть перестала ходити до театру і взагалі нікуди не виходила. Легко і радісно було нам на душі.

Донеслася славо́нька про Л. М. Толстого і я поїхав до нього. Він мене прийняв. Я розповів йому про своє життя, а він посміхнувся і каже мені: «Не май собі на землі нікого за наставника, нехай Христос буде твоїм наставником. Придбай Святе Євангеліє і вчися з нього».

Я поїхав від нього з радістю на серці. Через два місяці після цього я зранку поїхав на потязі в Тулу до одного свого приятеля. Повертаюся назад додому і все у мене було добре. Через три дні після цього я повернувся від одного свого приятеля і чую – у моєму домі крик. Вбігаю в дім, а це в спальні моєї дружини. Дивлюсь – дружина лежить на підлозі з розрізаним серцем, а біля неї стоїть мій знайомий, який весь час залицявся до неї. Він хотів з нею одружитися, але вона його не любила. Незважаючи на те, що вже був одружений і мав чотирьох дітей, однак продовжував залицятися до моєї жінки. Коли я побачив цю криваву драму, то вжахнувся.

Вбивця впав до моїх ніг і благав у мене прощення. Я відразу хотів його вбити, але як згадав Христа, то сказав йому: йди і більше цього не роби, а сам пішов у поліцію і заявив, що я вбив дружину. Після цього мене судили і посадили в тюрму. У московській тюрмі я просидів відносно недовго і мене перевели в Тюмень. Тут я просидів чотири роки. З Тюмені мене перевели в Красноярськ. Там у тюрмі сталося вбивство. Я взяв його на себе. Тепер мене через вашу Читинську тюрму переводять на каторгу.

Знаєте, отче, Бог свідок, як я люблю своїх ув'язнених братів! Всі вони, як ангели Божі і Христос неодмінно їх спасе. Коли буде Страшний Суд, тоді Христос скаже всім арештантам: «В'язні Мої, страждальці Мої, брати Мої менші, ходіть до Мене. Я для вас особливу обитель в Отця Мого приготував, вона створена з ваших страждань і гарячих сліз. Просвітїться ж, як сонце, у Царстві Отця Небесного!» І тоді всі арештанти вельми зрадіють та будуть вічно торжествувати у Царстві Агнця Божого (арештант закрив своє обличчя Євангелієм і заплакав).

– Який же душевний настрій буває в тебе? – Отче! Я всіх би любив, всім все прощав і за всіх людей страждав би вічно. Я думаю, що це молитва мене переродила, я ж на свободі таким не був. – Чи буває в тебе коли-небудь сум на серці? – Ні, ніколи. Якщо совість перед Богом чиста, тоді не гасне на душі світло радості. Тепер, окрім «Отче наш», щотижня, у вівторок, про себе повторюю: «Господи, Ти мій, а я Твій, спаси мене!»

Я ж, отче, не довірився б Вам, якби Ви не зачепили моє серце своїми проповідями. Вони дуже діють на наші серця. Недаремно Вас всі арештанти люблять. Вони готуються подарувати Вам ікону та письмове привітання. Арештанти підуть за Вами куди захочете, хоч просто у вогонь. Полюбив і я Вас, отче. У мене є ще до вас прохання: Ви висповідайте мене і причастіть, я ще ні разу в житті своєму не причащався. – А можливо, ти, сину мій, бажаєш, щоб я і миропомазання тобі здійснив? – Гаразд, я буду дуже Вам за це вдячний.

У тій самій одиночній камері я його миропомазав, а на другий день висповідав і причастив Святими Тайнами. Через тиждень знову зайшов до нього. Він зі сльозами на очах просив ще причастити його Святими Тайнами. Я виконав його просьбу. Після цього я загубив його. Через рік, коли відвідував Нерчинську каторгу, то знайшов його, хворого, в Алчевському тюремному околотку. Тут я дві години розмовляв з ним. Він був дуже задоволений моїм приїздом. Через шість місяців я знову відвідав цю ж тюрму. На третій день мого перебування в'язні запросили мене до помираючого, цього блаженного арештанта.

Коли я прийшов до нього, то він від радості припіднявся і, осінивши себе хресним знаменням, сказав: Ось і я, отче, через годину покину землю. Минуло п'ять хвилин і він вже не міг сидіти, ліг на ліжко. Щось шепотів. Потім кинув свій взір догори і сказав: Відкрились небеса, ось сходить до мене Мати Божа і з нею багато святих. Ви, отче, бачите? – запитав мене помираючий. – Ні, дитино моя, – відповів я йому. – Ось і Христос, Цар Слави, явився на хмарах і сходить до нас. При цих словах всі частини його тіла жваво зарухались. Він не зводив своїх очей з правої сторони. Мені стало дуже моторошно. – Господи, – вигукнув помираючий, – я хотів би ще заради інших

страждати на землі, але нехай буде так, як Ти хочеш, Господи! Спаси цього священника. Хвилина... і його вже не стало на землі... *Хто б ти не був: якщо ти любиш і терпиш, пам'ятай, що живе лише той, хто згорає* (Н. Сальванескі).

О, як плакали за ним арештанти! Я його ніколи не можу забути. Він ще за життя мав три видіння, про які розповів мені на сповіді. Нехай дарує йому Господь і після смерті цей дар, який він мав ще за життя, щоб міг і тепер допомагати нам грішним нести важкий хрест на цій землі. *Хто хоче стати досконалим у любові, того Бог поступово позбавляє утіх, дібр, почитань, приятелів і навіть здоров'я, щоб повністю віддати себе Господеві* (Франциск Скуполі).

У моїй тюремній пастирській практиці траплялося дуже мало таких типових християн, але були. Ці люди воістину є особливими обранцями Божими! Для них нема життя, крім одного Христа. Скільки вони перетерпіли різних мук, страждань, всіляких утисків – і у всьому цьому, крім втіхи, радості, якоїсь духовної насолоди, нічого не бачили і нічого іншого не переживали.

НАВЕРНЕННЯ ПОВІЇ

Одна арештантка каже до мене: Отче, я хочу з вами віч-на-віч порозмовляти. – Гаразд, – відповів я, – якщо бажаєте, то можна зараз в церкві. – Ні, отче, я зараз через певні причини не можу, але якщо б Ви завтра приїхали до мене, деś після обіду, я була б Вам дуже і дуже вдячна. Я погодився на її прохання і на другий день після першого чаю приїхав до тюрми. Вона вже чекала на мене. Я попросив відчинити церкву і ми увійшли туди. Наглядачка залишилася на коридорі.

– Отче! Я до божевілля мучуся і страждаю душею, все моє життя перевернулося догори дном. Я вже і проклинала Вас і лаяла за Ваші проповіді, що Ви зі мною зробили? Навіщо всю мою душу сколихнули? О, я велика грішниця! Господи, допоможи мені, полегши мої страждання! Смерте моя, де ти? О, Господи, врятуй мене грішницю!

Я попросив її заспокоїтися і вона, коли прийшла до тям, почала мені розповідати своє життя: Мої батьки були заможні люди. Нам добре жилося. П'ятеро нас було у батьків – три сини і дві доньки. Я була наймолодшою. Бог нагородив мене розумом і вродою. Ще в шостому класі гімназії я була вже заручена з одним студентом-медиком. Два роки ми жили добре, а потім розійшлися. Дуже ревнував мене, хоча в дечому був правий. Лестоці чоловіків швидко збили мене з чесного шляху життя. Як ми розлучилися, то я відкрито не пустилася в проституцію, а вирішила під іншим прапором служити пристрастям.

Я побудувала в Москві готель, де вербувала молодих підлітків-дівчаток і займалася живим товаром. Спочатку жаліла їх, бо мучила за них совість, але потім, з роками, знехтувала всім цим і спокійно, вся з головою, ринула в це страшне ремесло. О, любий отче, скільки дивиться на мене зараз нещасних очей, і всі ці очі – очі підлітків. Вони благальним поглядом дивляться на мене і дивляться жакливо. Вони наскрізь нестерпно пронизують мене. Ось очі померлої Катрусі, а ось милої Жені, а ось і Віри, Люби, Саші... Ох, всі вони дивляться на мене, а їхні погляди з докором запитують мене: «За що ти нас мучила?» (Арештантка плаче).

Після того, як заспокоїлася, вона продовжувала далі: Так, отче, як Бог ще терпить мої гріхи? Я більше ніж двісті невинних підлітків розбестила. Викинула їх за борт життя. Тридцять шлюбів зруйнувала, двох дівчат отруїла і одну замордувала до смерті. Що я тільки не робила? Ох, важко навіть подумати. Нарешті я наважилася на ще один страшний злочин: вбити свого коханця, щоб він більше нікому не дістався. Мій коханець був сімнадцятирічний гімназист. Ось за нього і попала на каторгу. Я була спокійна до цієї Читинської тюрми, але коли послухала Ваші проповіді, то тепер собі місця не можу знайти. В мені ожила совість, зарухалися, наче тіні, всі замордовані мною дівчата, дивляться на мене, і погляди їхні настільки страждальні та сумні, що вони нестерпно боляче наскрізь пропікають мене, як найгострішим тонким до червона розпеченим дротом. Любий отче, що ж я тепер маю робити, щоб хоч трошечки полегшити свої душевні страждання?

– Ось що, голубко, покайтеся щирим серцем і покайтеся так, щоб ви могли згадати все від юних літ, що тільки є у вас на душі. Ви повинні перед Богом сказати все, до останнього гріха.

Наскільки б вам не було соромно і важко, ви все ж повинні будете це зробити. Далі, чим ви-
нятково за своїм злочином видаються гріхи важчими, ганебнішими, мерзеннішими за інші, тим
уважніше ви повинні на них зупинитися, щоб духівникові вони були повністю відомі. Це наразі
будуть перші для вас духовні ліки. Друге – прочитайте два рази все Святе Євангеліє. І третє –
зранку і ввечері моліться так: «Господи, спаси і мене грішну». Моліться небагато, але щиро, а
потім подивимося. *У майбутньому житті в чистилищі є хрещення вогню; це хрещення є довге і
важке; воно наче траву палить в людині усе земне (св. Григорій Назіянський).*

Через два тижні я зайшов до неї. Вона стала трохи краще себе почувати. Прислухалася до моїх
порад. Висповідалася, але від причастя я ще її утримав, не тому, що вважав недостойною, а заради
того, щоб врівноважити у ній духовний настрій. Душа жінки далеко не така глибока, як душа в
чоловіка, і тому я наважився закріпити в ній усвідомлення гріховності. Після цього придбав їй
Євангеліє і попросив, щоб вона прочитала два рази і далі молилася Богу. Через тиждень я зайшов
до неї і побачив явні результати. Вона була ніби весела і спокійна, але на душі в неї ще щось
тяжіло.

Настала неділя, і я навмисно для неї підшукав денне Євангеліє про блудницю, яка омила
сльозами Христові ноги. Послав за нею, щоб сьогодні була в церкві і вона прийшла. Я прочитав
Євангеліє. При кінці Літургії Бог допоміг мені виголосити сильну проповідь на Євангельську
тему про всепрощаючу любов Христа. Арештанти плакали, плакала і вона. На завершення велів
усім стати на коліна.

Я теж став, звернувши свій погляд до місцевої ікони Спасителя і вигукнув: «Господи! Ось ці
в'язні і серед них є й такі, як та блудниця, яка грішила до Твого приходу. Продавала вона душу й
тіло цьому світові, займалася розпустою, поки не знала Тебе і не бачила Тебе – вселюблячого
Спасителя для нещасних грішників. Як тільки Ти до неї промовив, то вона відразу впала до Твоїх
ніг і гарячими сльозами благала в Тебе прощення. Господи! Поглянь і на цих в'язнів, адже і вони
ллють свої сльози на Твої, для нас незримі, ноги. Будь милосердним, відкрий свої всепрощаючі
уста і скажи їм всім: діти Мої, прощаються гріхи ваші за вашу любов до Мене».

Церква ридала, а бідна арештантка лежала непритомна, наче мертва. Закінчилась Літургія, але
арештантка ніяк не могла заспокоїтися. Через три дні я знову зайшов до неї. Зі сльозами зустріла
мене і розповіла, що, читаючи Святе Євангеліє, вона відчуває якесь тяготіння до Бога, перед яким
їй хочеться вилити в сльозах покаєння. На другий день мене відправили у відрядження на
каторгу. Через місяць повернувся назад у Читу і побачив її у досить пригніченому стані духа.
Вона думала, що я більше не повернуся. Наступної неділі я ще раз висповідав її, а потім
причастив Святими Тайнами. Цей день для неї був першим щасливим днем її життя. Вона так
раділа, що після цього часто говорила мені: Я ще ніколи в житті такого дня не переживала.

ЗРАДА В ЦЕРКВІ

Під час моєї духовної бесіди з натовпу арештантів раптом чую: «Добре Вам, ситому,
одягненому в снотове хутро читати нам мораль. Ви б звернулися до нашого начальства, щоб воно
хоч би годувало нас краще». Я не звертаю уваги, продовжую свою розмову. Тільки-но закінчив,
як чую, що арештанти оточили того бідолаху і вже піднімають на нього кулаки.

– Що ви робите, друзі, – крикнув я. – Як він посмів образити Вас, отче, – почувлися голоси. –
Ми його зараз провчимо, – повторили арештанти. – Мої дороженькі, якби він мене образив, але ж
він лише недавно прийшов у нашу тюрму. Мене мало знає, а можливо, йому доводилося
стикатися у своєму житті зі священниками.

– Через них, ось, я і засуджений на каторгу, – зі сльозами відповів арештант. Я підійшов до
нього і при всіх поцілував його та подякував за відвертість. Побачивши мій вчинок, арештанти
були повністю обеззброєні супроти нього, а на мене дивилися, як на якогось дурня. Вони
розійшлися по камерах, а я пішов додому. Зацікавився цим арештантом, але наступного разу його
не було ні на моїх духовно-моральних бесідах, ні також на Всенічній. Інтерес у мене до нього ріс.

Вже через три тижні після цього я випадково зустрівся з ним на подвір'ї тюрми і зупинив його:
як поживаєш, мій друже? – Нічого, добре, – відповів мені арештант з неохотою. – Я б хотів з

тобою задушевно поговорити. – Та й мені, отче, хотілося б поговорити з Вами. Я часто мав бажання на це діло, але якось соромився. Ми домовилися з ним зустрітись у церкві. Настав святковий день, відслужив я їм Обідницю, покликав того арештанта у вівтар, і, коли всі вийшли, ми з ним почали розмову.

– Скажи, мій друже, за що тебе звинувачено? – Ах, отче, важко мені навіть про це говорити. Я був учителем і отримав православно-християнське виховання. З пеленок був релігійним. Почав я захоплюватися соціалістичними ідеями. Познайомився з деякими німецькими соціалістами. Треба визнати, що справжньому соціалізму чогось істотно не вистачало. У ньому не було християнської душі, якщо можна так сказати. Мене дуже вражало те, що він, цей сучасний соціалізм, ставив собі за мету замінити собою християнство. Це мене якось частково стримувало від нього. Вам відомо, що всі вожді і провісники соціалізму великі противники християнства. Коли я відвідав Німеччину і деякий час там пожив, то виніс дуже гіркий осад щодо нашого російського державного і церковного устрою.

Під час Страсного тижня Великого посту я прийшов до церкви і захотів у Велику п'ятницю висповідатися і причаститися Святими Тайнами. У нас було два священники. Я підійшов до протоієрея. Нічого не підозрюючи, почав йому сповідатися. Під час сповіді я йому сказав, що не вірю у святість Олександра Невського, святого Володимира, царевича Дмитрія, Бориса і Гліба. Останні загинули від вістря меча через політичні мотиви, а перші свою святість не виправдали життям.

Протоієрей відповів мені: Не вірити у їхню святість – вершина безбожництва. – Так, отче, я не вірю їм, не вірю ще й тому, що від них бере початок війна і всяке насильство. Він дав мені розрішення від моїх гріхів і у Велику суботу причастив. На третій день через те, що він доніс, мене заарештували, засудили, позбавили всіх майнових прав і, як політичного, вислали на каторгу. *Убиває власну душу той, хто раниць добре ім'я іншого (св. Августин).*

– Ви знаєте, отче, після суду я відрікся від церкви і від всього християнства (арештант заплакав). Мені було жаль, дуже жаль християнства, але не такого християнства, де священнослужителі через сповідь каянників позбавляють всіх прав і майна останніх. Я його проклинаю і не хочу навіть про нього думати. Що ж це таке? У що священнослужителі перетворили таїнство Христової Церкви? Невже Христос встановив таїнство покаяння для того, щоб ним огороджувати царів, королів і прирікати до жахливих страждань і тюремного, каторжного життя людей, які у цьому таїнстві хочуть знайти для себе очищення від гріхів і примирення з Богом?

Ах, Боже мій, страшно подумати! Що ж це за християнство, яке обслуговує всіх найгірших жорстоких катів цього світу і їх опричників? Тепер я не можу, не можу, мій любий отче, ходити до церкви і чути тільки одне: «благочестивий Самодержавець», «Святійший Синод», «христоролюбиве воїнство», «покорити під ноги всякого ворога і супостата» та інше. Для мене краще б здохлий пес у вівтарі був, ніж чути цю боготворну ницість (арештант замовк).

Йому було важко. Потім зітхнув і знову продовжив: Я ж себе не вважаю анархістом. Нехай би влада була і нехай би керівництво існувало. Я проти цього зовсім нічого не маю, але навіщо зводити Христа на ступінь жалюгідного служки, який зобов'язаний обслуговувати цих катів, кровопивць і тиранів людського життя. А погляньмо на архиєреїв. Їм тільки гроші давай і нагороджуй орденами. Дай їм владу, і тоді говори: прощавай Христос, прощавай християнство, ідеалістична утопія, недоумство і невігластво галилейських рибалок! Мене якось совість мучить, що відрікся від християнства.

– Сину мій любий, не треба виявляти малодушність, запасися терпінням і згадай Христа. Він не проклинав світ, який Його розп'яв, а молився за нього. Проклинати людей є ознакою безсилля і крайнього обмеження нашої сили стосовно один одного. Христос міг би однією своєю думкою знищити не лише своїх ворогів, але й весь світ перетворити в суцільне небуття. І що ж? Він молиться за своїх ворогів і не відповідає злом на зло. Ось в чому полягає непереможна сила!

– Так, я розумію це, але в мене душа скалічена дуже, вся спотворена, хоча і усвідомлюю свою вину перед Христом. – Але ж, мій друже, ви страждаєте не через політичні переконання, а за свою

віру в таїнство покаяння! Звідси, мій друже, ви страждаєте за свободу релігії, даровану нам з вами самим Христом. – Невже я опосередковано страждаю за Христа? – Так, мій друже, страждаєте за нього. Арештант опустил голову вниз і мені було радісно бачити, як сльоза за сльозою котились з його очей і падали додолу. – Мені робиться якось легко і світло на душі. Невже насправді я страждаю за релігію? – Так, мій друже, ви страждаєте за неї.

Через п'ять днів після нашої розмови арештант сам зустрів мене і показав мені свого листа, адресованого тому самому протоієрею – своєму ворогу і великому захисникові державних інтересів. Лист був за змістом дуже моральним. У ньому арештант переконливо дякує отцю протоієрею за його любов до арештанта. Я прочитав цього листа. Він був вражаюче сильним. Арештант вручив мені лист, щоб я відправив його до адресата.

Рівно через тиждень цей арештант побажав висповідатися і причаститися Святими Тайнами. Мені після цього було дуже радісно на душі, коли я побачив, як його лице з дня на день ставало все світлішим і світлішим. Жодного спілкування, жодної проповіді він вже не міг пропустити. Кожного свята він перебував у церкві. При цьому він почав вправлятися, крім церковної, своєю особистою молитвою. Пригадую, що під час Великого посту він три рази причащався. Почав багато говорити. Я купив йому російське Євангеліє і він чомусь найбільше читав прощальну промову Христа.

Багато арештантів мали до нього якусь особливу повагу. Одного разу він звернувся до мене і запитав, як я розумію Л.М.Толстого. Я відповів йому: якщо б світ так розумів Святе Євангеліє, тоді він на половину був би християнським. Арештант усміхнувся, і нічого мені на це не заперечуючи, поклонився та й пішов обідати. Цей чоловік чомусь глибоко вривався в мою пам'ять. Я його шанував і любив, як свого рідного брата.

МАГОМЕТАНИН АЛІ

Не було жодного випадку, щоб цей магометанин Алі пропускав духовно-моральні розмови і церковну службу. У храмі він починав молитися по-своєму, а потім поступово переходив і на наш християнський звичай. Молився він завжди щиро і гаряче. Одного разу він захотів побачити мене, щоб по душі, як він каже, порозмовляти. Алі почав розмову з того, як йому подобалося, коли я з арештантами говорив про те, що, крім нашого земного дрібного світу, існує ще велика кількість світів з їхніми сонцями, які мають безмежну кількість відтінків різних кольорів.

– Якщо було б можливим, – казав я їм, – спорядити таку експедицію, яка б з однієї планети на іншу переміщалася зі швидкістю світла (*промінь світла проходить майже 300 тисяч км за секунду*) і якщо б ця експедиція подорожувала цими світами сто мільйонів років, тоді б вона залишалася б на одному місці, тому що перед нею відкривалися б ще і ще незвідані частини всесвіту! І всі ці світи, якщо були б заселені подібно до нас розумними істотами, то вони, мешканці безконечних світів, не могли б мати більш чистої і досконалої за святістю і за своєю моральною досконалістю релігії, ніж християнство.

Алі зацікавили мої слова, і якось він запитав: Якщо християнство є така велика віра у Христа, що вона найсвятіша і найдосконаліша у всій вселенній, то хіба, коли ми помремо, будемо вірити по-християнськи? А де ж буде тоді наш пророк Магомет?

– Добрий Алі, і Магомет ваш отримав там за своїми ділами. Я, дорогий мій, не думаю, щоб він Богом був повністю відкинутий. Бог, як істинний Отець людей і Творець вселенної, всіх любить, прощає і про всіх турбується, думає, народжує, годує, вирощує і всім за вчинками все віддає. – Отче, наш мулла каже, що тільки одні магометани спасуться і після смерті до Бога прийдуть, а інші, християни, євреї, китайці, підуть до шайтана.

– Любий Алі, ти – одружений? – Так, одружений. У мене є три дружини. – Скажи мені, Алі, якщо у тебе від всіх трьох дружин були б діти і з них двоє, троє були б незрячі, як ти думаєш, чи всіх би ти вважав за своїх дітей чи ні? – Звичайно, всі діти мої, і я, як батько, любив би всіх, а незрячих ще більше. – Так, Алі. І Бог всіх нас, без винятку, незалежно від народности та віросповідання, любить такою безмежною любов'ю, що наша найсильніша любов, порівняно з любов'ю Божою, те саме, що кусок льоду супроти сонця!

Алі при цих словах молитовно підняв свої руки і, приклавши їх до голови, повільно промовив: Аллах! Це так навчає християнство? – Так, – відповів я йому. – Зачекайте, зачекайте, отче, я ще хочу Вас запитати. Чому ж ви, християни, не краще від нас живете? Ми горілку не п'ємо, а ви майже всі – і жінки ваші повністю спилися.

Ми більше від вас справедливі, вірні, а ви майже всі стали жорстокими, зрадливими, брехливими і крутіями. Наші жінки так погано не живуть, як ваші. Ваші усі, особливо міщанки, мають чоловіків, а ходять до інших і грішать безсовісно. Наші мулли не випивають, не лаються, а ваші отці, – Ви, отче, вибачте мені, – як свині напиваються. Чому ж ви так живете? Чому ви не живете за своєю християнською вірою? (Мені не було що йому сказати).

– Знаєш, Алі, у кожного є свободна воля і тому кожен живе так, як йому хочеться. – Ні, отче, так можуть жити лише звірі, тварини і птахи. Для людини перш за все повинен бути Бог. Я думаю у Бога більше свободної волі, ніж у людини, але Він не грішить, знає, що Він – Бог. Так і християнин не повинен грішити, усвідомлюючи, що він – християнин. Ви мені, отче, дістаньте Ваше Євангеліє на татарській чи турецькій мові. Чи є таке Євангеліє? – Є, – відповів я. Попрощавшись з магометанином, я поїхав у місто. Заїхав у біблійну спільноту, купив на татарській мові Євангеліє і через учня місіонерської школи відправив йому того ж дня.

Прийжджаю знову до тюрми і влаштовую з арештантами бесіду. Дивлюся, мого Алі нема. Через два дні після цього відслужив Літургію, дивлюся, Алі мого і тут нема. Я думав про нього, але не наважився навіть поцікавитися в наглядча. Наступного тижня знову приїхав до тюрми і з собою привіз отця Івана, священника з бурятів. Роздивляюся за ним по храмі і знову не знаходжу того Алі. Вже через місяць Алі приходить до мене в церкву і молиться по-магометанськи.

Після закінчення Літургії він підійшов до мене і запитав: Отче, можна мені у Вас покаятися? – Можна, – кажу. – Еге ж, я хочу покаятися. Арештант з гарячими сльозами виказав свої гріхи. Нарешті зітхнув і каже: Мені вчення Христа дуже подобається, мабуть, я невдовзі буду християнином. – Ні, Алі, ти, мій дорогий, не поспішай хреститися, а спочатку постарайся хоч один місяць так жити серед арештантів, як ось навчає Євангеліє.

– Добре, – відповів Алі. – Я так і буду жити: будуть на мене кричати, обзивати, а я за них буду молитися, буду їм все приносити, прибирати, не буду гніватися, буду всіх любити і піду зі своїми арештантами миритися. Я ось два місяці як з ними посварився, значить, поки хреститися не варто? – Так, поки зачекай, мій Алі (він вийшов з церкви і пішов у свою камеру).

Минає місяць, другий, а я не бачу Алі. Якось відслужив Вечірню, дивлюся, Алі стоїть у церкві. Закінчилася служба, а він чекає на мене. – Я, отче, – забасив Алі, – ще хочу покаятися. – Добре, – відповів йому. Під час цієї сповіді Алі розказав всі свої гріхи, починаючи з дитинства. Коли закінчилася сповідь, він піднявся на ноги і сказав мені: Я скоро буду християнином. Як я почав жити цей місяць за Євангелієм, то кудись сум і журба поділись. Мені хочеться всіх любити і всім робити тільки добро. Через місяць після цього я його охрестив. *Св. Альварез молився за прощення. Нараз відкрився Кивот, і вийшов ясніючий у сяйві Ісус, тримаючи перли, й промовив: “Глянь, це мої благодаті! Лише б хто захотів прийти і брати їх від мене”.*

ІНТЕЛІГЕНТ

Цей арештант був інтелігентним чоловіком та вельми вродливим. Його біда – kleптоманія. Арештант сказав: Не можу, не можу жити без того, щоб не вкрати. Були дні в моєму житті, коли я ридав від розпачу як дитина. Що я буду робити? До яких лікарів не звертався, чиї тільки поради не слухав, і все намарно. Що я буду тепер робити?

– Чи ви молитесь? – запитав я його. – Ні, ось вже десять років не ходив до церкви, не сповідався, не причащався Святими Тайнами і ніколи не молився за весь той час. *Для розуму не вигідно довго вправлятися в молитві через тісноту і зосередженість. Легше розмовляти про богословські речі, де великий простір свободи (св. Діадох).*

– Мій любий, попросіть у начальника тюрми, щоб він дозволив вам якийсь час сидіти в одиночній камері. Я буду щодня до вас ходити і там удвох будемо молитися. – Мені якось соромно і незручно просити начальника про це. Він не зрозуміє мене і насміється наді мною. –

Для чого кепкувати? Адже тюрма за своїм призначенням є виправним закладом? – Так воно і є, звичайно, але...

Я зрозумів, що удаваний сором утримує його від того, щоб він, як інтелігентна людина, наважився звертатися до начальника за дозволом сидіти в одиночній камері і молитися. Тоді я запропонував йому інший вихід і сказав: добре, ви під час церковної служби приходьте до вівтаря, станьте де-небудь в кутку і заставляйте себе молитися (арештант погодився).

Після третьої Служби Божої він висповідався і причастився Святими Тайнами. Через п'ять днів я його знову зустрів у тюрмі. Коли він побачив, що я увійшов до церкви, то пішов слідом за мною. Тільки-но я зайшов до вівтаря і почав розкривати престіл, як раптом щось звалилося біля моїх ніг. Я подивився і побачив, що це лежить молодий красень, який зі сльозами дякує мені. Йому з того дня стало дуже легко, наче якийсь тягар звалився з душі. Я кинувся йому на шию і почав його цілувати. Мені було дуже радісно за нього. Коли він піднявся на ноги, кров вдарила йому в лице, і сльози на ньому залишили свої тонкі сліди. О, який він тоді був гарний! Наче якийсь ангел з неба прилетів. Таким тоді він виглядав в моїх очах.

СЕКТАНТ

Цей арештант був сектантом і за час мого останнього перебування у цій тюрмі, завжди ходив на мої духовно-моральні бесіди. Жодної церковної служби не пропускав. Йому дуже подобалося, коли я говорив арештантам про те, щоб їх життя було згідне з Євангельським вченням. Він захопився за цю мою думку, коли я у своїй проповіді сказав таке: Подивіться, мої в'язні, як Христос, заради нашого спасіння, підкорився всім законам людського життя, крім гріха, щоб доказати Свою любов до нас. Бог, який воплотився в нашу людську природу і повністю їй підкорився, повторюю, окрім гріха, у Своєму земному житті так принизив Себе, що був одним з найбідніших людських синів.

Ми, споглядаючи на таку Його безмежну любов до нас, чи не зобов'язані задля цієї любови знехтувати не лише батьками, дружиною, дітьми, перевагами цього світу, але і своїм власним життям, щоб бути з Христом? В'язні мої! Я закликаю вас: топіть ваші скорботи, ваші страждання, ваші муки у хвилях вашої любови до Христа. Задля Христа можна відректися від всього і навіть від самого себе. Він є наша втіха, наше воскресіння, наше віднайдення самих себе в Ньому.

Ці слова зворушили арештанта-сектанта, і він попросив мене прийти до нього в одиночну камеру. Коли я прийшов, то він дуже зрадив. Попросив мене сісти поруч з собою на підлогу його маленької камери. Я сів. Арештант вийняв зі своєї забрудненої кишені Святе Євангеліє і розгорнув його. Знайшов четверту главу від Івана і вказав мені на 24-й вірш. Я його прочитав.

– Отче, заради Христа, поясніть мені його. Що це означає: Бог є Дух, і ті, що поклоняються Йому, повинні поклонятися в дусі та істині. Що це таке: поклонятися духом та істиною? Я відповів: сину мій любий, це означає, що все життя віруючого християнина має бути духовним, подібним до життя Христа Бога. І настільки це життя має бути цілісним і богоподібним, щоб жодна фальш, жодна брехня, жоден обман і спокуса не могли туди проникнути. Життя християнина повинно бути життям сина Божого, за образом Єдинородного Сина Божого Христа, який і є одна, у повному значенні слова, Істина. Коли ми це Божественне Христове життя будемо втілювати у своєму житті, тоді ми і будемо поклонятися істиною, тобто вдосконалюватися в усиновленні себе Богові. Наша істина – безперестанне усиновлення себе Богові.

Кажучи це, я глянув на сектанта, а в нього сльоза за сльозою і великими краплями падали на сторінку з Євангелія. Він крізь сльози промовив: Дорогий отче, чому це нам так не пояснюють священники? Якщо б вони навчали нас правильно розуміти Святе Євангеліє, то наше життя змінилось би. Я не раз чув Вас і не раз бачив Ваше ставлення до арештантів. Мене це завжди сильно вражало. У Вас, отче, нема різниці між людьми, чи арештант він, чи начальник тюрми – у Вас одне і те ж ставлення. Ми до сліз радіємо, коли Вас слухають і з Вами розмовляють і розмовляють вільно: російський арештант, бурят, китасць, магометанин, розкольник, православний, лютеранин, єврей, католик – для Вас усі однакові і до всіх Ви як рідний, наш спільний брат, однаково ставитеся. Ось це нас і тішить. Але тепер я буду Вас запитувати, а Ви

відповідайте мені.

– Скажіть, Христа ради, чи гріховно воювати? – Так, думаю, що гріховно. – Чи гріховно судитися? – Так, як навчав Христос, для християнина у його житті війни і суди не повинні бути. – А розлучення? – запитав мене арештант. – І розлучення, як навчав Спаситель, у житті християнина не повинно бути. – А держава? – Це для звичайної людини, тобто не для християнина, вона є найвищою нормою суспільного життя. Для християнина – це той сирий матеріал, з якого учні Христа повинні проповіддю і своїм власним життям творити матеріал для Царства Христового на землі!

– Отче, я з юнацьких літ шукаю Бога. І ось дивлюся, дивлюся і ніде Його не знаходжу. Я кажу йому: друже мій любий, якщо Його у самому тобі нема, тоді Його і ніде не знайдеш. Його насамперед треба у самому собі шукати. Якщо Його там нема, треба те старе життя зруйнувати в собі і почати таке, в якому був би Бог. Бог існує поза нами, але дає нам про Себе знати з середини нас самих. Іншого пізнання Бога нема.

– Як це добре. Насправді пізнати і знати Бога можна тільки тоді, коли будеш жити життям Христа. – Вірно. – Чому ж, отче, майже ніхто не живе життям Христа? Чи насправді важко, а може навіть, майже неможливо жити таким життям? – запитав арештант.

– Наше життя повинно всіляко проймається Христом, а для цього потрібно насамперед добровільне, але і безповоротне рішення з боку людини йти слідом за Христом. Щоби з вами, люди, світ не витворяв, ви раз і назавжди, без будь-яких роздумів і жалю, повинні безповоротно виконувати вчення Христа. Чи загрожує вам за це вчення заслання, каторга, шибениця, смерть, – для вас ці всі етапи, синагоги, Пилати, Анни, Каяфи, що стоять на сторожі своїх земних інтересів і вистежують учнів Христа, – всі вони повинні бути не жахом, не страхом, а предметами радості і прославляння свого Господа (арештант від радості заплакав).

– Ви знаєте, моя душа від Ваших слів наповнилася радістю. Тепер, отче, дозвольте бути з Вами відвертим. Я раніше був православним, а потім залишив православ'я. Мешкав я у своєму містечку і не можна сказати, що був багатим, але з малими коштами почувався людиною. Був я при своїй церкві жертводавцем приблизно сім років. У нашій церкві було два священники, диякон і два псаломщики. Один старший священник був дуже скупим, любив копійку. Другий захоплювався пиятикою і, будучи вдівцем, часто крутився біля жінок. Диякон, хизуючись своїм голосом, навмисно перед Обідницею випивав цілу пляшку за кожную Літургію. Майже кожне свято вони в церкві і за церквою сварилися, один одному дорікали, шарпалися і були випадки, що в себе вдома навіть билися. Псаломщики обидва були тверезими і вели благочестиве життя.

У диякона була велика родина. Бувало, прийде його дружина до нас в сім'ю і заливається слізьми. Я підгодовував його шестеро дітей. Дрова, хліб, сіль, – все найнеобхідніше постачав їм, і що ж? За добро диякон відплатив мені злом, а батюшки допомогли йому. Ви знаєте, отче, що вони зробили? Підмовили диякона, щоб він мене вбив, і за що ж? Буцім-то я роблю йому добро через те, що живу з його жінкою. Але ж знаєте, отче, моя дружина така вродлива, що я жодної гріховної думки не мав. А диякона так підбурили, що я навіть почав його боятися. Якимось чином впаав просто у криницю. Звідти ж його витягнули вже мертвим. Мене засудили на вісім років каторжних робіт. А священники, замість того, щоб захищати мене, то навпаки свідчили проти мене. Ось тут я і відрікся від православної віри. *Злі священники будуть глибше від чортів заглиблені в пеклі (з об'явлень св. Бригіді).*

Я, отче, повинен сказати і те, що, на мою думку, сектанти більш жваві шукачі Бога. Вони хочуть все пережити своїм власним досвідом, дослідити християнське життя. Правда, у сектантів нема Євхаристії, нема священства, але, кладучи руку на серце, можна сказати, що, незважаючи на Євхаристію і законне священство, православні набагато гірше живуть від сектантів у розумінні релігії. У православних нема життя, нема руху вперед. Як би сектанти не ухилялися від Православної Церкви, принаймні вони не йдуть в язичництво і з релігійної християнської смуги не виходять. Зате православні ухилялися, і майже всі, то в якийсь спірітуалізм, то в теософію, то в грубий і науковий матеріалізм. Християнство їм так надокучило, що вони від одного попівського

читання Євангелія у церкві позіхають, а під час церковної проповіді всі виходять.

Ах, отче, на що не подивишся, лише доводиться стискати плечима. Якщо хтось сам наважився шукати спасіння, наважився жити за вченням Христового Слова, той тільки і живе, а Православна Церква мало йому в чому допомагає, бо нема живих прикладів. Ось три роки тому відкрили моші святого Серафима. Всі пишуть, всі говорять, всі кричать: ось у Православній Церкві, і лише в Православній є святі моші, ось Серафим Саровський... Всі благочестиві християни зраділи цьому явищу і богомольці тисячами потягнулися до нього у Саровську пустинь. Я тоді ще був на волі.

І ось тільки тепер пригадав, скільки писали про його дива, зцілення та інше. Але жодний архиєрей, жодний проповідник, жоден духовний письменник не сказав, що не для того явилися ті моші святого Серафима, щоб наші тілесні хвороби і слабості лікувати, ні, а для того, щоб ми так само жили, так само любили Христа, так само молилися Йому і любили своїх ближніх та ворогів, як жив, любив Христа і своїх ворогів Серафим Саровський.

Також, щоб до гробу того святого не торкалися гроші, ті нещасні гроші. Нехай би моші мощами були, але навіщо біля і навколо тих святих влаштовувати торгівлю їхньою святістю! Все своє життя цей святий жив у крайній убогості, пості, милосерді. А як помер, полежав декілька років у землі, – дивися, вже той святий стає якимсь притоком матеріального багатства, предметом торгівлі для духовенства, місцем таких грандіозних будівель-монастирів, різних готелів, що вони за своїм багатством прирівнюються до царських палаців. Чи можна у тих палацах з хрестами і дзвіницями перебувати і жити життям духовним, самотнім? Так і в усьому: і в нашій Церкві і у вашій Православній. Ось як я уявляю життя сучасних православних.

Душа священника нічим не різниться від корабля, що ним кидають морські хвилі. З усіх сторін дізнає вона рани від друзів, від ворогів, від своїх, від чужих... Не думаю, щоб поміж священниками було багато тих, що спасаються, а навпаки, багато більше тих, що погибають, а саме тому, що ця справа вимагає великої душі... (Св. Іван Золотоустий).

Треба тут визнати, що багато в чому арештант-сектант був правий і заперечувати йому я не міг. Порозмовляли та пожурилися ми з ним, що тепер чистого християнства нема на землі і постановили з ним взятися за власне життя і перенести його з широкого шляху, на шлях вузький, Христовий. Як би цей сектант не ставився скептично до Православної Церкви, а все ж захотів у мене висповідатися і причаститися Святими Тайнами. Після прийняття Святих Тайн, він сам не раз зізнавався переді мною, що не можна християнину бути без цього таїнства. *Під час осв'ячення хліба і вина на Службі Божій настає вочленення Ісуса Христа, подібно як через осіннення Святим Духом, Він вочленився у Пречистій Діві Марії (Св. Іван Дамаскин).*

Треба визнати правду, що цей сектант був одним з найзразковіших за своєю релігійністю арештантів у всій Читинській тюрмі. Я багато працював із засудженими. Переді мною пройшло багато в'язнів і я більше від інших тюремних священників щасливий тим, що був оточений великою любов'ю зі сторони в'язнів. Треба ще сказати і те, що в багатьох арештантів душа рідко для кого відкривається навстіж. Мене ж арештанти любили і, люблячи мене, вони говорили та відкривали мені свої тайни.

ЗЛОДІЙ У РЯСІ

Цей отець П. Г. був городським священником. Його любив і поважав місцевий єпископ. Він був вдівцем. Вчився на місіонерських курсах в Казані. Мабуть, як місіонер він був заслабким, а як рядовий отець, він був нічого собі, підходящий. Часто ходив з хресними ходами. Любив жити на широку ногу, був гостинний, а також любив похвалитися чим-небудь. Якщо візник його везе куди-небудь містом, то він обов'язково замість тридцяти копійок дає карбованець чи два. Завжди винаймав помешкання у євреїв і ніколи в росіян, а нагороди любив більше, ніж самого себе.

Під час російсько-японської війни, він примкнув до якогось Червоного Хреста, щоб займатися листами. Часто я бачив його у деяких членів місцевої духовної консисторії, у лікарні. Великого розуму в нього не було, але вмів добре хитрувати, підлещуватися. Якщо когось треба підпоїти, то це він вмів зробити. У роки нашої революції він всіляко намагався пристосовуватися до найвигідніших для нього умов: сьогодні він затятий правий, завтра він крайній лівий, післязавтра

він благочестивий безпартійний отець і тому подібне. Єпархіальне керівництво вибрало його секретарем у сирітське єпархіальне опікунство.

Як приходила до нього ревізія, він вмів пригостити ревізорів – і завжди все було гаразд. Після цього минає вісім місяців. Голова того опікунства випадково проходить повз казначейство і зустрічає скарбника. Той повідомив голові, що Синод вислав йому останні гроші, декілька тисяч, і я вже, каже скарбник, маю про це дані. Голова цим повідомленням був відразу приголомшений, бо йому, як голові, про це нічого невідомо.

Скарбник з переляку вигукнув: Як? Ви вже декілька десятків тисяч отримали від мене! Голова вжахнувся і запитав: Хто ж отримав ці гроші? Скарбник відповів: Ваш писар з посвідченням від Вас, з Вашим підписом. Голова перелякано почав відмовлятися: Це не так, я нічого не знаю, пане скарбник, що Ви кажете!

Скарбник відвів його у свій кабінет, показав йому всі від його імени посвідки на отримання грошей і всі папери на вимогу цих грошей, на яких значилися імена всіх членів того комітету з особистим підписом голови та інших членів. Коли голова побачив і переконався в злочинній фальсифікації свого секретаря чи діловода, то схопився за голову! Відразу поспішив про це повідомити місцевому єпископові, а той – прокуророві, і пішла писанина...

Заарештували цього батюшку, і він, чи то зі страху, чи з бажання своїм розкаянням пом'якшити ставлення суддівської адміністрації, написав на ім'я прокурора покаєння, в якому, окрім свого злочину, відкрив ще новий, а саме: він зізнався у викраденні дванадцяти тисяч з тої лікарні, де він був писарем чи діловодом. Дивовижна віртуозність в нього у цій справі.

Виявляється, що він мав проблему там, де винаймав квартиру, бо захопився молодого єврейкою і хотів з нею виїхати в Америку. Я від себе скажу, що не можу засуджувати його. Справа в тому, що подібне захоплення у ньому було спричинено вдівством: як молодого священника, треба було б його пожаліти. Шкода мені було отця Петра! Коли його посадили до в'язниці, то арештанти дізналися про його провину і вирішили зробити йому якусь підлість. Чув я, що вони вилили на нього, здається, повний цебер помийв. Засудили його на заслання до семи років в Єнісейську область. *Сину мій, якщо ти будеш священником і тобі трапиться нещастя стати багатим, – ноги моєї не буде у твоєму домі (мама св. Івана Боско).*

ГІМНАЗИСТ

Ваня Бочаров був дивний гімназист і мав сімнадцять років. Його батько також з висланих, але був благочестивий і побожний чоловік. Він мав багато дітей і, завдяки своїм надзвичайним здібностям з різних технічних спеціальностей, мав свою майстерню і робітників. Улюбленою його роботою була праця в ювелірній майстерні. Його старший син Ваня, гімназист п'ятого класу, став, можна сказати, героєм розповіді. Коли у 1905 році в нас була революція, то вона дійшла і до східного Сибіру, де відразу, наче гриби, появились майже в усіх сибірських містах соціал-демократичні комітети. Почали організовувати демонстрації, влаштовувати політичні мітинги та інше. Ваня був дуже вразливий хлопчик, нервовий і частково дратівливий.

Якось він зустрів мене і, привітавшись, запитав: Отче Спиридоне, як думаєте, чи буде якась користь з того, якщо я влиюся в революційні партійні ряди? – Не знаю, мій Ваня, але я просив би тебе цього не робити. – Чому? – Та просто тому – я відчуваю, що нічого доброго з цього не вийде.

Довго і не один раз я розмовляв з ним з цього приводу. Минуло три місяці після нашої з ним розмови. І що ж? Я чую, що цей Ваня наповал вбив з револьвера головного поліцеймейстера міста Чити. Коли за ним погналися солдати, то він вбіг у майстерню свого батька і кинув в них бомбу. Уламок тієї вибухівки відірвав у Вані, здається, ліву руку. Декілька місяців він лежав у лікарні, а коли йому стало краще, то його посадили в тюрму. Просидів він там деякий час, і суд присудив його до смертної кари через повішання. З самого ранку, о четвертій годині, викликали прощатися з ним батька, матір, сестер, маленьких братів. Тут же стояв ієромонах з читинського архиєрейського дому отець Яків.

Батьки його дуже плакали, а він поцілував всіх своїх рідних і, попрощавшись з ними, сказав: «Дорогі батьки, брати і сестри мої! Ви бачите, що у мене навіть і сльози нема. Я вірю, що ми

перейдемо з цього земного життя в інше. Якщо мене і будуть на тому світі судити як вбивцю, я зі сміливістю буду виправдовуватися і доказувати, та скажу, що я вбив того, який був провокатором з провокаторів. Скільки б він ще відправив на каторгу людей, а тепер я останній йду від його руки. Я вбив його, вішає і він мене, але зате скільки врятувалося від нього. Я прошу вас, не плачте».

Отець Яків запропонував йому висповідатися і причаститися Святими Тайнами, але він категорично відмовився і, поглянувши сердито на священника, сказав: «Не збурюй мої останні урочисті хвилини». Сказавши це, він став на крісло, накинув на себе зашморг і штовхнув з-під себе крісло. Декілька разів перевернувся то в один, то в інший бік, і через кілька хвилин вже опинився на возі. Відспівувати його було строго заборонено, але знайшовся священник, який вночі відспівав його... *Дар милосердя подай усякому живому, а й мертвому не відмов твоєї ласки (Сирах). Коли правиться Служба Божя, то з чистилища виходить багато душ (св. Єронім).*

НЕРЧИНСЬКА КАТОРГА

АПОСТОЛ СЕРЕД ПОВІЙ

У Нерчинській тюрмі був арештант, що заслуговує на особливу увагу. Цей арештант був святою людиною. Ось що він розповідав мені: Я, отче, був багатим чоловіком. Швидко втратив батьків і залишилися ми вдвох з сестрою. Але й сестра у чотирнадцять років померла від сипного тифу. Залишився я сам. Опікункою мого майна була тітка, сестра моєї матері. Я був від природи жалісливим до людських страждань і не міг байдуже дивитися на потреби та людські сльози. Якось я прокидаюся і чую, що моя тітка з кимось розмовляє, а її розмова часто переривається плачем.

Я насторожився. До моїх вух долітає чийсь інший голос, він також переривався плачем. Я дуже зацікавився. Через десять хвилин все замовкло. Я встав, помився, одягнувся і вийшов до своєї тітки. Тітка привіталася зі мною. Я не втримався і запитав її: з ким і про що Ви, тітко, розмовляли перед тим? – Ти знаєш, Івасю, та панна, з котрою ти хотів познайомитися, вона втопилася, і ось сьогодні рано-вранці її витягнули з місцевого озера. Я запитав: як, що ти, тітонько, кажеш?! Це та панна, що хотіла до мене прийти? Тітка відповіла: Так, то вона.

Я відразу ж пішов на те місце, де її витягнули з води. Справді, вона ще там лежала. Поліціант теж тут стояв. Я привітався з ним, оскільки він був мені знайомий. Я не міг на цю нещасну дівчину дивитися, мені було її дуже шкода. Поліціант мені й каже: «Ви знаєте, Іване Івановичу, ось зараз в її кишені знайшов одну записку, в якій вона проклинає весь світ, який довів її до того, щоб вона від голоду кинулася в озеро. Вона була повія, наскільки я її знаю, і стала на цю дорогу десь біля року тому». Я не витримав, сльози підкотилися до горла, і я заплакав. З того дня я вирішив допомагати повіям – цим нещасним людям.

Ходив по готелях, роздавав їм гроші, а інших викупляв з того болота, яке їх засмоктувало, декотрих одягав, годував і лікував. Невдовзі вони мене впізнавали, і почали до мого дому приходити десятками. Бог свідок, я не спокушався ними, мені було їх дуже шкода. Близько 90 цих нещасних жінок я видав з маленьким приданим заміж, лікував триста осіб, поховав декілька десятків, і все це я робив за свій рахунок. Хотів для них за свій рахунок вибудувати лікарню, а для старих і хворих – притулок.

Та сталося зі мною лихо. Хто це зробив? Я до цього часу не можу зрозуміти. Ви знаєте (арештант заплакав), я в десятій вечора повертаюся з театру, і що ж? На своєму ліжку бачу одну з тих нещасних жінок, яка лежала з випущеними нутрощами. Я так вжахнувся, що не міг спочатку навіть зрушитися з місця. Заявив у поліцію, а поліція до мене була небайдужою через мою доброту до цих нещасних жінок. Багато з тих, хто утримував подібні дома, були дуже раді з мого горя.

Мене засудили, визнавши винним у цьому вбивстві. Присудили дванадцять років каторги. Ви знаєте, наш дорогий отче, нема більш нещасних людей, які достойні Божого і людського

співчуття до себе, як ці нещасні жінки. Хоч і довелося мені через них постраждати, але я вдячний моєму Господу за те, що я через них постраждав. *Коли ти апостол, то смерть – твоя добра приятелька, що полегшує тобі шлях. Радій, бо день по дневі ти все ближче Життя! (св. Хосе Ескріва).*

Нова радість ще до моєї радості додолася – тітка продала мій маєток і всі гроші витратила на порятунок цих нещасних людей. Милий отче, нема більш нещасної, такої, що потребує християнської діяльної любови до себе людини, як ці опущені жінки. Я більш ніж переконаний, що вони мучениці-страдниці, і Христос простить їх швидше від інших. Ви знаєте, скільки днів вони іноді живуть в голоді. Нема в них ані сорочинки, ані спіднички. Більшість з них сироти, викинуті на вулиці убогістю, а іноді і своєю мачухою. І ось ці нещасні через шматок хліба продають своє тіло, продають і свою душу.

Якщо Ви їх бачите хамовитими, злими, страшними циніками, то це від того, що вони на чоловіків дивляться, як на своїх тиранів, кровожерливих звірів, що мордують їх своїми пристрастями, наче якісь хижаки! Часто, задовільнившись, чоловік починає їх всіляко бити, знущатися над ними та інше. Але, якщо б Ви знали, скільки серед них є лагідних, покірних своїй долі, що наче бідні ягнята, йдуть добровільно на заріз та на такий заріз, що їхнє життя саме перетворюється на тупий ніж. Іноді цим тупим ножом життя ріже їх цілі десятиліття. Ось, мій любий отче, що означає повія...

Арештант закінчив свою розповідь. Я мовчав, мовчав і він. Через декілька хвилин я зітхнув і поглянув на нього і побачив, що його лице світилося якоюсь внутрішньою радістю. Я поцілував його і сказав: мій милий друже, неси свій важкий хрест до кінця, прийде день, і ця дівчина перед Праведним Суддею виправдає тебе і не лише виправдає, але й одягне на твою світлу голову вінок нетління. Арештант поклонився мені, і я вийшов від нього, насичений важким і легким враженням від його розповіді.

ЛЮТЕРАНИН

Коли я почав правити в тюрмі Вечірню службу, то до мене підійшов арештант-церковник і доповів, що один із засуджених хоче мене бачити після служби. Що йому сказати? Я відповів, що згідний прийняти його. Закінчилася служба. Цей арештант залишився в церкві сам і чекав на мене. Я його запросив до вітара.

– Ось, отче, я вчора Вас слухав і сьогодні зранку прийшов запитати, чи Ви можете мене допустити до сповіді. Я лютеранин і хочу перед Богом покаятися зі всіх своїх гріхів, щоб жодного гріха не було на мені, щоб я нічого не приховав перед Богом. – Добре, мій друже, – відповів я, – тільки ось ці чотири дні ти походи до церкви, помолись Господу Богу і тоді у мене висповідайся. *Якщо б ти за Христа був живцем спалений, та коли свідомо перебуваєш поза Церквою, то підеши до пекла (св. Августин).*

– Я хоч і лютеранин, але вірю в Христа і шаную Його як Бога. – Це добре, мій друже, віра в Христа є наше життя. – Я попросив би Вас, отче, бо хочу поговорити з Вами щиро. – Будь ласка, я буду дуже радий.

– Ви ось сказали: віра в Христа є наше життя. Якщо це перенести на практичну сторону нашого повсякденного життя, то воно якраз скаже інше. Воно скаже, що віра у Христа є смерть, – ось чому цим життям не живуть люди. Якщо б світ почав зараз жити життям Христовим, то таке життя засудило би наше теперішнє життя зі всіма його культурними цінностями на вічну смерть. Тому в очах нашого життя Христос є носієм смерті, і нема нічого дивного, що в теперішній час весь світ розпинає Христа. Я про інших не буду Вам говорити, а розповім про себе.

Я походив з середнього класу і отримав добру освіту. Здавалося б: жити і славити Бога, але я пішов широким шляхом. Незважаючи на те, що я одружився і мав добру дружину, однак почав займатися розпустою. Спочатку я приховував свої злочини від дружини та всіляко намагався замести за собою сліди. Але потім вже не міг від неї утаїтися. Врешті-решт дружина моя дізналася і не лише дізналася, але й застала мене на місці злочину. Вона спочатку злилася на мене, сварилася, а потім змирилася з моїм розпусним життям. Тільки з того дня, як застала мене,

більше зі мною не жила.

Дійшов я, отче, до того, що все це мені остогидло, і я почав ненавидіти жінок. Одного разу зустрівся зі своєю знайомою, яка мені заявила, що вона від мене вагітна. Я налякався. Ось, думаю, причепиться тепер до мене і тоді кричи – караул! Після цієї заяви минуло чотири дні. Я зустрів її на березі ріки і ми прогулювалися з нею майже до другої години ночі. Тут я мав з нею гріх і після цього так її зненавидів, що взяв і штовхнув її з кручі вниз. Зранку, чую, скрізь люди розмовляють про те, як розбилася одна дівчина. Не встиг я і чаю напитися, як мене, раба Божого, взяла поліція і посадили в тюрму. У тюрмі я просидів два місяці, і мене засудили на вісім років каторги. Ось що означає розпуста!

Коли тепер одумався над своїм минулим життям, то бачу, що було воно таким брудним болотом, що насправді, навіть не вірю, як я так жив. Не вірю, що моє життя було таким суцільним жахом. Невже за своєю суттю життя наше, а моє, зокрема, таке гідке, противне, що навіть соромно думкою повернутися в минуле?

– Але ви, мій друже, чи не помічали в себе коли-небудь якийсь контраст у самих ваших стремліннях? – запитав я. – Неодноразово, – відповів мені в'язень. – Якщо б ви надали перевагу ідейній стороні ваших прагнень, що йдуть у розріз зі звичайними прагненнями, то, напевно, життя ваше мало б якусь цінність, – сказав я. – Отче, як закували мене в кайдани і, коли я оглянувся на себе то побачив, що попереднє моє життя не тільки навіки скалічило мене, воно відірвало мене від дружини, дітей і позбавило мене волі. Навіть повністю знеохотило мене.

Тут я і заволав до Бога! Тут я і зрозумів, що життя без Бога є лише божевілля, танець п'яних, жах хворих, гонитва за міражем, гра у жмурки. З того часу я почав ревно молитися і читати Святе Євангеліє. Ви знаєте, життя моє стало більш реальним, вартіснішим, ніж те, попереднє. Якщо Бог допоможе, то, як закінчу свій термін покарання, наважуся жити суто практичним шляхом за вченням Христа.

Прийшов день його покаяння. Воно тривало понад півтори години. О, як мені було радісно дивитися на нього! Те місце, де він стояв на колінах, було зволожено гарячими слізьми. Його ридання зворушували саме єство. Якщо б перед ним лежав його померлий батько і його улюблений син, то він би так сильно не плакав, як він, нещасний, ридав під час покаяння! Через дві години після цього він причастився Святими Тайнами. На душі у мене була світла радість за нього.

Я був щасливий, що ці в'язні, закуті в кайдани, йдуть попереду нас, священнослужителів, вільних мирян, йдуть до Христа, йдуть шляхом покаяння у сонм Його святих. У Царство Боже і в кайданах можна вільно йти, і ніхто там не скаже: навіщо прийшов сюди злочинець в кайданах? Ніхто не скаже там, що ти – арештант, що ти – позбавлений всіх прав на майно. Царство Боже відкрите для всіх, але в нього можна увійти шляхом покаяння, а не шляхом соціальних і класових рангів. Коли мені довелося залишати цю тюрму, то цей арештант зі свого вікна, весь у сльозах, прощаючись, кивав мені головою. *Бог дав кімті звірятам, крила – птицям, а нам – молитву (св. Іван Золотоустий).*

САХАЛІНЕЦЬ

В одній з тюрм Нерчинської каторги стався бунт серед арештантів. Вони поділилися між собою на два табори і люто повстали один проти одного. Тоді мені було доручено терміново виїхати до цієї тюрми і я негайно це зробив.

Тюрма була оточена солдатами. Арештанти розділились на два табори і стояли на підвір'ї. Коли я зайшов до тюрми і звернувся до арештантів, то одна частина з них оточила мене і прислухалася до моєї пастирської проповіді. Як я побачив, що арештанти розчулилися, тоді звернувся із закликом до іншої партії, яка була ворожа першій, щоб і вони слухали слово Боже і припинили між собою будь-яку ворожнечу та помирились.

У той час ватажок іншої партії, Сахалінець, грізно відповів мені російським трьохповерховим матом і підняв кулак догори. Тоді я зійшов зі свого місця, пішов просто до нього і у священничих ризах впав до його ніг. І так, стоячи перед ним на колінах, сказав йому: мій любий сину! Я стою

на колінах перед тобою і благаю: послухай мене, виконай моє слізне прохання, зміни своє життя, будь іншою людиною! О, якщо б зараз, у цю хвилину, тебе побачила рідна мати, і що я стою перед тобою на колінах, то вона б не встояла на ногах. А якщо вона вже померла, то від однієї лише сердечної туги за твоєю душею, вона декілька разів перевернулася б у могилі.

Так, благаючи і просячи арештанта, я досягнув своєї мети. Він підняв мене, і ми з багатьма іншими арештантами, які стояли біля нього, вирушили до того місця, з якого я почав усім їм говорити проповідь. Після цього той самий арештанта при всіх дав мені своє вірне арештантське слово, що він знімає з себе свій попередній обов'язок.

Ввечері того ж дня ми відспівали декілька душ повбиваних арештантів і відразу почали здійснювати Всенічне богослужіння. Під час служби я виголосив ще дві проповіді. Після закінчення арештанти захотіли в мене висповідатися, а наступного дня причаститися Святими Тайнами. Сахалінець теж взяв з них приклад і виявив бажання сповідатися.

Наступного дня, о дев'ятій ранку, увійшовши до церкви, я зустрів цього арештанта. Побачивши мене, він підійшов і пошепки каже: Отче, я не можу висповідатися і причаститися, бо мені соромно перед арештантами. – Друже мій рідний, послухай мене сьогодні, так само, як послухав мене вчора. Навіщо міняти Христа на фальшивий страх! Послухай мене, радість моя, висповідайся і причастися. Арештанта понурив свої очі і ніби неохоче відповів: Виконаю Вашу просьбу, бо я вже більше 37 років не був на сповіді, а причащався тільки тоді, коли ще був в гімназії.

Я відразу ж повів його до вівтаря і там висповідав. Його сповідь була зворушливою! Треба сказати, що цей арештанта отримав вищу освіту. Перший раз він потрапив до тюрми без вини і, коли просидів у ній три місяці, то вийшов звідти таким озлобленим, що після цього для нього вже не було нічого святого. Спочатку його заслали за вбивство на Сахалін. Через деякий час він утік звідти. Взагалі з тюремного життя він утікав сім чи вісім разів. Всі ці втечі були залиті людською кров'ю: він не жалів ні старих, ні малих.

У багатьох тюрмах він був великим Іваном, тобто тюремним царем. Йому беззаперечно підкорялися всі арештанти тої тюрми, в якій він перебував. На Сахаліні він власною рукою душив багатьох арештантів, як мух. У цій тюрмі також всі арештанти боялися і поважали його, як свого необмеженого начальника. В одній сахалінській в'язниці він одноосібно виніс смертний вирок шістьом арештантам, і вони у призначену годину покінчили життя самогубством. *Приручена тварина повертається до дикого стану, якщо їй дозволити робити все, що хоче; так і людина, яка не працює над собою, дичіє (Мішель Куаст).*

Окрім нього, я ще висповідав загальною сповіддю декількох арештантів, які вчора ввечері не прийшли на сповідь. Вони вже були мені відомі з кількаразових їхніх сповідей. Тоді я приступив до служіння Літургії. Після прочитання Святого Євангелія я виголосив проповідь про всепрощаючу любов Христа до грішників, що каються. Я запричастився і вийшов з Господньою чашею до присутніх. Виголосив десятихвилинну проповідь. Почав причащати арештантів, дійшла черга і до цього в'язня. Коли я поклав у його рот ложечку зі Святими Дарами, то цей Сахалінець відразу захитався. Його очі налилися слізьми і він у цю хвилину затрясся всім своїм єством. Як тільки відійшов від Христової чаші і поглянув на ікону Спасителя, то підняв догори, як гігант, свої могутні руки і потужно на повний голос закричав:

«Христе! Христе! Невже Ти, мене, такого страшного вбивцю, розбійника прости?! Ти мене прости! О, Боже! О, Господи! Я, наче грецька губка весь просякнутий, переповнений людською кров'ю. Я майже сто душ погубив невинно, невинно погубив! Я неодноразово обкрадав храми! О, Господи! І Ти мене прости?! О, милосердний Господи! Я гвалтував свою матір, сестер, дітей, грішив скотоложством. О, хто зрівняється зі мною в гріхах – і Ти, і Ти, Господи, прости мене?! Чи Ти чув, Господи, що я все своє життя ганив Тебе, проклинав Тебе, і Ти, і Ти, Христе, все, все мені прости! Твоя, Господи, любов до мене настільки велика, що я її не витримаю, не витримаю. Я не переживу сьогоднішній день, я помру, вона занапасть мене, Господи!»

При спогляданні такої небувалої сцени, я не міг далі причащати арештованих. Пішов до вівтаря і там, схиливши голову на престіл, нервово плакав. Арештанти підняли в церкві таке

ридання, такий рев, і мені здавалося, що весь храм перетворився на якийсь страшний гул, який роздирав серце. Тут стояли деякі приватні богомольці, з яких декілька жінок впали в істеріку.

Закінчилася Служба Божа. Я почув на подвір'ї тюрми якийсь галас, підійшов до вікна. І що ж я побачив? Сахалінець на колінах повзав перед іншими арештантами, благаючи і просячи їх, щоб вони за все простили його. Біля нього зібралася така велика кількість арештантів, що все подвір'я тюрми перетворилося на суцільну живу масу людей, і всі вони, наче ластівки біля свого гнізда, крутилися навколо цього в'язня.

Одні з них його цілували, інші самі заражалися його покаяттям, каючись у своїх гріхах і проклинали своє злочинне життя, а деякі з них звертали свої погляди до неба, просили в Бога, щоб він простив їм гріхи їхні. Під час мого обіду в начальника тюрми цей Сахалінець прийшов до нього і попросив дозвіл, щоб побути якийсь час в окремій камері. Цей арештант писав мені багато листів, і в останньому його листі було сказано, що він, як закінчить свій тюремний термін, відправиться у Валаамську обитель.

МУЛЛА

Цей мулла, як він розповідав мені, був засланий на каторгу через якийсь бунт у Ферганській області. Дивний цей мулла! Скільки у ньому доброти, духовності і незвичайної лагідності. Він мене зустрів на каторзі.

– Отче, я бажав говорити Вам, – сказав мені мулла. – Добре, дорогий мулла, в чому вам може стати у пригоді? – Це міні додому треба, дружина є, діти є, кишмиш є, треба додому. Кажучи це, мулла плакав, і мені до глибини душі було його жаль, особливо, коли стікали сльози по його старечому обличчі, позначеному сивиною. Мулла продовжував: Я сім років каторги. Ферганською областю наша жив. Бог молився мулла. Наша бунт був, мене каторгу судив.

З ним був ще один татарин, який мені розповів про те, як і за що засудили його. Жаль мені було мулли. Він насправді якоюсь внутрішньою духовністю як магнітом манив мене до себе. Я щиро був ним зачарований і вирішив запитати в нього, чому він такий симпатичний, добрий? Він відповів мені: Зранку я молився Бог, обід молився Бог, ввечір молився Бог, вночі молився Бог – це такий мій став. Два рази Аллах моя бачив! Сказавши це, мулла приклав руки до очей і заплакав. Я зрозумів, що його таким добрим зробила молитва, і він два рази у житті сподобився, мав честь бачити Святе Видіння. Я поцілував муллу.

Коли мулла вийшов з каторги і приїхав до мене в Читу з читинським муллою, то, Бог свідок, я його зустрів, як свого рідного батька, і в той час кинулись обійматися, зрошуючи один одного гарячими сльозами. Він приходив до мене на квартиру кілька разів. Коли ж він поїхав додому, то на рік чотири листи відсилав мені і в кожен лист у конверт клав шовкову, тонесеньку хустинку до носа. У своїх листах він дякував мені, потім кожного разу запрошував в гості. Писав мені навіть у Камінець-Подільський.

Ось вже три роки, як я від нього нічого не отримую. Відчуваю, що він віддав свою душу в руки «Аллаха». Дивний цей мулла – його лице, його рухи, його погляд свідчили, що воістину він був великий молільник Божий. Бувало, коли він приходив до мене сам на квартиру, то ми лише один на одного дивилися і плакали. Його обличчя настільки було одухотворене, що я впивався в нього своїми очима і мені безконечно хотілося дивитися на нього. Нехай не позбавить його Господь Бог свого великого милосердя. Цей мулла був другим сотником Корнилієм, тільки той був військовим офіцером, а цей священник, магометанський мулла. *О, як солодко тому вмирати, хто побожно жив (св. Августин).*

АБОРТИ

Цей арештант був глибоко перейнятий усвідомленням своєї гріховної вини. Кожного разу під час моєї появи на каторзі, він ні про що так не говорив зі мною, як тільки про свої гріхи. Він боявся, щоб його гріхи не стояли проти Божого милосердя супроти нього. Позначений сивиною, за своїм характером він був як немовля. Думаю, що до такого дитячого стану довело його каторжне життя.

Ось що він мені розповів: Ви знаєте, отче, покарав мене Бог за моє гидке, розпусне життя. Я ж такий душогубець, о, душогубець! Я з одним лікарем двадцять сім років займався лише тільки абортами. Раніше я боявся Бога і власної своєї совісті займатися цим ділом і не раз на цю тему говорив з дружиною, чи не залишити мені цю професію? А дружина моя була не росіянка, а хрещена єврейка. Вона про це навіть і чути не хотіла. Як скажу їй що-небудь, то вона відразу починає говорити мені про дітей, про їхню освіту, про житло. Що ось, їй тут погано живеться, квартира стала затісна, треба купити свій будинок і відкрити де-небудь у місті крамничку. Почне всяку всячину приговорювати, а ти слухаєш, слухаєш, плюнеш і знову за ту саму справу.

За всі ті роки своєї професії назбирав тридцять тисяч, а лікар – двісті тисяч. Ось як ми дерли за свою працю. Були такі пацієнтки, котрі по п'ятсот і більше платили нам. Одного разу я зліг в ліжку і ледь не вмер від черевного тифу. Ось тут і прокинулася моя совість. Я почав зі сльозами просити Бога, щоб Він підняв мене, і якщо я одужаю – більше не буду займатися тією професією. Через три місяці я одужав і став на ноги. Дружина і лікар знову змусили мене взятися за старе.

Сталося так, що одній багатій жінці зробили аборт на шостому місяці. Коли лікар поклав дитину в мидницю, то по мені побігли мурашки. Було шкода цієї живої дитини. В мене сльози на очі виступили. Після того, як лікар разом зі мною повністю звільнився від цієї ганебної операції, то я не стерпів і запитав у нього: К.В., скажіть, будь ласка, чому моя совість неспокійна від цих ось абортів? Чи ви знаєте, скільки ми з вами молодих людських нащадків відправили на той світ?

Лікар так і зайшовся сміхом, почувши від мене, за його розумінням, такий забобон. – Та ж ви запитайтеся у своєї дружини про це. Вона вам скаже те ж саме, що і я. Ви наче і освічений, а не розумієте найелементарнішої істини. Якщо б ви взяли мікроскоп, то побачили б велику кількість сперматозоїдів, які без нас самою природою тисячами викидаються на волю, тобто на певну смерть. Окрім того, скільки ви самі викинули цих маленьких душечок і люденят. До чого тоді тут совість? Адже людина – це згусток світових сил. Зійшлися, утворили ту чи іншу форму за своїми складовими елементами, ось і все.

Як лікар не намагався мене переконати, що робити аборти і отримувати за це великі гроші – добра справа, я в душі своїй не вірив йому. Не вірив тому, що вся інтелігенція, зокрема медики, повністю відкидали віру в Бога як Творця природи. *Захланність наповнює ліси розбійниками, дома злодіями, ярмарки ошуканцями, суди кривоприсягою, очі бідаків сльозами, в'язниці злочинцями, а пекло – осудженими (св. Василій Великий).*

Пробувши в лікарні дві години, я вирушив до однієї пацієнтки. Звідти повернувся додому і не встиг зайти в свою квартиру, як озлоблена дружина накинулась на мене. Взяла в руки плювачку і пхає мені в обличчя. А ще по-російськи мене лає. Я не витримав, взяв з-під стола пляшку і вдарив її. Попав просто в скроню. Через десять хвилин вона була вже трупом. Я подумав, подумав і вбив свого п'ятирічного хлопчика. Перед тим я думав таке: мене відправлять на заслання, матері нема, він залишиться сам... і вирішив вбити. Мене чомусь засудили на вісімнадцять років каторги.

Ви знаєте, отче, коли я лягаю спати, мені уявляється велика впадина, подібна на озеро. І ось із тієї впадини піднімається все її дно, і це дно – самі діти. Одні з них щойно зароджуються, інші вже мають маленьку форму, ще інші вже сформовані, а серед них є моя дружина і п'ятирічний син. Всі вони витягують свої язички і до мене їх скеровують, або своїми рученятами погрожують мені. Ох! Який жах я всю ніч бачу. Загинула, загинула моя душа! (Арештант заплакав).

Я його переконав висповідатися, причаститися Святими Тайнами і якомога частіше молитися до Бога. Він погодився. Минуло після цього шість місяців і він помер. Я переконаний, що його покаєння буде прийняте Богом.

ПЕРС

Цей в'язень – перс середнього віку і міцної статури. Під час сповіді арештантів я чую дзвін кайданів. Обертаюся назад і бачу стоїть патруль з арештантом. Я ще не встиг зреагувати, навіщо патруль з арештантом прийшли до церкви, як чую: Отче, гей, отче! Я хочу висповідатися. Я магометанин, хочу свої гріхи розповісти. – Добре, друже мій, я тебе висповідую. – Давай вже, моє серце болить, важко мені, – промовив арештант. Я підвів його до аналою і хотів без покладання

на нього спитрахили висповідати, але він помітив це і каже: Твій фартух клади на мене (я поклав на нього спитрахиль).

Перс впав на коліна і так щиро сповідався в мене, що навіть я бажав би перед смертю так висповідатися, як він. Коли я закінчив сповідати магометанина, тоді він встав, поцілував хрест, Святе Євангеліє і каже мені: Тепер мені легше стало на душі. Ви, отче, завтра чи сьогодні зайдіть до мене, я один своя камера живу.

На другий день я справді зайшов до нього. Перс попросив мене сісти на крісло, а сам, стоячи, почав говорити наступне: Я, отче, багато разів читав Коран, читав ваше Євангеліє. Наш Коран закликає бити людей гяурів, не магометан, а ваше Євангеліє не велить бити людей іншої віри, інший народ. Я думав, думав та й сказав собі: ні, Христос чесніший і більше любить людей, ніж наш пророк Магомет. Мир йому. Я думав наступне: якщо мої діти жив погано, я сердився, якщо діти знову будуть добре жити, любити мене, робити те, що я їм скажу, я знову будеш їх любити і прощу їм. Так і Христос каже: треба покаятися і Бог простить. Ще я зрозумів, що Євангеліє правдивіше, ніж Коран. Я тепер сказав всі свої гріхи Христу. Він же мене чує?

– Так, – кажу я, Він все знає і все чує. – Це для мене ще краще, – сказав магометанин, – нехай Він знає, що я Йому все сказав, і я тепер вірю, що Він простить мене. Він сам каже, що Він – Син Божий, це для мене важливо. Я перед Син Божийм висповідався. Тепер більше такі діла не буду робити. Це на душі багато тяжко. Я сам хотів своє горло різати, настільки було важко.

– Можливо, ти будеш християнином? – запитав я в нього. – Я тепер мало є християнин. Якщо подивлюся, буду тепер молитися Богу, буде все добре, на серці моєму буде світло, тоді хреститися я не буду. Я буду жити як навчав Христос, якщо буде важко, тоді я буду хреститися. Я дивуюся, що християни мають таку віру і так живуть погано. Наша магометанська гірша віра, а живуть міцніше вас. Якби всі перси стали християнами! Тоді б так не жили, як ви живете.

У вас, у росіян, є такий великий Бог-Христос, а ви живете так, наче у вас ніякого Бога нема. У вас пияцтво, злодійство, людей б'ють, жінки втікають, чоловіки інша жінка бігають, дітей маленьких викидають на вулицю, діти батьків не слухають, батьки дітей клянуть. У вас люди мало моляться, попи з мужиками сваряться, і що ж це таке? Це не християни! Для чого це? Я, отче, чув, що скоро всі нехристияни будуть християнами, а християн Христос від Себе прожене. Чи це правда? – Не знаю, мій друже, – відповів я.

Я попрощався з ним і пішов на свою квартиру. Справді, якось стало сумно на душі. Язичники, і ті нас безчестять за нехристиянське життя. Куди ж після цього далі йти? Дальше цього йти не можна. Подумаєш, подумаєш, та й важке почуття з'являється на душі. Насправді у що тепер перетворилося наше життя? Вся наша земля усіяна церквами, монастирями, різними дзвіницями, а як подивишся на саме наше життя, тоді, як не виправдовуйся, а доводиться зізнатися, що ми не лише не християни, але й ми ніколи ними не були і не знаємо, що таке насправді християнство! *Злі володарі є звичайною карою Божою за гріхи народу (св. Августин).* Але впадати у відчай наразі не варто, прийде час – і пшениця Христова з'явиться на ниві нашого життя. Я вірю, що Бог любить Росію і не дасть їй цілком загинути.

ЗЛОДІЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ

В'язні плакали, слухаючи мій заклик до покаяння. Коли я закінчив свою проповідь, то один арештант зупинився. Він стояв нерухомо, поки всі арештанти не вийшли з церкви. Як тільки побачив, що нікого нема, окрім мене і одного наглядача, то підійшов і, отримавши від мене благословення, запитав, чи можу я завтра виділити для нього одну годину? Я погодився. Наступного дня після Служби Божої я підкликав його до себе. У цій тюрмі начальник був гуманний і дозволив йому зайти у свій кабінет, де я тимчасово розмістився. Тут арештант відчував себе цілком вільно у своїх відвертих розмовах зі мною і почав розповідати наступне.

– Після Ваших бесід і проповідей я відчув, що мене мучить совість. Заворушилась вона у мені. А до цього часу я почував себе зовсім спокійно. Ви знаєте, отче, я з юних літ почав полювати на чудотворні ікони. Мені хотілося відразу стати багатим. Я з цією метою жив у різних монастирях як послушник. Жив у Київській Лаврі, у Почаєві, в Одесі на Афонських дворах, в Курському

монастирі та в інших, де були чудотворні ікони. Декілька разів я посягав на Курську чудотворну ікону, два рази на Казанську. У Лаврах це було абсолютно неможливо, але я хотів у Київській Лаврі пробратися в ризницю, де зберігалися великі коштовності. Мені було відомо, що там є золоті дарунки руських князів.

Я вважав, що вкрасти ці речі не є великим злом. Насправді, який же це гріх? Адже ці коштовності зовсім не потрібні Богу. Якщо ти хочеш від свого майна виділити щось на святу справу, то віддай бідним, які потребують куска хліба. Це буде миліше в очах Божих, ніж ти золотом, діамантами прикрашаєш улюблені ікони. Запитайте у них, отче, для чого вони це роблять? Ікона від цього їхнього коштовного оздоблення не стане більш святою, або чудотворною. Лише буде своїм блиском вводити багатих в облуду, а бідних в спокусу.

Багаті своїми великими пожертвами хочуть задобрити Матір Божу. Вони роблять Їй цим послугу. Ось, мовляв, за моє до Неї таке виняткове в дорогих речах ставлення, Вона буде зобов'язана мені щось зробити. Адже я робив Їй цінні дарунки. А бідні, що потребують куска черствого хліба, спокушаються цим пишним оздобленням ікон і не тільки думають, але й вголос промовляють: та що ці чудотворні ікони, вони – Матінки – самі ж в золото та в коштовне каміння вбрані. Вони нас бідних не знають, і не можуть зрозуміти нашу тяжку долю. Ось де особливий гріх.

Це ж, отче, міркував я, є ідолопоклонство. Євангеліє навчає, щоб ми душу прикрашали, а не ікони. Окрім цього, отче, чудотворних ікон в Росії було б дуже мало, якщо б їхнім посередництвом наше духовенство не багатіло. Так, міркуючи, я декілька разів наважувався на те, щоб викрасти всі ті коштовні прикраси на іконах і частину цих коштовностей можна було б віддати бідним (я усміхнувся). *Є два способи швидко стати бідним: працювати в неділю і красти чуже добро.*

Арештант зрозумів мою думку і негайно виправив себе: Я не лише маленьку частину виділив би з цих коштовностей бідним, а, можливо б, і все віддав їм. У Христових апостолів не було таких чудотворних ікон і не було багатих храмів. Збиралися вони на молитву де-небудь у звичайній хатині чи просто неба, а в нас усюди золото, срібло, дорога парча, всіяні діамантами митри, – і всім цим багатством і пишністю думають догодити Богу і відкрити собі Царство Небесне.

Ви знаєте, отче, Бог свідок, у монахів можна красти все. В них є свої особливості, оскільки вони відреклися від всього земного, та не повинні мати нічого свого. Якось один святий навіть єдине своє Євангеліє продав і віддав бідному гроші, одержані ним за Євангеліє (арештант замовк).

– Ох, гріхи наші, – промовив знову. – Я справді грішник, і великий грішник, але за ці ікони я якось не дуже відчуваю себе грішником. Можливо тому, що мені не вдалося викрасти жодної коштовності з них. Що стосується інших церковних речей, як чаші, церковні кухлі, то цього я накрвав багато. За це мене і засудили, бо я два храми пограбував. Та що ці храми, якщо б діамантик з церковної ікони, – ось це була б справа. Але ж все-таки я хотів би висповідатися і причаститися Святими Тайнами.

Я погодився. Правду кажучи, над цим арештантом треба багато працювати, щоб повністю прихилити його серце до щирого каяття. Я дивуюсь тільки тому, що арештант-священник, чи монах, чи послушник, взагалі духовні особи, якось мало здатні на щире розкаяння.

МОЛДАВАНИН

Цей арештант був молдаванин, жорстокий і хижий тип, який з часом покався. Він був середнього віку, плечистий, кремезний, невисокого росту. Ось що він розповів мені про себе: З юних літ я не хотів працювати, любив жити без будь-якого заняття. Неробство навчило мене залазити в чужі сади, виноградники, пасіки. Часто ходив на вечірки, майже щодня відвідував корчми. Батько, часом, мене як почне клясти, кляне, кляне, а я, слухаючи його прокльони, тільки дражнив його – зніму штани і кажу йому: ось тобі, старий пес, піди викуси то... ось тобі, гаде! Ти в мене довго не поклянеш, старий чорте. Я тебе швидко на другий світ відправляю. Він, бувало, почне мене соромити, погрожувати Богом, а я у цей час кричу перед ним: мати-розмать – я і в

хрест, і в причастя, а то й прямо йому казав: я твого Бога ось туди...як ти Його. А сам все його матом та й матом.

Життя наше йшло своєю чергою – минали дні за днями. Я ставав все гіршим і гіршим, все більш озлобленим і страшним розпусником. Почав займатися скотоложством. Почав красти, випивати. Життя кидало мене з одного порока в інший, і воно мене так кидало, що я сам собі вже не радий був. Одного разу я набрався сміливості і пішов ввечері до свого священника, щоб висповідатися перед ним і більше так не жити. Йшов до нього з добрим настроєм. Тільки доходжу до його дому, як бачу: отця звідкись самого привезли п'яним-преп'яним. Побачивши його в такому стані, я вилаявся, махнув рукою і пішов від священника просто до корчми.

Тут я з горя почав пити з самого вечора і аж до ранку. Мені тієї ночі було дуже шкода себе, бо хотів виправитися. Я йшов до отця з усвідомленням свого зіпсованого життя і всю дорогу думав: ні, так жити погано, так жити більше не можна, треба покаятися, змінитися, докорінно змінитися. І треба ж, щоб отаке сталося! Ні, тепер я навіки пропав, і вже дороги назад нема. Загинула моя душа, і почав я склянку за склянкою пити і пити. Вранці, ледве тримаючись на ногах, прийшов додому. Мій старий батько щось мені сказав! А я його за горло і почав душити. Через п'ять хвилин батько віддав Богові душу. Я кинувся тікати.

На третій день прибіг у місто Кишинів. Тут пробув три дні, жив у нічліжках. За порадою одного босняка я вирушив через кордон в Австрію. Там довго жити не міг. Якось туга мене мучила і я повернувся додому. Ще не дійшов до міста Сороки якихось п'ять кілометрів, як мене зловили. Звичайно, засудили і відправили на каторгу.

Ви знаєте, отче, я замучився від розпусних думок. Коли ж це все у мені стихає і я повністю звільняюся від цієї страшної бурі, то десь цілим вулканом, цілою лавою виривається з моєї душі страшний відчай, ненависть до самого себе, безнадійне бажання звільнитися від цього жахливого стану духа. Що мені робити? Я весь замучився, весь зістраждався.

– Радість моя, треба настільки зненавидіти себе і до того впокоритися, щоб ти відчував себе найбільшим у світі грішником. І ось при таких самознищуючих почуттях треба покаятися і так покаятися, щоб нічого, жодного гріха, не затаїти. Якщо тобі це не допоможе, тоді найшвидший і найрадикальніший засіб, ось такий: якщо хочеш повністю звільнитися від своїх хронічних гріховних звичок, то необхідно привселюдно у всіх своїх гріхах покаятися, перед всіма арештантами. Це буде для тебе найрадикальніший і вірний засіб (арештант задумався).

– Це важко, неможливо. – Іншого радикального засобу проти застарілих гріхів нема. – Повірте мені, отче, це важко. – Іншого лікарства нема на землі проти таких звичок. Ці звички вириваються з глибин людської душі тільки заступом найглибшого упокорення перед Богом. – Ні, я так не можу.

– Силувати тебе у цій справі також не можу, але я повинен одне сказати, що іншого засобу для повного звільнення від цього хронічного зла нема. Ти тільки подумай, що з тебе вийде потім? Адже рано чи пізно будеш змушений останні краплі свого так отруєного життя випити до дна. – Я розумію, але нема у мене мужності відважитися на цю справу. – А ти ось що зроби: я завтра тільки для тебе, особисто для тебе, зроблю загальну сповідь, і в цей час зможеш наважитися на цю велику справу. *Наше тіло кожного дня бореться проти душі, і ми мусимо кожного дня поборювати тіло (св. Августин).*

Наступного дня перед Літургією я зробив загальну сповідь. Мене дуже обурило те, що не побачив цього арештанта під час цієї загальної сповіді. Я почав відправляти Літургію. Під час причасного виголосив проповідь. У кінці проповіді я помітив, що арештанти з великою увагою слухають Слово Боже. Після проповіді велів арештантам стати на коліна. Став і я.

На закінчення промови я молитовно, як завжди, завершив наступними словами: «Царю наш Христе! Поглянь на цих нещасних в'язнів у цю хвилину їхнього щирого розкаяння. Відчини, відчини, Милосердний Господи, двері своєї всепрощаючої любови для них. Хто, Господи, зі смертних чистий перед Тобою? Але Ти, Ти, Владико неба і землі, заміни для них Своє праведне правосуддя полум'ям Твоєї Святої любови, що розтоплює душу і серце грішника».

Я ще не всиг піднятися на ноги, як цей арештант з'явився на амвоні і, ставши на нього ногами,

зачав на повний голос каятися у своїх гріхах. Всі арештанти заплакали. Він закінчив свою сповідь, і тоді я звернувся до нього зі словами: «Сину мій, сину мій милий! В ту хвилину, як ти своєю привселюдною сповіддю підштовхнув інших в'язнів до покаяння, тоді Христос, Друг і Спаситель тих грішників, що каються, своєю десницею знищив всі твої гріхи і беззаконня на хартії Свого Божественного правосуддя. Він, згідно даної мені влади, вкладає у мої грішні уста ці слова, що й Сам деколи у такі виняткові хвилини Свого земного життя промовляв. Прощаються гріхи твої чисельні, тому що ти зараз возлюбив Його сильно».

Арештанти ридали, потім заспокоїлися і підійшов до Святих Тайн. На другий день заявив мені, що він повністю наче переродився. Йому на душі стало дуже радісно, весело, і цей день став для нього днем нової появи у світ. Але не в такий світ, яким він його знав до вчорашнього дня, а інший – світ оновлений і перемінений. Я дякував Богові і величав Христа за Його безмежну любов до грішників.

ЗВІР ПРИ ВЛАДІ

З цим арештантом я зустрівся також на каторзі. Йому було 67 років. Він вже був майже вільним і перебував поза в'язницею. Якось у червні я приїхав до тюрми, де перебував цей в'язень і пішов, щоб відвідати арештантські землянки. Між іншим, входжу в ту землянку, де жив цей в'язень. Він мене, як і решта, прийняв з великою любов'ю. Ми вийшли із землянки та сіли недалеко на свіжу траву, просто неба. Арештанти почали розповідати мені про те, як він жив на Корі і як там начальник каторги Разгільдєєв ледь не зацькував його псами. До нас підійшли інші арештанти, також і арештантки – їх співмешканки – та дружини. Сіли біля нас і спочатку слухали дідуся, а потім по черзі кожен арештанти і кожна арештантка що-небудь розповідали про своє власне життя.

Дідусь розповів наступне: Я мав двадцять років. Був ще неодружений, гуляли ми, значить, на весіллі та й побилися, будучи п'яними. Ненароком я вдарив свого родича по голові і відразу його вбив. Ось мене і відправили у заслання на Кору. Майже рік йшов туди всю дорогу закутий. Мало де доводилося їхати на возах. Коли я прийшов на каторгу, то в той час до нас призначили нового начальника, того Разгільдєєва. Звір був, а не людина. Я в нього був кучером. Отче, я був його улюбленцем, і, Ви знаєте, три рази він мене шмагав батогом, один раз цькував своїми псами (арештанти заплакали).

– За що він так з тобою поступив? – Одного разу я своєчасно не погодував його псів, а іншого – поїхав з ним на Нерчинський завод і не підкував одного коня. Ось за що. Клянусь Богом ми декілька разів збиралися його вбити чи підпалити його флігель. Адже, Ви, отче, лише подумайте, що він з нами витворяв. Він, бувало, змусить арештантів копати канаву. Дивись, дає розпорядження зарити таких-то і таких арештантів живцем в канаві, і заривали нашого брата (арештанти плачуть).

Кожного дня він то вішав нас, то цькував псами, або живцем закопував у землю. Ви знаєте, отче, Коринські поселення стоять на гробах нещасних арештантів, які загинули через цього звіра. Ми наймали одного священника, щоб він щодня за ним служив панахиду. Нам хтось сказав, що як буде служитися панахида за живих, тоді він довго не проживе. Він, бувало, доручить нам якусь роботу і ми повинні від такої-то години до такої-то обов'язково це зробити. Якщо з якоїсь причини хоч трошки залишиться тієї роботи, то відразу цих арештантів шмагають так, що дивись – потягнули зі стодоли на руках, або тут же і закопали!

Прокладав він дорогу через ліс, і, Ви можете собі уявити, що ця дорога була залита кров'ю арештантів і всіяна їхніми кістками. Це була не людина, а звір, ще й який звір! Кора – це місце одних мучеників. Він з нами не панькався. Бувало, хтось із наглядачів або його няня шепнуть йому на вухо на котрогось з арештантів, і дивись – його вже лупцюють, чуєш – його псами цькують. Там десять, дванадцять арештантів живцем закопують у землю, а там п'ять, вісім осіб вже виносять на жердинках. О, Боже! Де цей звір народився, і хто його породив, як його сира мати-земля ще на собі носить на цьому світі! Адже він замордував десятки тисяч нашого брата.

Страшно впасти в руки Бога живого! (Євр 10:31) і яка користь людині, коли здобуде увесь

світ, але занепасть власну душу (Мт 16:26). Призначено людям раз умерти, і потім суд (Євр 9:27). Бо коли Бог не пощадив ангелів, що були согрішили, але кинув у пекло й запроторив їх у темну безодню (2Пт 2:4), то грішників спалить вогнем незагасним (Мт 3:12). Дим мук їхніх на віки вічні здійснюється (Од 14:11), черв'як їхній не помре, вогонь їхній не погасне (Іс 66:24). Там буде плач і скрегіт зубів. Багато бо покликаних, але мало вибраних (Мт 22:13).

Звичайно, серед нас є декотрі, що їх треба карати, але тільки карати, а не знищувати. А ось він душив нас, винних і невинних, як якихось гадюк. А Ви знаєте, отче, скільки невинних людей серед нас є, і вони, бідолашні, так само загинули від його руки, як і ті, що винні. Я, отче, гадаю, що та Кора – другий Київ. У Києві – святі мощі, і на Корі знаходяться мощі невинних мучеників-арештантів (арештант заплакав, а з ним плакали інші).

Теж сидів тут поряд зі мною молодий, міцний арештант, і він, витерши сльози, почав розповідати: Ось для таких тварюк закону не існує. Якщо арештант щось зробив, одразу ж його карають, а якщо котрийсь начальник ще частіше від нас у сто разів чинить злочини, йому за це ще нижче вклоняються. Ох! Я часто згадую Федора Кузьмича, якимось про нього читав. Ось хто сам відрікся від свого царського трону і пішов з Таганрога мандрувати з клунком на плечах. Якщо б всі так трошки хоч пожили, то побачили б власними очима, як Росія живе і чому вона бідуює. Тоді б вони нас так не карали.

– Ні, – заговорив третій арештант, – не чекайте, друзі, нічого доброго від цього життя. Якщо Сина Божого розп'яла земна влада, тоді нема чого нам очікувати від цього світу якогось полегшення. Світ у злі лежить. Мене вважають за антихриста, а я зовсім не антихрист. Я все своє життя мучуся через те, що всіх людей вважаю між собою рівними. А тепер, отче, у нашому житті нема Христа. Я ось п'ять років живу згідно того, що написано в Євангелії і почуваю себе дуже добре.

Жінка: Ага, Андрію, так, як ти живеш, жити важко. Ти ось сам і все роздаєш нам, бідним, що не заробиш. Та й живеш ти при одній сорочці і при одних портках, але ж так сімейній людині жити неможливо.

Інша арештантка: Може і можна було б так жити, як ось живе Андрій, але тоді треба собі у всьому відмовляти і всіх любити. А тут, як подивишся, що всюди неправда, та ще й яка неправда. Ось хоч би взяти наше арештантське життя. Я перебувала в одній перехідній тюрмі і всі казали, що там начальник голодом морить арештантів, а сам від цього наживається. Та ще й як наживається. Кажуть, пробув у тюрмі сім років і вивіз сто тисяч грошей. Ось і дивись на нього.

Андрій: Ні, друзі, не треба нам поза собою шукати правду, а є одна для нас дорога – візьмемося самі за цю правду і як втілимо її в життя, ось і буде добре (арештанти замовчали).

Тут я запитав: скажіть, мої діти, чи бувають у вашому житті світлі хвилини? – Дідусь: Дуже мало – хтось рветься на батьківщину, і тому в його голові завжди про це думки. Хтось проклинає свою долю і почуває себе дуже кепсько, а хто дружину собі тут знайшов, то про свою сім'ю піклується. Мало хто з нас почуває себе добре.

Андрій: Отче, світлі хвилини бувають у того в житті, в кого совість чиста. В кого вона нечиста, той ніколи світлих хвилин не побачить у своєму житті.

Молода жінка: Ось я в Росії маю від свого законного чоловіка сина і донечку, та й тут одного хлопчика народила. І ось, отче, тут вже не до світлих думок. Я за тамтими майже вся вичахля та й цього жаль.

Василь: У мене також в Росії жінка і діти. Так ось і тут зустрівся з однією – які там світлі хвилини. Іноді життю не радий, плачеш, плачеш та й знову за теж.

Знову я: скажіть мені правду, чи молитесь ви Богу?

Дідусь: Так, отче, є серед нас, що моляться, а є, що зовсім забули про Бога. А є і такі, котрі просто лаяють Бога так, що страшно навіть уявити. Це ось трохи перестали богохульствувати, як Ви прийшли до нас.

Андрій: Любий отче, Ви нам багато вносите порятунку і втіхи у наше арештантське життя. Ось чотири дні тому ми всі здивувалися. Тут, в наших землянках, два арештанти посварилися так, що ми всі були переконані, що вони один одного цього ж вечора заріжуть. Дивимося, один з них

(раніше такий живодер, що у нашій тюрмі був катом) стукає іншому в двері. Той взяв кусок заліза і вийшов йому назустріч. Тільки-но хотів його вдарити, як відразу опустилася його рука. Той кат впав перед ним на коліна та й каже: «Нам отець наказував всім все прощати, і ось я до заходу сонця прощаю тобі. І ти мене прости». Наші жінки та й ми доволі наплакалися, як побачили цю картину. Ось що, отче, Ваша наука! Ні, ми благаємо Вас, не полишайте нас, нещасних.

Я зворушився розповіддю Андрія. Нарешті ми встали і перед тим як піти, я подякував їм за розмову, а дідусь ще пішов мене проводити. Я сказав йому: милий мій дідусю, ти багато пережив всяких мук і страждань.

— Так, цей Разгільдєєв багато нас відправив на той світ і відправив ні за що. Він заслужив на одне лише прокляття. *Хрести не ставлять на могилах тих, хто мав причетність до розпінання Ісуса.* Нема ні одної арештантської пісні, ні одного арештантського вірша, у якому б не проклинали його. Попрощавшись з дідусем, я вирушив на свою квартиру.

РОЗПУСНИК

Хоча цей в'язень і вважався політичним, але я його вважав кримінальним злочинцем. Це був офіцер з Генерального штабу. Він продав плани Варшавської фортеці німецькому Генеральному штабу. Ось що він мені розповідав: Я маю гарну жінку, нема слів. Вона порядна, лагідна і добра дружина. Коли я був ще неодруженим, то любив упадати за жінками, але не так, як інші. Після одруження декілька років жив з нею чесно і благородно. Через деякий час я потрапив у Генеральний штаб і тоді почав жити на широку ногу. *Це найбільше нещастя нічого не терпіти на землі. Ця людина знаходиться над пропастью (св. Вінкентій Павло).* І тут, як на гріх, до мене почали липнути жінки.

Я зійшовся з однією панною. Вона була з побожної родини. Знаєте, я всі її примхи і забаганки виконував точно і беззаперечно. Всі гроші, які були в мене, йшли на цього милого кумира. Одного разу вона сказала мені, що не буде мене кохати, якщо я буду в чомусь їй відмовляти. На одному вечорі я помітив, що вона ставиться до мене з холодком. Крім цього, як ніколи раніше, у цей вечір вона якось особливо поглядала на одного неодруженого поручника. Це мене весь вечір виводило з себе. Нарешті я вмовив її поїхати зі мною в номер. Переночував з нею і переконав її, що в мене через місяць будуть великі гроші. Після цього я швидше за все вимагатиму від своєї дружини розлучення і одружуся на ній. Так я говорив і вона згодилася.

Звідки б я отримав великі гроші? А ось звідки: я вирішив продати плани Варшавської фортеці у Німеччину. І, справді, я продав їх за великі тисячі. Треба сказати правду, я особисто вніс у ці плани нову схему, якою хотів зацікавити німецький Генеральний штаб, вказуючи нові форми фортеці, що зовсім нікому невідомі. Я був вражений, наскільки Німеччина точно, у всіх деталях, посвячена у всі наші військові таємниці. Мені довелося цілих дві доби переконувати німецький Генеральний штаб стосовно їх існування. Коли ж вони відкрили переді мною свій план тої фортеці і почали показувати, де і що, і які форти, і в якому році вони будувалися, і хто будував, і коли їх ремонтували, я аж ахнув. Германці більше від нас все знають про те, що ми скриваємо у найглибшій тайні – всі наші воєнні секрети.

Офіцер закінчив свою розповідь і після невеликої перерви знову продовжив: Вона зрадила мене. Ось що означає жінка. Їй необхідні три речі: гроші, ненаситна чоловіча похоть і пишні шати. Це її щастя, її бог, її життя. Кажуть, десь у просторі існують дияволи, можливо, це і правда. Але те, що жінка на землі – диявол, це вже, без сумніву, правда. Жінки – кузні, де жіночі руки кують кайдани для чоловіків. Ось хоча б і я. Вона кохала мене у своїх гарячих обіймах і якими тільки клятвами не переконувала. Скільки разів сльозами зволожувала моє обличчя, якими тільки поцілунками не доводила мені свою вірність, і ось у що в кінці-кінців вилася її любов до мене! В холодні кайдани, у заслання на каторгу, в безвідрадну смерть на самоті. *Хто заслужив собі на пекло, той повинен тішитися, коли Бог його карає, бо це підбадьорює його надію, що Бог має намір звільнити його від кар у другому житті (св. Альфонс).*

Біля нього перебувала його дружина з племінницею. Ця жінка була настільки благородною, що декілька разів їздила у Санкт-Петербург клопотатися за нього. Я три рази висповідав і

причастив його Святими Тайнами. У 1916 році він помер у Читі. Його благородна дружина, Параскевія Матвіївна, після смерти свого чоловіка виїхала з Чити в Саратов.

* * *

*Легше часом кров пролити в одній хвилі ентузіазму,
ніж довгі роки з трудом виконувати обов'язки,
зносити спеку дня і жар сонця, злобу людей
і ненависть ворогів, брак довір'я своїх і недостачу
помочі від найближчих;*

*і серед такої праці аж до кінця виконувати
своє завдання, не чекаючи лаврів перед перемогою,
ані винагороди перед заслугою!*

Митрополит Андрей Шептицький.